

UĞURLU DEV TESİSLERDEN YÜKSELEN ŞEHİRLER

TMMOB
Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
2026

Uğurlu Dev Tesislerden Yükselen Şehirler

1. Baskı : Mayıs 2026

ISBN

978-605-01-1768-4

Sertifika No: 46700

Yayına Hazırlayan: Ekin Özbek

Kapak Tasarım: Ilgaz Su Aktaş

TÜRK MÜHENDİS VE MİMAR ODALARI BİRLİĞİ

Kocatepe Mah. Selanik Cad. No: 19/1

06420 Çankaya/Ankara

T: 0312 418 12 75

www.tmmob.org.tr

tmmob@tmmob.org.tr

facebook.com/tmmob1954 | x.com/tmmob1954 | instagram.com/tmmob1954

Baskı

Ankamat Matbaacılık Sanayi Ltd. Şti.

1344. Cadde No: 60 İvedik Organize Sanayi - Ankara

T: 0312 394 54 94

İÇİNDEKİLER

Sunuş

Emin KORAMAZ - TMMOB Yönetim Kurulu Başkanı.....4

Önsöz

Uğurlu Dev Tesislerden Yükselen Şehirler Kitabı Koordinasyon ve
Yayın Kurulu.....5

Kent Yaratan, Fabrikalar Kuran Fabrika;

Karabük Demir Çelik Fabrikaları

Fırat SAPÇI - Metalurji Mühendisi.....11

Bir Bitki, Bir Fabrika ve Adana

Pamuk ve Bereketli Toprakların Öyküsü

Nadir AVŞAROĞLU - Maden Mühendisi.....39

Ülkeyi Tatlandıran İlk Tesis: Alpullu Şeker

Mahmut KİPER - Metalurji Mühendisi.....57

Cumhuriyeti Fabrikalardan Okumak,

Kampanyayla Başlayan Yaşam: "Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları" SEKA

Dr. Ayşe IŞIK EZER - Y. Şehir Plancısı.....73

Basma Da Fistan Giyemem Aman

Nazilli ve Sümerbank Basma Fabrikası

Nadir AVŞAROĞLU - Maden Mühendisi.....97

Cer Atölyesi ve Şeker Fabrikası ile Yazılan Eskişehir'in Öyküsü

Mahmut KİPER - Metalurji Mühendisi.....113

Fabrikanın Kalbinde Büyümek

Prof. Dr. Burak Asil İSKENDER - Mimar.....135

Askeri Fabrikalar ile Şekillenen Bir Kent: Kırıkkale

Mahmut KİPER - Metalurji Mühendisi.....149

Bitlis'te Bir Fabrika

Nadir AVŞAROĞLU - Maden Mühendisi.....163

Beykoz'un Kadim Fabrikaları

Dr. Ayşe IŞIK EZER - Y. Şehir Plancısı

Mahmut KİPER - Metalurji Mühendisi.....175

Sunuş

Cumhuriyet Türkiye'sinin kalkınma serüveni, yalnızca siyasi ve toplumsal dönüşümlerle değil, aynı zamanda sanayi hamleleriyle de şekillenmiştir. Anadolu'nun dört bir yanında kurulan fabrikalar, yalnızca üretim yapan yapılar değil, buldukları şehirlerin kaderini değiştiren, onları yeniden inşa eden, modern hayatın kapılarını aralayan öncü üretim noktaları olmuştur.

Bu tesisler, çoğu zaman yoklukların içinden doğmuş, sınırlı imkânlarla rağmen büyük bir inanç, azim ve idealizmle kurulmuştur. Şeker fabrikalarından demir-çelik tesislerine, tekstil işletmelerinden maden ocaklarına kadar uzanan bu geniş yelpaze, Cumhuriyet'in "kendi kendine yeten ülke" idealinin somut karşılığıdır. Bu fabrikalar etrafında yeni mahalleler kurulmuş, yollar yapılmış, okullar açılmış, bir başka deyişle sanayi, yalnızca üretimi değil, yaşamın kendisini dönüştürmüştür.

Bu büyük dönüşümün ardında ise çoğu zaman adı anılmayan ama emeği her yerde hissedilen insanlar vardır; mühendisler ve mimarlar. Türkiye'nin ilk kuşak mühendis ve mimarları, yalnızca teknik bilgiyle değil, aynı zamanda bir ülkeyi ayağa kaldırma sorumluluğuyla hareket etmişlerdir. Çizdikleri projeler, kurdukları makineler ve yetiştirdikleri yeni nesillerle, bu toprakların sanayi hafızasını inşa etmişlerdir. Onların emeği, yalnızca demir ve betonla değil, aynı zamanda umut ve gelecek fikriyle yoğrulmuştur.

Elinizdeki bu çalışma, işte bu büyük hikâyeyi görünür kıılma çabasının bir ürünüdür. Fabrikaların kentlere kattığı değer, sanayinin toplumsal hayata etkisi ve mühendis-mimar emeğinin bu süreçteki belirleyici rolü, bu kitabın temel eksenini oluşturmaktadır. Bu yönüyle eser, yalnızca geçmişi anlatmakla kalmamakta, aynı zamanda bugünün ve yarının kalkınma anlayışına da ışık tutmaktadır.

Cumhuriyet'in sanayi mirasını anlamak, onu yalnızca nostaljik bir hatıra olarak görmek değil, bu mirası geleceğe taşıyacak bilinç ve sorumluluğu da üstlenmektir. Bu kitap, o bilincin oluşmasına katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu ülkenin sanayisini inşa eden tüm meslektaşlarımıza ve Emeği geçen herkese saygıyla.

Emin KORAMAZ
TMMOB Yönetim Kurulu Başkanı

Önsöz

Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra en önemli hedeflerden biri ekonomik bağımsızlık ve çağdaş bir toplum yapısının kurulmasıydı. Bu hedef doğrultusunda benimsenen devletçilik politikası, sanayileşmeyi yalnızca ekonomik bir kalkınma hamlesi olarak değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün temel aracı olarak da görüyordu. Kurulan her tesis bu anlayışın somut örnekleri olarak Cumhuriyet döneminde şehirleşme, modernleşme ve sosyal hayat üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Bu işletmelerin her biri, yer seçiminden üretim kapasitesine ve ana üretim yanında yan tesislerin neler olacağına kadar ince bir planlamanın sonucudur ve buldukları yörenin şehirleşmesinde ve gelişmesinde çok belirleyici olmuştur.

Genellikle bu işletmeler yörede sadece "fabrika" olarak anılırlardı. Fabrikada çalışılır, fabrikaya gidilir, fabrika lojmanlarında kalınırdı. Kimse de hangi fabrika diye sormazdı, çünkü hangisi olduğu bilinirdi.

Nazım Alpman "Ayakkabının A'sı Beykoz Kundurası" başlıklı yazısında her fabrika kelimesinden yöredeki "uğurlu dev tesisin" anlaşıldığını yazmıştır. Biz de Cumhuriyetin gelişiminde çok etkili olmuş bazı "Fabrikaların" o yörenin şehirleşmesine etkilerini yansıtmaya çalıştığımız bu TMMOB yayınına isim düşünürken bu tanımlamadan esinlendik. Gerçekten de her fabrika sadece çalışanlarına ve o bölgeye değil ülkeye de uğurlu gelmiştir.

Bu fabrikalar çoğu zaman sanayisi olmayan, hatta küçük kasaba niteliğindeki yerleşim alanlarında kurulmuştur. Örneğin Karabük, Demir Çelik Fabrikaları kurulmadan önce çok küçük bir yerleşim yeri iken, fabrikanın faaliyete geçmesiyle birlikte kısa sürede planlı bir sanayi kentine dönüşmüştür. Aynı şekilde Nazilli Basma Fabrikası, Ege'nin tarıma dayalı ekonomisine sanayi kimliği kazandırmış; Alpullu Şeker Fabrikası çevresindeki kırsal alanları üretim zincirine dahil ederek bölgesel kalkınmayı hızlandırmıştır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kurulan her tesis o yöreyi baştan başa değiştirmekte ve ihya etmektedir. Bu nedenle, tesislerin yer seçimlerinde de her düzeyde büyük mücadeleler görülmektedir. Kâğıt işletmesinin kurulacağı yer açıklandığında İzmit, bayram yerine dönecektir. Sıtmadan kırılan İzmit için kâğıt fabrikası büyük bir talih ve tarihinde belki de en önemli dönüm noktalarından olacaktır. On dört bin nüfuslu, evlere suların

merkeplerin sırtlarındaki fiçılarla taşıdığı, mangal kömürü ile işleyen gazojen motoruyla şehrin ancak bir bölümüne cereyan verilmeye çalışıldığı, pek çok akşamı karanlıkta geçiren İzmit, bu yeni fabrika ile müthiş bir gelişme yakalayacaktır.

Kurulan her bir tesis, buldukları şehirlerde nüfus artışını tetiklemiş, fabrika isimleri ile anılan mahalleler doğurmuş ve modern şehirleşmenin temelini oluşturmuş ve ilk yılların meşhur 'Topyekün kalkınma' sloganının ülkede ve halkta karşılığını bulmasını sağlamıştır.

Erken dönem Cumhuriyet sanayileşmesini planlayanlar, fabrikaları yalnızca üretim yapan mekânlar olarak görmemişlerdir. Bu tesisler aynı zamanda sosyal yaşamın merkezleri hâline gelmiştir. Çalışanlar için lojmanlar, çocukları için kreşler, hastaneler, sinema salonları, spor alanları ve kütüphaneler inşa edilmiştir. Fabrikaların bünyelerinde açılan tiyatro ve sinema salonları, yöre halkını sanatla tanıştırmış, spor kulüpleri ve sosyal tesisler yeni bir kent kültürünün doğmasına katkı sağlamıştır. Bu yönüyle işletmeler, modern yaşam tarzının Anadolu'ya taşınmasında öncü rol üstlenmiştir.

Eğitim ve kültür alanında da bu tesislerin önemli etkileri olmuştur. Bölgedeki çocuklar için okullar açılmış, mesleki eğitim desteklenmiş ve nitelikli iş gücü yetiştirilmiştir. Okuma-yazma oranının artması, kadınların çalışma hayatına katılması ve teknik bilgiye dayalı bir üretim anlayışının yaygınlaşması, Cumhuriyet'in çağdaşlaşma hedefleriyle doğrudan örtüşmüştür.

Bu sanayi tesisleri, ekonomik bağımsızlık fikrinin de sembolleri hâline gelmiştir. Yerli üretimin teşvik edilmesi, dışa bağımlılığın azaltılması ve ulusal ekonominin güçlendirilmesi, Cumhuriyet ideolojisinin temel hedeflerindendi. Karabük Demir Çelik Fabrikaları, ağır sanayinin belkemiğini oluştururken; şeker ve tekstil fabrikaları halkın temel ihtiyaçlarının yerli kaynaklarla karşılanmasını sağlamıştır. Bu durum, toplumda üretim bilincini ve Cumhuriyet'e olan inancı pekiştirmiştir.

Bu tesisler, zamanla yalnızca çalışılan işyerleri değil, yöre insanının hayatına kök salmış birer yuva hâline gelmişlerdir. Dedelerin ilk vardiyaya heyecanla girdiği kapılardan yıllar sonra çocukları, ardından torunları geçmiştir. Hatta bazı fabrikalarda dede, çocuk, torun üç

kuşağın temsilcileri olarak aynı zaman aralığında fabrikada üretimin birer parçası olmuşlardır.

Kuşaklar boyunca kentin geçimi, umudu ve gururu bu fabrikalarla yükselmiştir. Sabah fabrika düdüğüyle uyanılmış ve o fabrikanın ismiyle kurulmuş, büyümüş mahallelerde akşam paydos düdüğüyle esnafıyla, çalışanıyla tüm şehir bambaşka bir canlılığa bürünmüştür. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu çalışma kültürü, fabrikaları yalnızca bir iş yeri olmaktan çıkarıp hatıraların, dayanışmanın ve aidiyetin simgesi hâline getirmiştir. Yeni kurulan bir ülkede yeni ve modern bir hayatın inşa edilmesinde bu fabrikaların çok önemli etkileri olmuştur.

Cumhuriyet döneminde kurulan bu sanayi tesisleri, yalnızca üretimin değil, emek bilincinin de filizlendiği mekânlar olmuştur. Aynı çatı altında çalışan yüzlerce, binlerce işçi; dayanışmayı, birlikte hareket etmenin gücünü ve hak aramanın önemini buralarda öğrenmiştir. Fabrikalar çevresinde kurulan sendikalar, kooperatifler, işçi ve mühendis dernekleri ve spor kulüpleri, emekçilerin sosyal hayata daha güçlü katılmasını sağlamış, emekçiler birey olmaktan çıkıp örgütlü bir toplumun parçası hâline bu fabrikalarda gelmiştir.

Cumhuriyet döneminde kurulan fabrikalar, halkın yalnızca geçim kaynağı değil, aynı zamanda kimliğinin şekillendiği ortak hafıza alanlarını da oluşturmuştur. Yöre halkı yaşadıkları yeri, yaptıkları işi ve ürettikleri değeri bu tesisler üzerinden tanımlamaya başlamış, "fabrikalı olmak" bir meslekten öte bir aidiyet duygusuna dönüşmüştür.

Özetle, Nazilli Basma, Karabük Demir Çelik, Alpullu Şeker, İzmit SEKA gibi Cumhuriyet dönemi sanayi tesisleri, yalnızca ekonomik kalkınmanın değil; şehirleşmenin, modernleşmenin ve sosyal dönüşümün de öncülleri olmuştur. Bu fabrikalar, Anadolu'da modern kentlerin doğmasını sağlamış, sosyal yaşamı canlandırmış ve Cumhuriyet'in çağdaş, üretken ve bağımsız toplum idealini somutlaştırmıştır. Ve, zamanla, kentler, fabrikalarıyla anılır hâle gelmiştir. Bu tesisleri, Türkiye'nin kalkınma tarihinde yalnızca birer fabrika olarak değerlendirmek çok eksik kalır. Her birinin aynı zamanda yeni kurulan Cumhuriyetin birer medeniyet projesi olarak görülmesi doğru olur.

Maalesef bu tesislerin çoğu artık yok. Ya yıkıldı, ya da satıldı. Her kaybettiğimiz "fabrika" ile geçmişle kurulan bağ, kuşaktan kuşağa

aktarılan ortak hafıza ve aidiyet duygusu da giderek kayboldu. Bu uğurlu dev tesislerin ortadan kaldırılması, kentlerin kimliğinde derin boşluklar yaratırken, geçmişle kurulan bağları da zayıflattı.

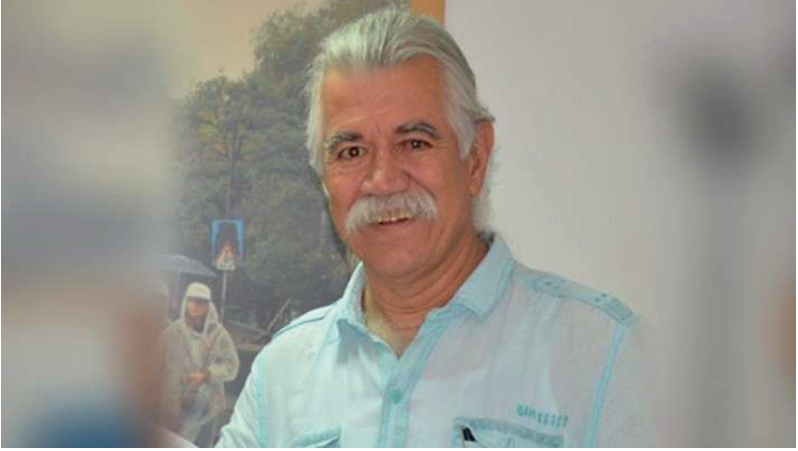
TMMOB'nin bu yayınıyla, ülke fabrikalarının buldukları yöre ile etkileşimine dair az sayıda öyküye yer verebildik. Ve bu örneklerle genel olarak fabrikanın şehirleşme ve modernleşme üzerindeki belirleyici rollerini hatırlatarak yöre ile ilişkisinin önemini, Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan bazı sanayi tesislerinin yok olmasıyla yalnızca fiziksel varlıkların değil, aynı zamanda kentlerin belleğini oluşturan tarihsel, toplumsal ve kültürel değerlerin de kaybedildiğini anlatmaya çalıştık. Kitapla, söz konusu endüstri ve kültür mirası olan fabrikaların tarihten silinmesiyle kaybedilenlerin yalnızca binalar ve makineler olmadığını, aynı zamanda kentsel kimlik, tarihsel süreklilik ve daha bir çok değerini de yok olduğunu göstermeyi amaçladık.

Yayının dizgi ve mizanpaj çalışmalarını Ekin Özbek, kapak tasarımını ise Ilgaz Su Aktaş büyük bir titizlikle ve özenle yaptılar. Emekleri için sevgili arkadaşlarımıza ve öykülerini bizimle paylaşan yazarlarımıza teşekkür ediyoruz.

Fabrikaların şehirleşme ve bölgesel gelişmeye etkilerinin yer aldığı bu kitap, aynı zamanda 2021 yılında kaybettiğimiz değerli bir Şehir ve Bölge Plancısının anılması için de bir fırsat yarattı. Değerli mesleki katkıları yanında TMMOB Şehir Plancıları Odası'nın eski Başkanlarından ve değişik dönemlerde TMMOB Yönetim, Denetim ve Yüksek Onur Kurullarında da görev almış, TMMOB emekçilerinden, değerli dostumuz Ümit Nevzat Uğurel'i bu vesileyle sevgi, saygı ve özlemle anıyoruz.

Uğurlu Dev Tesislerden Yükselen Şehirler Kitabı Koordinasyon ve Yayın Kurulu

Dr. Ayşe IŞIK EZER Mahmut KİPER Nadir AVŞAROĞLU

ÜMİT NEVZAT UĞUREL
(1956 - 2021)

Anısına Saygıyla...

Kent Yaratan, Fabrikalar Kuran Fabrika; Karabük Demir Çelik Fabrikaları

Fırat SAPÇI
Metalurji Mühendisi

Ankara için bestelenen o güzelim Ankara Marşı'nın güftesinde "yoktan var edilmiş ilk şehir sensin" dizesine rastlarsınız. Ama Ankara, Milli Mücadelenin merkez üssü olmadan önce de bozkırın ortasında, geçmiş yüz yıllar öncesine kadar uzanan kadim bir Anadolu şehriydi. Ufak tefeki, bakımsızdı, imkânları kısıtlıydı, ama vardı, asırlardır oradaydı. Elbette ki başkenti olarak ilan edildiği Türkiye Cumhuriyeti'ne yakışacak şekilde zaman içinde gelişti, serpildi ve modern bir kent haline geldi. Şimdi bu yazıda gerçek anlamda yoktan var edilmiş bir kentten bahsedeceğiz.

Bu satırların yazarının da gözlerini bu dünyaya açtığı bu kentin adı **KARABÜK**'tür.

Pek çok il ve ilçemizin, hatta bazı köylerimizin bile düşman işgalinden kurtuluş günleri vardır. Ne mutlu ki Karabük düşman işgaline uğramamış bir yöredir, kurtuluş günü yoktur. Ama bir doğum günü, doğum tarihi vardır Karabük'ün. ***Tevellütünde 3 Nisan 1937*** yazar.

Gözlerini dünyaya Karabük'te açan bu satırların yazarının, yani benim, çocukluk günlerinde ilk kez kutlanmaya başlayan doğum günlerine bizzat tanıklık ettiği Karabük, 3 Nisan 1937 tarihinde zamanın Başbakanı İsmet İnönü tarafından temelleri atılan, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ağır sanayi tesisi olacak Karabük Demir Çelik Fabrikaları ile doğup büyümüş serpilmiş bir sanayi kentidir. ***İşte o 3 Nisan günü Karabük kentinin doğum günü olarak kabul edilir ve o doğum günü her yıl törenlerle kutlanır.***

Şimdi bendenizin aklımın ermeğe başladığı 60'lı yılların ikinci yarısına, 70'lere, 80'lere, 90'lara gidelim.

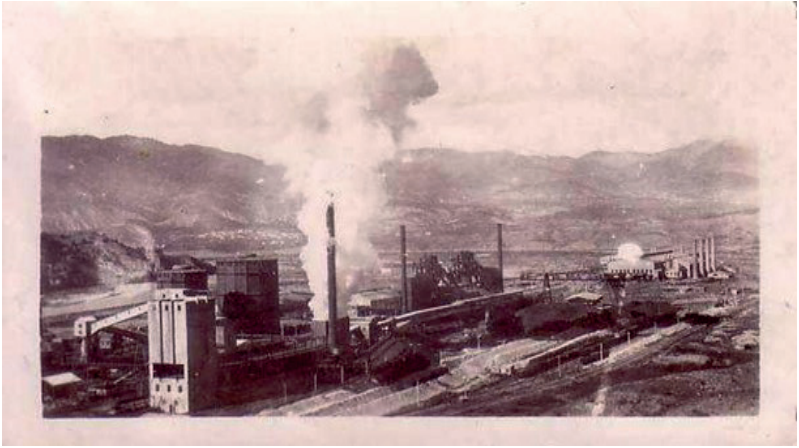
O yıllarda Ankara'dan İstanbul'a veya İstanbul'dan Ankara'ya giden karayolunda Gerede'ye geldiğinizde Karabük istikametini gösteren karayolu levhalarını görürdünüz. Otoyollar henüz yok, E5 karayolundasınız. Karabük yönüne saptınız. İsmetpaşa rampasından aşağıya doğru yol alırken karşı yönden gelmekte olan yoğun kamyon trafiği sizi şaşırtacaktır. Demir yüklüdür bu kamyonlar ve ülkenin her tarafına Karabük'te üretilen demir ve çelik yüklerini dağıtmak için yola çıkmışlardır. Gövdesinden gürül gürül su fışkıran söğüt ağacından adını alan Söğütlüçeşme benzin istasyonu tavşan kanı çay tiryakileri için vazgeçilmez bir mola noktasıdır. Çayınızı içer yola devam edersiniz. Yaklaşık 80 kilometre boyunca Batı Karadeniz'in ormanları içinde, Soğanlı Çayı ve kıyısını takip eden demiryoluna paralel devam eder yolculuğunuz. Cildikısık tüneline hemen sonra Cumayı dolomit tesisleri çıkar karşınıza. Sonrasında Orman İşletmeleri'nin Hamzalar sahasında tomruk istiflerini sayarak, şimdilerde Kemal Oyman adını alan beldeye ulaşırsınız. Buradan bir tepenin yamacından hafif bir rampayı tırmanmaya başlarsınız, rampanın sonunda yol sola doğru kavislenir ve tepeyi aşarsınız: Karabük Demir Çelik Fabrikaları karşınızdadır. Kömür ve cevher stok sahaları, kok fabrikaları, sinter tesisleri, Fatma'sı, Zeynep'i, Ülkü'süyle yüksek fırınları, çelikhane ve haddehaneleriyle sıralanmıştır muazzam fabrika. Yüksek yüksek bacalar çarpıp gözünüze, hele havanın karanlık olduğu saatlerde geçiyorsanız o yoldan, o bacalardan çıkan mavi ile kırmızının harman olduğu alevin rengini görürsünüz tüten bacalarda. ***MAVİ ATEŞ'tir o. Zaman içerisinde, kent halkının sevgilisi olacak Demir-Çelik Karabükspor kulübünün renkleri; o kulübün cefakar taraftarlarının şiarı olacaktır Mavi Ateş.***

Tepeyi aştıktan sonra 7-8 kilometrelik yolun solunda uzanır fabrika sahası. Fabrikanın sonuna geldiğinizde ise Araç Çayı üzerindeki çelik köprüden geçip modern bir kente girerdiniz o yıllarda. Demir Çelik fabrikalarıyla birlikte yükselen KARABÜK'e.

Peki Nasıl Doğdu Bu Kent?

Kentin doğumunu öğrenebilmek için uzak geçmişe, taa 1920'lere, 30'lara, 40'lara gidelim. Karabük'ün doğum tarihi dediğimiz 3 Nisan 1937'den de öncesine.

Birinci Dünya Savaşı'nın muzaffer emperyalistlerinin çizdiği Anadolu haritası Gazi Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları önderliğinde destansı

İlk yıllarında Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları

bağımsızlık savaşı ile yırtılıp atılmış, Osmanlı İmparatorluğu'nun küllerinden yepyeni bir Cumhuriyet doğmuştur. Cumhuriyetin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk gayet iyi biliyordu ki genç Cumhuriyetin bekası için ilk temel şart halkın eğitimi, ikincisiyse uluşça kalkınmaydı. Cumhuriyetimizin temel taşı olacak toplumsal devrimler birer birer hayata geçirilirken bir yandan da ülkenin ekonomik olarak kalkındırılması gerekiyordu. Önce İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması ve ardından Türkiye İş Bankası'nın kurulmasıyla başlayan yeni dönem yoktan varoluşa giden yolun taşlarını döşeyecekti.

İhtiyaçlar halkın günlük ihtiyaçlarıyla sınırlı değildir tabii. Yıllarca süren savaşlardan çıkmış yanmış yıkılmış ülkenin bir an önce imar

edilmesi ulusal kalkınmanın acil adımlarından olmak durumundadır. Savaşın harabeye çevirdiği kentlerin onarılması, başta Ankara olmak üzere yeni kentlerin inşası, bunların birbirleriyle bağlantısı. Dünyada savaş tamtamlarının çalmaya başladığı ortamda ordunun silah ve teçhizatlarının ulusal kaynaklarca sağlanması. Demiryolu ağının tüm ülke sathına yaygınlaştırılması ve daha nice işler. Hepsi teker teker yapılması gereken ve yapılacak işlerdi. *Ve bütün bu işler için demir ve çeliğe ihtiyaç vardı. Kendi demir çeliğimizi kendimiz üretmeliydik.*

Ordunun ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için 1932 yılında Kırıkkale Çelik Fabrikası üretime başlamıştır ama bu fabrika sadece silah ve teçhizat yapımında kullanılan vasıflı çelikleri sınırlı miktarda üretebilecektir. Halbuki ülkenin imar edilebilmesi için yapısal demir çelik ürünlerinin kitlesel olarak üretimine ihtiyaç vardır. Demiryolları için ray çeliğine ihtiyaç vardır.

İhtiyaç vardır var olmasına ama bu ihtiyaçların giderilebilmesi devasa yatırımlar ister, para ister. Para var mıdır peki? Demir çelik üretmek için demir cevheri lazımdır, kömür lazımdır, bunlar nasıl temin edilecektir?

Kömürün Zonguldak civarında var olduğu biliniyordu ama demir cevheri var mıydı sınırlarımız içinde?

Cumhuriyet'in yönetici kadroları Türkiye'de bir demir çelik fabrikası kurmayı hedeflediklerinde öncelikle ülke genelinde maden arama faaliyetlerini başlattılar. Bir yandan da bu yatırım için gerekli finansmanın temini için kolları sıvadılar.

Maden arama faaliyetlerinde iyi haber Sivas'tan gelir. Sivas'ın Divriği ilçesi yakınlarında zengin demir cevheri yatakları olduğu tespit edilmiştir. Kömür zaten Zonguldak'ta var. Şimdi mesele bu ikisini bir araya getirmektir, ama nerede?

Günümüzde bir sanayi tesisinin kurulacağı yerin belirlenmesinde geçerli olan pek çok şart o günlerde de geçerliydi. Ama o tarihlerde bu şartlara bir de "stratejik konum" maddesini ilave etmek gerekiyordu. Çünkü o dönemde savaş rüzgarları hissedilir derecede etkiliydi, dünya yeni ve daha korkunç savaşlara gebeydi. Elbette ki o konjonktürde askerlerin sözü ağırlık kazanırdı ve öyle de olacaktı.

Demir cevherinin bulunduğu Divriği iklim ve coğrafi şartlarının zorluğu nedeniyle tercih edilmez. Kömürün bulunduğu Zonguldak

veya yakınlardaki Ereğli deniz kıyısında olması nedeniyle uygun görünmektedir ve zamanın sivil bürokratlarının ve teknik uzmanlarının görüşü Ereğli'den yana ağırlık kazanmaktadır. Ama dedik ya son sözü askerler söyleyecektir. Zamanın Erkan-ı Harbiye Umum Reisi, bugünkü adıyla Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak Paşa'dır.

Mareşal Fevzi Çakmak tıpkı özel hayatında olduğu gibi milli savunma konusunda da çok muhafazakar bir şahsiyettir. Mareşal'e hak vermemek de insafsızlık olur, zira ülkenin ne olağanüstü mücadeleler sonrasında bağımsızlığını kazandığının en yakın tanıklarından biridir ve o mücadelede bizzat görev almıştır. Şimdilerde o bildik emperyalistlerin Anadolu üzerinde bitmedik heveslerine bir de kuzeydeki Sovyet tehdidi eklenmiştir. Bu yüzden Mareşal yağurdu üfleyerek yemektedir. Karadeniz sahilinde, düşman donanmalarının atış menziline kalan bir bölgeye böyle dev bir tesisin kurulmasına asla onay vermeyecektir. Bu durumda fabrikanın sahilden içeride, daha korunaklı bir noktaya kurulması, savaş gemilerinin top menziline uzakta aynı zamanda hava saldırılarına karşı da savunması kolay bir bölgenin seçilmesinde ısrarcı olur.

Mareşalin bu direktmeleri karşısında kömür havzasına çok da uzak olmayan, aynı zamanda da demiryolu güzergahı üzerinde bulunması nedeniyle Divriği'den demir cevherinin nispeten daha kolay taşınmasına imkan sağlayan bir bölge yer seçimi için araştırmaları sürdürmekte olan uzmanların dikkatini çekiverir. Öyle bir bölgedir ki burası dağların çevrelediği bir çanağın içinde olması nedeniyle hava savunması açısından da korunabilir bir konumdadır. Mareşal Fevzi Çakmak gönül rahatlığıyla onay verecektir seçilen bu bölgeye.

Karabük tren istasyonunun o zamanki hali

İşte, Safranbolu yakınlarında 13 haneli yoksul Karabük köyüdür seçilen bu bölge. Kömür havzasına yakındır, demiryolu güzergahı üzerindedir, etrafını çevreleyen dağ çanağının tam ortasındadır. Üstelik demiryolu istasyonu da mevcuttur.

Burası Soğanlı ve Araç çaylarının kesiştiği noktada, iki tepenin arasında uzanan, çeltik tarlalarıyla kaplı geniş bir vadidir. İki akarsunun kesişme noktasında olması fabrikanın su ihtiyacının karşılanması; tepelerin arasında olması askeri açıdan korunmasının kolaylığı açısından bulunmaz nimettir.

Karar verilmiştir, Türkiye'nin ilk demir çelik fabrikası Karabük adlı köyün yakınında kurulacaktır. ***Ve o kimsenin adını sanını bile bilmediği küçük köyün kaderi bir anda değişecektir.***

1936 yılına gelindiğinde konu artık iyice ısınmıştır ve tava gelmeye hazırdır. Genç Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir demir çelik fabrikası kurmak üzere çalışmalara başladığı ve yakında ihaleye çıkacağı Avrupalı firmaların ilgi alanına girmiştir. Başta Alman firmaları olmak üzere Avrupa firmaları Ankara'nın yollarını aşındırmaktadır. Dönemin Cumhuriyet Hükümeti de finansman sorununu çözmek için harıl harıl çalışmaktadır.

1936 yılının yaz aylarında Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Atatürk'ü İstanbul'da çok önemli bir konuk ziyaret eder. ***Tarih anlatımlarında, Akdeniz'de özel yatı ile tatil yapmakta olan bu önemli konuk, hayran olduğu Atatürk ile tanışmak, kendisini yakından görmek için İstanbul'a gelmiştir. Bu çok önemli konuk 1936 yılında Britanya İmparatorluk tahtına oturmuş, ama maalesef yılın sonu gelmeden tahttan feragat edecek olan Kral VIII Edward'tır.*** Bir rivayete göre yanında taşıdığı çantasında bir dosya vardır. Dosyanın içindeyse ***Karabük Demir Çelik Fabrikası kuruluş ihalesi için Alman firmaları ile kıyasıya rekabet etmekte olan İngiliz firmalarına kolaylık sağlanması durumunda Cumhuriyet hükümetine sağlanacak birkaç milyon poundluk kredi ile ilgili dokümanlar bulunmaktadır.***

Doğrudur değildir, bilemeyiz. Ama bildiğimiz bir şey var ki ***Karabük Demir Çelik Fabrikası kuruluş ihalesini İngiliz Brassert firması kazanmıştır. Hem de finansman sorununu çözerek.***

Peki ne olmuştu da daha onbeş yıl önce bu toprakları işgal etmeye ve bu toprakların halkını mandası altına almaya kalkışan İngiltere ne yapıp

etse de kuruluşuna engel olamadığı bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'ne yardım eli uzatmaya niyetlenmişti?

1930'ların başlarından itibaren Almanya'da Hitler rüzgarları esmeye başlamıştır ve Almanya 1.Dünya Savaşı'nın travmasından sıyrılmaktadır. Unutmamak lazım ki yeni Türkiye'yi kuran kadroların çoğu İttihat Terakki Cemiyeti içinden geliyordu ve doğal olarak Almanya ile gönül bağları vardı. Yeniden güçlenen ve süper devlet olma yolunda hızla ilerleyen Almanya'ya yakın durmaları, sempati beslemeleri doğal olarak sürpriz olmayacaktı. Nitekim Alman firmaları Türkiye'nin sanayi hamlesinden paylarını almaya başlamışlardı ve demir çelik yatırımı en büyük lokmayı oluşturacaktı.

İşte bu olasılığı göz ardı etmeyen İngiltere siyaseti iktisadi alanda Türkiye ile yakınlaşmaya hevesliydi.

Sonuç olarak 1936 yılının 10 Kasım tarihinde Sümerbank tarafından yapılan ihale sonucunda fabrikanın yapım işi İngiliz **Brassert** firmasına verilir. Fabrikanın kuruluşu için İngiliz Hükümeti 2,5 milyon Sterlin tutarında kredi sağlayacaktır.

Ve nihayet 3 Nisan 1937 tarihinde fabrikanın temelleri zamanın başbakanı İsmet İnönü tarafından, Safranbolu'ya 10 kilometre mesafedeki Karabük köyünde, coşkulu törenlerle atılır. **Bu tarih,**

Türkiye'nin o tarihe kadarki en büyük sanayi tesisinin kuruluş tarihi olmasının yanında o tesisin etrafında yükselecek yepyeni ve modern bir kentin doğum günü olarak tarihe yazılacaktır.

Ne yazık ki Ulu Önder Atatürk, yapımına çok önem verdiği ve çok istediği bu fabrikanın temel atma törenine rahatsızlığı nedeniyle katılamamıştır.

Temel atma töreni Başvekil İsmet İnönü ve beraberindekiler
(3.04.1937)

Temeller atıldıktan sonra fabrikanın inşaatına hızla başlanır ve kısa bir süre sonra bacalar görünmeye başlar. Yaklaşık iki buçuk yıl sonra,

Türkiye'nin ilk demir yüksek fırınının isim levhası

10 Eylül 1939 günü Türkiye'nin ilk sıvı demiri, Fatma adında küçük bir Karabük'lü köylü kızı tarafından ateşlenecek ve o nedenle de Fatma adını alacak ilk yüksek fırından akmaya başlar.

Fabrikanın bu kadar kısa bir süre içinde çalışmaya başlamasında çok az sayıda da olsa, iyi yetişmiş Türk mühendis ve işçilerinin, yeni bir ülke kurmaya duydukları güçlü inanç sayesinde gösterdikleri üstün çabanın yanı sıra; ihaleyi alan Brassert adlı İngiliz firmasının, Hindistan'da, yakınlarındaki maden cevheri tükendiği için ekonomik verimliliğini tamamlamış atıl vaziyetteki bir tesisi söküp getirerek Karabük'e monte etmesinin payı büyüktür. Zaten o yıllarda ve o parasızlıkta o büyüklükte bir sanayi tesisini kurabilmek için bu çözüme razı olmaktan başka çare de yoktur.

Başlangıçta Sümerbank'a bağlı Karabük Demir Çelik Fabrikaları Müessesesi olarak kurulan işletme zamanla Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri (TDCİ) adını alacak ve Divriği Demir Cevheri İşletmesi'ni de bünyesine alacak şekilde Sanayi Bakanlığı'na bağlı bir Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) olarak yoluna devam edecektir. 1970'lerin sonuna kadar TDCİ'nin genel müdürlük merkezi Karabük'ür. İskenderun Demir Çelik Fabrikaları da işletmeye alındıktan sonra aynı genel müdürlüğe bağlanmış olduğundan TDCİ Genel Müdürlüğü Ankara'ya intikal etmiş ve fabrikanın ünvanı Karabük Demir Çelik Fabrikaları Müessesesi haline dönüşmüştür. 1995 yılındaki özelleştirmeden sonra KARDEMİR adını alacaktır.

Fabrikanın kuruluş hikayesine kısaca bir göz attıktan sonra şimdi de bu fabrika etrafında yükselen kentin doğum hikayesine, daha doğrusu o yılların Türkiye'sinin en çarpıcı, en kapsamlı yöresel kalkınma hikayesine bakalım.

Cumhuriyet ile birlikte 1939 yılına kadar ülkenin pek çok kentinde çeşitli fabrikalar kurulmuştu. Uşak, Eskişehir, Alpullu, Turhal gibi kent ve kasabalarda şeker fabrikaları; Nazilli, Kayseri ve Gemlik'te dokuma ve kumaş fabrikaları; İstanbul'da Paşabahçe Cam, İzmit'te kağıt ve karton, Kırıkkale Çelik ve daha niceleri. Fakat bütün bu fabrikalar önceden var olan yerleşim merkezleri ve civarındaydı.

Elbette bu kentlerde kurulmuş olan fabrikaların o yörelerin hayatına önemli katkıları olmuştur ama Karabük mutlaka daha farklı bir model olma özelliğine sahiptir.

Karabük Neden Bir Kalkınma Modelidir?

Yıl 1939. Ülke ayağa kalkmaya çalışıyor ama henüz emekleme döneminde. Üstelik 2. Dünya savaşı kapıya dayanmış. Daha belini doğrultmayı tamamlayamamış ülke şimdi de savaşın getirdiği ekonomik ve siyasi sıkıntılarla boğuşmak zorunda. Ne yazık ki artık ülkenin başında Ulu Önder Atatürk yok, Milli Şef İnönü dönemi başlamış. Ama artık bir demir çelik fabrikamız var. Bu fabrikanın tüm ünitelerinin hızla tamamlanması ve tam kapasite üretime geçmesi lazım. Ülkenin demire ihtiyacı var, demir yolları için ray demirine özellikle.

Üretimin yapılabilmesi için temel ihtiyaçlardan biri de yetişmiş nitelikli eleman. Gerçi artık o yıllarda üniversitelerimiz mezun vermeye başlamış, genç mühendislerimiz yeni görev yerlerine atanmışlardır. Yurt dışı üniversitelerde eğitimini tamamlamış ve vatan sevdası ile ülkelerinin kendilerine verdiği göreve koşan mühendislerimiz de bunlara dahildir. Ama genç mühendislerimiz henüz yeterince deneyime sahip değildir. Mesleğin tavaında pişmeleri gerekecektir.

İş mühendis eksiğini kapatmakla da kalmıyordu. O mühendislerin önderliğinde üretimin asıl yükünü çekecek vasıflı emekçilere de ihtiyaç büyüktü. Avrupa sanayi devrimini yaşarken uzaktan seyreden Osmanlı'dan Cumhuriyete kalan yetişmiş vasıflı nüfus neredeyse sıfırdı. Var olanlar da savaşlarda yitirilmişti. İşçi, hele vasıflı işçi neredeyse hiç yoktu.

İşte burada devreye yine genç Cumhuriyetin mucizelerinden biri giriyordu. Çırak Okulları.

O yılların çırak okullarını günümüzde sıkça gündeme gelen çocuk yaşta işçi sömürgenliğinin odağı MESEM'lerle karıştırmamak gerek tabii.

Dönemin çırak okulları ilkin Devlet Demiryolları tarafından açılır ve bu okulların az sayıdaki mezunu Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nda işe başlatılır. Fabrikanın çekirdek kadrosunda göreve başlayan bu gencecik çıraklar zaman içerisinde meslek ortamında yetişecek ve fabrikanın altın yıllarında usta ve ustabaşı olarak kendilerinden sonra gelecek gençlere yol gösterici olacaktır.

Demiryolları örneği Karabük için de bir ilham kaynağı olur ve fabrikanın üretime geçmesinin hemen ardından o zaman adı Sanat Mektebi olan çırak ve işçi eğitim merkezi faaliyete başlar. Sanat Mektebi

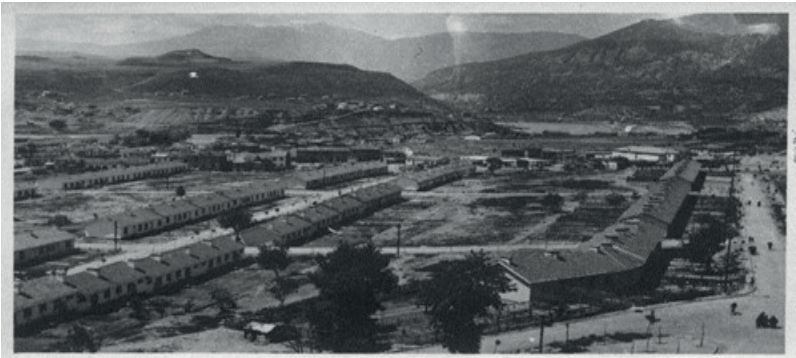
sonraki yıllarda önce İş Okulu adını alacak, sonrasında da Endüstri Meslek Lisesi'ne dönüşecektir.

Fabrikanın kuruluş ihalesini üstlenen İngiliz firmasının da bu süreçteki katkısı inkar edilemez. Genç mühendis ve işçilerimiz İngiliz uzmanların denetiminde eğitilecek, deneyim kazanacak ve zamanla boynuz kulağı geçecektir.

Sonuçta ülkenin o ana kadarki en büyük sanayi işletmesini faaliyete geçiriyorsunuz ve çok önemli bir istihdam alanı açıyorsunuz. Mühendisinden teknisyenine vasıflı vasıfsız kol emekçisine ihtiyaç var. Bu ihtiyacı fabrikanın kurulduğu yöre ve çevresinden temin etmek ilk akla gelen yoldur. Nitekim en yakın yerleşim birimi olan Safranbolu ve civar köylerinden işçi alımı için işlemler başlatılır.

Ancak ahali fabrikada çalışmaya başlangıçta hevesli değildir. Her sabah köyünden kalkıp onca yol gidip çalışmak, iş bitiminde tekrar o yolu tepip köye dönmek. Köyünde kendi tarlasında, bağında bahçesinde iyi kötü karnını doyuran köy insanına pek cazip gelmez bu iş. Bu isteksizlik fabrika için işgücü sorunu demektir, buna bir çözüm bulunmalıdır.

Çözüm, zamanla "vardiya otobüsü" adıyla, hikayelere konu olacak servis otobüslerini hizmete koyarak, köylerden adam toplayarak fabrika için işgücü sağlamakta bulunur. Bu otobüslerle işçiler her sabah ve bir

Karabük'ün ilk yerleşim birimi: Bekar işçi evleri

Ama asıl iş çoğunluktaki bekarlar için barınma sorununu halletmekti. Fabrika yönetimi, fabrika sahasıyla demiryolu istasyonu arasında kalan

bölgede tek katlı ahşap evler (bir nevi lojman) inşa ederek bu sorunu akşam evlerinden alınıp fabrikaya götürülüyor, mesai bitiminde de tekrar evlerine bırakılıyordu. Verilen ücretlerde pek fena sayılmazdı. Zamanla fabrikada işçi olmak cazip gelmeye başladı insanlara.

Fabrikanın yeni üniteleri devreye girdikçe üretim artmaya başlıyor, üretim artışıyla birlikte işçi ihtiyacı da artıyordu. Zamanla Safranbolu civarı yeterli olmuyor, civar il ve ilçelerden de işçi teminine başlanıyordu. Çankırı, Çerkeş, Eskipazar... Araç, Devrek, Eflani. Buralar bile zamanla yetmez olmuş, başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere Türkiye'nin dört bir yanından insanlar hem ekmeklerini kazanmak hem de ülkelerinin kalkınma savaşında birer nefer olmak üzere Karabük'e göçmeye başlamışlardı.

İşte bu göçmen işçilerle birlikte fabrika çevresinde yeni bir yerleşim alanı ihtiyacı ortaya çıkıyordu.

Başlangıçta göçmen işçilerin neredeyse tamamı ya becardı ya da çok azı ailelerini memleketlerinde bırakıp gelenlerdi. Aileleriyle beraber gelenler Karabük Köyü'nde iyi kötü başlarını sokacak bir yer bulabilmişti. Zaten üç beş aile anca gelmişti.

çözme yoluna gitti. Zamanla sayısı artan bu tahta konutlar bir mahalleye dönüşecek ve "Tahta Evler" adını alacaktı. Aynı zamanda da bugünün Karabük'ünün ilk konutları, ilk mahallesi olma özelliğini taşıyacaktı.

Barınma sorunu yalnızca işçiler için geçerli değil. Fabrikanın inşaatı ve ilk devreye alınması süreçlerinde çok sayıda İngiliz uzman da var, İstanbul gibi büyük kentlerden gelen Türk mühendisler de var. Bu çalışanlar için de lojman yapımına aynı sürelerde başlanıyor.

Böylece yeni bir şehrin kurulmasının, dolayısıyla da bölgesel bir kalkınmanın temelleri atılıyor.

Burada kısa bir bilgiyi paylaşalım. Belki birilerinin kulağına küpe olur. Karabük ve çevresinin gelişmeye başladığı o yıllarda yöreyi ne Ankara'ya ne de İstanbul'a bağlayan doğru düzgün bir karayolu var. İstanbul'a giden yol bölgenin en yüksek rakımlı noktası olan Keltepe denen bir dağın üzerinden geçiyor ve bu yoldan İstanbul'a ulaşmak bir günden fazla sürüyor. O da iklim şartları izin verirse. Öyle özel araç falan da yok, bu yolda yolculuk etmeniz gerekirse otobüsleri kullanmanız gerekecek.

1940'lı yılların o burunlu otobüslerini hayal edin. İşte onlarla. Ankara yolu ise Çerkeş üzerinden Kızılcahamam'a bağlanan kuş uçmaz kervan geçmez bir dağ yolu. Ama Karabük'ü Ankara'ya bağlayan bir demiryolu hattı var. İstanbul'a ulaşmak ise Bartın üzerinden denizyoluyla daha kolay. Yani karayolu, ille de karayolu diye tutturuların kulakları çınlasın. İşte bütün bu sanayileşme ve kalkınma mucizesinin temelinde demiryolu var.

Peki, Kalkınmadan Ne Anlıyoruz? Buna da Bir Bakmak Lazım

Bazı bilim insanları kalkınmayı tanımlarken *"nitelikli sermaye ve emeğin ülke vatandaşlarının refahının arttırılması amacıyla bir araya getirilmesinden"* söz ederken, bazıları da *"sanayileşmek ve ülkenin doğal kaynaklarının milli menfaatler doğrultusunda kullanılabilirliği"* kavramını kullanıyor. Bir başka tanıma göre *"sürekli artan milli gelir"* kalkınmayı işaret ederken, diğer bir tanım *"modernleşmeyi"* kalkınmanın temelini alıyor. Ama bütün bu tanımlamaların yerine endüstriyel, ekonomik, kültürel kalkınma, refah seviyesindeki artış, modernleşme, şehirleşme, iyi eğitim, yeterli sağlık hizmetleri, hızlı ve konforlu toplu ulaşım, iyi beslenme ve canlı bir sosyal yaşam gibi kavramları birleştirdiğimizde ortaya üzerinde fikir birliği sağlayabileceğimiz bir kalkınma tanımı çıkıyor. Burada bir bölgesel kalınmadan söz ediyoruz; bunu ülke geneline yaygınlaştırdığımızda adalet ve hukuku, sosyal adaleti, gelir dağılımında eşitliği gibi kavramları da ilave etmemiz gerek.

Bu notları düşüktükten sonra yolumuza devam edelim.

1940'lı yılların başları. Bütün dünyayı korkunç bir savaşın alevleri sarmış. Türkiye, Milli Şef İsmet İnönü ve arkadaşlarının dirayetiyle bu alevlerden uzak durmaya çalışıyor. O hengame içinde Türkiye'nin yeni fabrikalarının bacaları tütmeye devam ediyor. Karabük Demir Çelik Fabrikası harıl harıl çalışıyor. Üretim artmış, çeşitli branşlardan genç mühendisler, yöneticiler ve uzman kadrolar Karabük'e koşarak geliyorlar. Bunların barınma ihtiyaçlarını çözmek gerek. Daha önce de bahsetmiştik, İngiliz uzmanlar da var. Sadece barınma sorunlarını çözmek de yeterli değil bu çalışanlar için. Sosyal ihtiyaçları da karşılamak lazım. Özellikle yabancı uzmanları –ki daha uzun bir süre bölgede kalmaya devam edeceklerdir, savaş sonrası yıllarda bunlara Alman uzmanlar da dâhil olacak onları bu kuş uçmaz kervan geçmez bölgede tutabilmek için cazibe unsurlarını da yaratmanız gerekecek.

Beyaz Apartmanlar

Bütün bunları göz önüne alan fabrika yönetimi başta barınma sorununu çözmek adına lojman yapımına hızla girişiyor.

Fabrikanın hemen yakınında bir tepe yamacında modern lojmanların temelleri atılır. Önce 50 evlik tek katlı bahçe içinde evler inşa edilir (Zaman içinde ev sayısı 100'e çıktığından Yüz Evler diye anılacaktır).

Sonrasında Karabük'ün Beyaz boyalı çok katlı binaları yükselmeye başlar. Anlaşılabileceği gibi apartman türü binalardır bunlar. Ama öyle gökdelen vari çok katlı yapılar değildir, 4-5 katlı, sıra sıra şirin binalardır. Üç oda bir salonu, ön ve arka cephelerinde balkonu olan, merkezi ısıtmalı, beyaz boyalı bu binalara "Beyaz Apartmanlar" denilecektir zaman içinde.

Lojman yapımı hızla ilerleyecek, *Yenişehir adında ismiyle müsemma yepyeni bir yerleşim merkezi oluşmaya başlayacaktır.* Karabük'ün ilk yerleşim merkezidir Yenişehir. Yani Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın sosyal tesisleri. Ama bir sosyal tesis deyip geçmeyin, 70'li yıllarda nüfusu 100 bine yaklaşacak bir kentin ilk nüvesi, çekirdeği.

Yenişehir bölgesinin planlamasını fabrikanın kuruluşunu üstlenen İngiliz Brassert firması tarafından görevlendirilen İngiliz kent planlamacıları yapar. Planlamacılar işe önce düzgün bir yol ağı oluşturmakla başlarlar. Bu yollar öyle planlanmışlardır ki neredeyse hiçbiri çift yönlü değildir, yani karşılıklı araç trafiği yoktur. Yenişehir'e bir noktadan girer, tek yönde devam ederek bütün siteyi dolaşır ve aynı noktaya gelirsiniz.

Geliş ve gidiş yönleri farklı farklı caddelerden akar. Sokaklar birbirine paraleldir ve tüm sokaklar ana caddelere açılır şekilde planlanmıştır.

Yollar planlanırken altyapı da ele alınır. Yol yapımına başlamadan önce alt yapı işleri tamamlanmalıdır ve öyle de yapılır. 1940'lı yılları düşündüğünüzde o dönemin pek çok Avrupa kentini bile kısıktırarak bir su ve kanalizasyon sistemi ve elektrifikasyon şebekesi ile donatılır, Yenişehir. Sırada inşa edilecek konutların ısıtma sistemi vardır. ***Yenişehir semti merkezi sistemle ısıtılacaktır.***

Karabük Demir Çelik fabrikası gibi entegre tesisler demir cevherinin yüksek fırınlarda kok kömürü ile indirgenerek sıvı pik demiri elde edilmesi prensibi ile çalışır. Önceki satırlarda cevher ile kömürün bir araya getirilmesinden bahsetmiştik. Fabrika bünyesinde kurulmuş olan Kok Fabrikasında Zonguldak'tan gelen taş kömürü kok kömürü haline getirilmektedir. Fabrikanın bu ünitesinde üretilen kok kömürünün büyük bölümü yüksek fırınlarda kullanılırken ihtiyaç fazlası Yenişehir semtinin merkezi ısıtmasında kullanılacaktır. Bu amaçla Yenişehir'in Cevizlidere vadisine bakan batı yamacında, zamanla semtin simgesi haline gelecek on katlı bir bina yüksekliğindeki bacasıyla ısıtma santrali kurulur. Santral kok kömürü ile çalışacak ve uzun yıllar boyunca semtin ısınma ve sıcak su ihtiyacını tek bir merkezden sağlayacaktır. Bu ısı merkezinden konutlara sıcak su taşıyacak sıcak su sistemi sitenin yol şebekesinin altına döşendiğinden soğuk havalarda yolların buzlanmasını engelleyecek, aşırı karlı havalarda yollarda kar birikmesini engelleyerek ana caddelerin açık tutulmasını sağlayacaktır. Günümüzün şehirlerine ve şehircilik anlayışlarına baktığımızda hayal etmesi bile mümkün görünmeyen bir vizyon.

Sıra Yenişehir'de yükselecek konutların planlanmasındadır. Bu planlamada coğrafi ve fiziksel özelliklerin yanı sıra çalışanların sosyal statüleri göz önüne alınarak bir mimari program oluşturulmuştur. Beyaz Apartmanlardan sonra inşa edilen Kübana Apartmanları ile çift katlı, bahçe içinde müstakil evler ve yine bahçe içinde iki katta dört daireden oluşan ve merkezi ısıtma sistemine dahil olan konutlar, özellikle üst düzey yönetici, mühendis ve idari sınıftan personel için yapılmış, işçi statüsündeki çalışanlar içinse bu kesimin kültürel yapısına daha uygun bahçe içinde, tek katlı, bitişik nizam konut düzeni tercih edilmişti. Bu kategorideki konutlar merkezi ısıtma kapsamında değildi, kömür sobaları ile ısıtılırdı, ama ısınma için gerekli olan kömür yine kok kömürüydü ve fabrika tarafından ücretsiz sağlanırdı. Çamlık

Mahallesi, Yetmiş Evler, Elli Evler, Yüz Evler gibi Yenişehir'in kendi içindeki mahalleleri bu ikinci kategoriye dahildi.

Yapılaşma mimari bir bütünlük gözetilerek planlanmıştır. Farklı lojman tipleri kendi mimari bütünlükleri içinde bir aradadırlar.

Yenişehir'in planlanmasında en göze çarpan unsurlardan biri de bugünkü şehirleşme anlayışımızda eksikliğini en fazla hissettiğimiz yeşil alanlara verilen önemdir. Tüm binalar bahçelerle çevrili olarak inşa edilir, zaman içinde yemyeşil çimenler ve envai çeşit ağaçlar bu bahçelerde boy verecektir.

Yerleşim başladıktan sonra bölge ikliminin de etkisiyle Yenişehir yemyeşil bir yerleşim bölgesi olup çıkmıştır.

(Çocukluk günlerim o çimenlerde koşuşturmakla, evlerimizin bahçelerindeki meyve ağaçlarının dallarına tırmanıp meyve koparmakla, dut ağaçlarından dut silkelemekle geçmiştir. O tarihlerde benim yaşıtım olan ve aynı ortamı paylaştığımız nesildelerimle, ayakları toprağa basarak yetişen bir nesil olmakla kendimizi hep şanslı hissetmişizdir. Karabük ve Yenişehir sayesinde.)

Yenişehir'i planlayan şehircilik uzmanları modern bir şehirde bulunması gereken bütün unsurlara planlarında yer vermiş ve uygulamaya koymuşlardır.

Altyapı şebekesi, yollar ve konutlarla birlikte, ilerleyen yıllarda tam teşekkülü hale gelecek ve tüm uzman doktorları ve diğer tüm yardımcı sağlık personelinin Demir Çelik Fabrikaları mensubu olacağı Demir

Isıtma santralının bacasından Yenişehir'in görünümü (70'li yıllar)

Çelik Hastanesi kurulur. Bu hastane tüm fabrika çalışanları ve aileleri ile birlikte zamanla gelişecek olan Karabük'ün tüm nüfusuna ve hatta başta Safranbolu olmak üzere tüm civar ilçe ve köy halkına uzun yıllar en üst düzeyde sağlık hizmeti verecektir. Hastanenin yönetimi Fabrikanın sorumluluğundadır. 1970'li yılların ortalarında Sosyal Hastanenin yönetimi Fabrikanın sorumluluğundadır. 1970'li yılların ortalarında Sosyal Sigortalar Kurumu'na (SSK) devredilmiştir.

Sitenin doğu tarafındaki ormanlık alanın hemen yanı başında yer alan ve işçiler için inşa edilmiş olan ve tek katlı bahçeli evlerden oluşan Çamlık Mahallesi'ni merkeze bağlayan ana cadde (Necati Bey Caddesi) okullar bölgesi olarak düzenlenir. İlk olarak 1938 yılında, Demir-Çelik İlkokulu adıyla bir ilk okul açılır. Bu okul o sıralarda Yenişehir olarak planlanmakta olan bölgenin dışında ahşap bir yapıda faaliyete geçer.

Öğretmenlerinin maaşları Demir-Çelik İşletmeleri tarafından ödenen bu ilkokul özel okul statüsündedir. 1941 yılında Yenişehir'in ilk binalarından biri olacak ve ilerleyen zamanda Demir Çelik Lisesi haline gelecek binaya taşınır ve Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanarak devlet okulu haline gelir. Bu bina yukarıda değindiğimiz Necati Bey Caddesi üzerindedir. Orta okul ve lise bölümlerinin 1953 yılında aynı binada eğitime başlamasından sonra ilkokul kısmı 1955 yılında yeni binasına taşınır.

Benim de 1966 yılında tahta sıralarında ilkokula başladığım, tek katlı, tuğla görünümlü sevimli, şirin binasına.

1937 yılında fabrikanın temellerinin atılmasıyla birlikte Karabük'te nüfus yoğun bir artış gösterir. Fabrika çalışanlarının dışında da özellikle çevre ilçe ve köylerden bilhassa esnaf kesiminin yöreye rağbeti artmıştır. Yenişehir'in binalarının yükseldiği tepenin aşağısında demiryolu güzergahı civarında çeşitli dükkan ve işyerlerinin yer aldığı başka bir yerleşim alanı da ortaya çıkmaktadır. "Çarşı" adıyla anılmaya başlanacak bu bölgenin çevresinde yeni konutlar ve mahalleler yükselir.

Bu gelişmeler sonucunda 1939 yılında Karabük'te belediye teşkilatı kurulur. 1941 yılında ise Karabük Safranbolu'ya bağlı bir nahiye (bucak) olacaktır. 1953 yılında ise Zonguldak iline bağlı bir ilçe haline gelecektir. 1995 yılında ise Karabük artık Türkiye'nin 78 plaka numaralı ilidir.

Aslında o yıllardan başlamak üzere Demir Çelik Fabrikaları'nın özelleştirildiği döneme kadar Karabük'te iki ayrı yerel yönetim olduğunu

söylemek mümkündür. Yenişehir tamamen fabrikanın yönetimindedir. Kentin, Yenişehir dışındaki bölümü ise belediyenin. Belediye hizmetleri Yenişehir'i de kapsamaktadır ama, genel asayiş hizmetlerinin dışında elektriğiyle, suyuyla, yollarının, park ve bahçelerinin, binalarının bakımıyla ve tüm altyapı unsurlarıyla fabrikanın eli Yenişehir'in üzerindedir. Yenişehir sanki özerk bir bölgedir. Buradan zannedilmesin ki Yenişehir diğer bölgelerden tecrit edilmiş, etrafı tel örgülerle, güvenlik bariyerleriyle çevrelenmiş kapalı bir bölgedir. Hayır, asla. Kendisiyle birlikte doğan ve büyüyen Karabük ile bütünleşmiş, kentin bir mahallesi olarak varlığını sürdürmüştür.

Yenişehir'de Yaşam

1940'lı yılların anlayışına göre çok ileri bir vizyon ile inşa edilen Karabük'ün Yenişehir Bölgesi farklı bir yaşam tarzının da beşiği olacaktır. Fiziki planlama yapılırken sitede iskan edilecek nüfusun sosyal ve kültürel özelliklerine göre bir mimari planlama yapıldığından bahsetmiştik. Bu planlamanın içinde nüfusun farklı katmanlarına göre sosyal ihtiyaçlar da hesaba katılmış, temel eğitimin dışında sosyal ve kültürel gelişimin de alt yapısı oluşturulmuştur.

Bu amaçla planlanan ve inşa edilen pek çok sosyal tesis sitenin içine serpiştirilmiştir.

Çalışanların mesai dışı saatlerinde aileleriyle birlikte vakit geçirecekleri, farklı yörelerden ve farklı kültürlerden gelip bir arada yaşayacak ve yeni bir kent kültürü yaratacak insanların kaynaşması amaçlanarak hizmete sokulmuş sosyal mekanlar. Başta kulüpler gelir.

Mühendisler Kulübü, Memurlar Kulübü, İşçi Lokali

1950'li yılların başında açılan Mühendisler Kulübü (Yenişehir Kulübü olarak da bilinir), özellikle mühendislerin sosyal ihtiyaçları düşünülerek yapılmış, o yıllarda İstanbul veya Ankara'daki benzerlerini bile aratmayan, hatta onlardan bile daha modern donanımlı bir mekandır. Separe denilen şık ve rahat koltuk ve sehpa ile döşenmiş oturma bölümlerinde misafirlerini ağırlayan parke zeminli büyük salonunda hafta sonu akşamları çeşitli orkestra grupları program yapar, salonun ortasındaki pırıl pırıl, geniş parke zemin üzerinde, demiri ergiten, şekillendiren mühendislerimiz eşleri veya partnerleriyle dans ederler, yemeklerini yerlerdi. Tabii ki alkol eşliğinde.

Yenişehir Kulübü'nün büyük salonunda çalan orkestralar da genellikle Karabük'ün, Yenişehir'in çocukları veya fabrikanın çalışanlarının oluşturduğu amatör gruplardı. Bu grupların içinden çok ünlü sanatçıların çıktığını da belirtmek lazım. Örneğin NTV televizyonunun Hava Durumu sunucusu Meteoroloji Yüksek Mühendisi Gökhan Abur bunlardan biriydi. 80'li yıllarda TRT televizyonunun müzik eğlence programlarında sıklıkla izledik kendisini. Saygıyla analım Gökhan Ağabeyi.

Aynı salon ülkenin tanınmış, popüler sanatçılarının ve müzik gruplarının konserlerine de sıkça sahne olurdu. Yine aynı salonda yılda birkaç kez defileler düzenlenir, tanınmış modaevlerinin mankenleri podyuma çıkardı. Yenişehir halkının bu tür etkinliklere ilgisi ve katılımı çok üst düzeydeydi.

Oyun salonları sıkı briç ve bezik partilerine sahne olur, bilardo salonundaki Amerikan bilardo masasında mühendis abilerimiz yeteneklerini sergilerdi. Çocuk yaşlarımızda onları seyretmek bizler için ayrı bir keyifti.

Yenişehir'in bir diğer kulübü de **Memurlar Kulübü'**dür. Fabrikanın idari birimlerinde görev yapan memur sınıfından personelin mekanı. Mühendisler Kulübü'nün fiziksel şartlarına göre daha mütevazı bir yapının içindedir. Ama burada da benzer etkinlikler yaşanır.

1967 yılında hizmete giren İşçi Lokali ise çelik işçilerinin, "mavi yakalıların" sosyalleşme merkezi olacaktır. Yenişehir'in sırtlarında yüksekçe

bir mevkiden fabrika sahasını ve Karabük'ü bacalardan tüten dumanların arasından gören modern bir yapıdır. İşçiler aileleri ile bir araya gelir, düğünlerini burada yapar, birlikte eğlenirler, güzel zaman geçirirlerdi.

Tüm bu kulüpler Demir Çelik İşletmeleri tarafından yapılmıştır, mülkiyetleri fabrikaya aittir, buralarda çalışan personel de fabrika personelidir. Sunulan hizmetlerin fiyatları son derece makul, kalitesi üst düzeydedir.

Yenişehir Sineması

O yılların Türkiye'sinde eşi olmadığını rahatlıkla söyleyebileceğimiz modern bir sinema binası kendine özgü mimarisıyla 1953 yılında yapımına başlanmış ve 1958 yılında hizmete girmiştir. Televizyonun henüz hayatlarımıza girmediği 70'li yıllarda haftada iki ayrı sinema filminin vizyona girdiği bu sinema salonu Yenişehir'in ayrıcalıklarından biridir. Yenişehir Sineması'nda hergün üç ayrı matinede dünya ve Türk sinemasının seçkin örnekleri gösterime girer.

Haftada iki film gösterilir Yenişehir Sineması'nda. Sadece sinema filmleri mi? Sinema salonu tiyatro oyunlarına ve konserlere de sahne olur. Yenişehir'in ve Karabük halkının en önemli sosyal mekanlarından biridir. Hemen yanı başında bir de yazlık sineması vardır, yaz akşamları çoluk çocuk çekirdek çitleyerek veya kağıt helva ve gazoz eşliğinde film seyredilen. 1974 yılında Karabük ve çevresi televizyon yayınları ile tanıştıktan sonra bile kentin sosyal ve kültürel yaşamındaki yerini muhafaza eder.

(Benim gibi Karabük'te doğup büyüyen veya yolu bir şekilde o yıllarda Karabük'ten geçen pek çok kişiye sinema ve tiyatro özelinde sanat sevgisini aşıl原因 Yenişehir Sineması ne yazık ki bugün metruk bir halde kaderine terk edilmiştir.)

Demir-Çelik ve Spor; Tabii ki Futbol

Karabük Demir Çelik Fabrikaları ya da KİT haline geldikten sonraki adıyla Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri (TDÇİ) kurulduğu günden itibaren ana işlevi olan demir çelik üretiminin yanında kurulduğu bölgede oluşacak yeni nüfus alanının sosyal ve kültürel gelişiminde öncü rolü oynar. Sosyal gelişimin içinde sporun önemi tabii ki çok ayrıdır. Zihinsel gelişim bedensel gelişimle birlikte sağlanacaktır. Taa 1938 yılında Demir Çelik Gençlik Kulübü kurulur. Fabrika çalışanları bu kulübün sporcularıdır. Futbol ve güreş o yılların da popüler branşlarıdır, öncelik

bu branşlardadır. Hatta futbol takımının antrenörlüğünü o yıllarda fabrikanın kuruluşunda görev alan bir İngiliz mühendis yapar. Ama o yıllarda, hele ki o bölgede hiç tanınmayan, bilinmeyen spor dallarında da faaliyet gösterir. Örneğin tenis ve bisiklet gibi. Bu arada Yenişehir'de tenis kortlarının da var olduğundan bahsetmeden geçmeyelim.

Demir Çelik Gençlik Kulübünün amatör sporcuları zamanla Zonguldak yöresinde düzenlenen sportif yarışmalarda önemli başarılarla imza atarlar.

Voleybol çok popüler hale gelmiştir. Demir Çelik Fabrikalarının birimleri arasında voleybol turnuvaları düzenlenir ve bu turnuvalarda profesyonel lig maçlarına taş çıkartacak, kıran kırana maçlar yapılır. Lise ve ortaokullar arasında da voleybol ve basketbola ilgi büyüktür. Türkiye çapında isim yapacak nice sporcular yetişir bu turnuvalarda. 1975-80 yılları arasında Türkiye Voleybol Ligi'nde fırtınalar estiren Büyükdere Boronkay'ın yıldızlarından Sedat Yavuz bunlardan biridir.

Ama futbolun ayrı bir yeri vardır. Demir Çelik Gençlik ile birlikte Karabük'ün bir de Demirspor'u vardır. Malum, Karabük demiryolu güzergahındadır, bir tren istasyonu vardır ve fabrikanın kurulmasıyla birlikte TCDD'nin bu kentteki varlığı genişlemiş, faaliyetleri ve dolayısıyla çalışan sayısı da artmıştır. DemirÇelik Gençlik ve Demirspor takımları yıllarca amatör kümede birbirleriyle rekabet ederler. Ve 1969 yılında her iki kulübün birleşmesiyle Demir Çelik Karabükspor Kulübü kurulacaktır. *Kırmızı Lacivert renklerini demir Çelik fabrikalarının bacalarından çıkan koyu mavi kıvılcık karışımı dumanın renklerinden alır, yani mavi ateşten.*

Önce Türkiye 3.Ligi'ne yükselir DÇ Karabükspor. Yıllar sonra da 2.Lig'e. 1990'lı yıllarda ise Kardemir Karabükspor adını alacak ve Türkiye Süper Ligi'nde boy gösterecektir. Öyle ki ülkemizi Avrupa Kupalarında bile başarıyla temsil edecektir.

Yenişehir'de yine TDÇİ tarafından kurulmuş Yenişehir Stadyumu adında yaklaşık 5-6 bin kişilik bir stadyum da bulunmaktadır. Futbol maçları bu stadyumda oynanır, her maçta taraftarlar tribünleri doldurur. Stadyum aynı zamanda milli bayramların coşkulu törenlerle kutlandığı yerdir. Tribünlerinin Yenişehir'in mimari dokusuna uyumlu bir tarzda inşa edildiğini söylemeden geçmeyelim. Stad 1990'lı yıllarda büyütülmüş, süperlig standartlarına uygun hale getirilme adına modernleştirilmiş (!) ve Necmettin Şeyhoğlu Stadyumu adını almıştır.

Necmettin Şeyhoğlu'nun 1968-1973 yılları arasında görev yapmış, Karabük'ün efsane belediye başkanı olduğunu da hatırlatalım.

Adının önündeki Demir Çelik ibaresinden de anlaşılacağı gibi Karabükspor TDCİ'nin takımıdır. Yöneticileri işletme yönetimi içinden seçilir. İşletme bütçesinden sağlanan mali desteğin yanı sıra çalışanların ücretlerinden düzenli olarak yapılan kesintilerle kulübe finansal kaynak sağlanır. Demir çelik işçisinin ve Karabük halkının desteği maddiyatla sınırlı değildir. Başta çelik işçileri olmak üzere tüm kent halkı Karabükspor'u bağrına basmıştır.

Tüm maçlarda Yenişehir Stadı'nın tribünleri dolar, taraftarlar deplasman maçlarında da takımlarını yalnız bırakmaz. Çoğunluğunu çelik işçilerinin oluşturduğu, kırmızı-lacivert renklerin tutkunu taraftar grubu "mavi ateş" Karabük'ün işçi sınıfı kimliğinin ve mücadeleci ruhunun futbol tribünlerindeki yansımasıdır.

1995 yılında Karabük Demir Çelik Fabrikaları özelleştirilir. Fabrika artık KARDEMİR A.Ş. adını almıştır Karabükspor da Kardemir Karabükspor olmuştur. Bu adla Süperlig'e kadar yükselir. Büyük başarılar imza atar, Türk futbolunu Avrupa sahalarında bile temsil eder, üst turlara yükselme başarısını gösterir.

Karabükspor'un 1969-70 sezonunda Türkiye 3. Ligi'nde oynayan takım kadrosu (www.karabukgundem.com)

Ama sonrasında işler ters gider. Önce süperligden sonrasında alt profesyonel liglerden düşer. Maddi sorunlar diz boyudur ve aşılamaz. Kulüp iflas eder ve kapanır. Bugün adı bile kalmamıştır futbolumuzda.

Güreşiyle, voleyboluyla, futboluyla bir spor kentidir Karabük.

Havuzlu Bahçe'yi de anmadan geçmeyelim. Yaz aylarında, denizi olmayan Yenişehir'in plajı gibidir Gündüzleri çoluk çocuk yüzmeye gidilir, akşamları havuz kenarında yemekler yenir, sohbetler koyulaşır. Havuzlu bahçe aynı zamanda TDCİ organizasyonu ile yapılan "toplü sünnet" törenlerinin de adresidir. Çalışanların çocukları topluca sünnet edilir, sünnet törenleri bir karnavala dönüşürdü.

Yaz ayları demişken TDCİ'nin Amasra Deniz Kampı'nı da unutmayalım.

Sadece bir fabrika kurmakla kalınmamıştır Karabük'te. Modern bir yaşam tarzının da temelleri atılmıştır. Bu perspektif içinde fabrika yönetimleri personelin yaz tatili ihtiyaçlarını da düşünmüş ve bu amaçla Karabük'e yaklaşık 120 km mesafede Karadeniz kıyısındaki Amasra'da bir yaz kampı inşa edilmiştir. İşçisiyle, memuruyla, mühendisiyle tüm personel yaz aylarında 15 günlük devreler halinde kamptan yararlanırlar.

Amasra kampı da sportif ve sosyal etkinliklerin merkezi olur. Voleybol maçları, yüzme yarışları, akşamları düzenlenen eğlence partileri o ortamı yaşayanların anılarından asla silinmez.

DÇ fabrikalarının temellerinin atılmasıyla bölgesel bir kalkınmanın da yolunun açıldığından bahsetmiştik. Karabük'ün gelişmesiyle çevre ilçelerde de hızlı bir gelişme görülür. İşte bugün Karadeniz'in önemli turistik beldelerinden biri haline gelen Amasra'nın da bu hale gelmesinde DÇ kampının bir katkısı vardır herhalde. Aynı şekilde Safranbolu hızla gelişen civar ilçelerdendir. Karabük'e 10 km mesafedeki bu ilçe bugün artık Karabük'le birleşmiş durumdadır. Tarihi evleri ile Birleşmiş Milletler Dünya Mirası Kentler listesine adını yazdıran Safranbolu bu özelliğinin ortaya çıkmasını yanı başındaki bu dev işletmeye de borçludur.

Kısacası TDCİ Karabük Fabrikaları Batı Karadeniz Bölgesinin iç kesiminde Zonguldak, Çankırı, Kastamonu ve hatta Bolu illerini kapsayan coğrafyanın kaderini değiştirmiş, geleceğini şekillendirmiştir.

Öteki Karabük

Yenişehir'in dışında da farklı bir kent oluşmuştur Karabük'te. Bahsetmiştik ya fabrikada üretimin başlamasıyla birlikte çevre il ve ilçelerden göç almaya başlar Karabük. Özellikle esnaf kesiminin ilgisi büyüktür, ne de olsa yeni ve oldukça bereketli bir pazar doğmaktadır. Karabük'ün "Çarşısı" çekirdeklenmeye başlar önce. **Yeni Karabük'ün merkezi**. Ticaret hayatı hızla gelişmeye başlar ve Çarşı çevreye doğru büyür. Önce İstasyon yönüne doğru, sonrasında da Safranbolu yönüne. Konut ve işyeri amaçlı yapılar dikilmeye başlar Karabük'ün yeni mahallelerinde. Belediye Binası, Kaymakamlık, Adliye gibi mülki idari yapıları ilk ve ortaokullar, PTT ve Devlet Hastanesi gibi hizmet binaları bunları izler. Karabük bir ilçe merkezi haline gelmiştir. 70'li yıllarda 100 bine yaklaşan nüfusuyla Türkiye'nin en büyük ilçelerinden biridir. *Ama kent planlamasında Yenişehir'den hiç örnek alınmadığını belirtelim. Çarpık bir şekilde büyür Karabük.*

Demir ve çelikle doğan kentin ticaret hayatının da temeli demir çelik ürünlerine dayanır. 1965 yılından itibaren Türkiye hızlı bir sanayileşme ve kentleşme dönemine girmiştir. Demir çeliğe olan ihtiyaç hızla artmaktadır. Fabrikanın üretimi artmıştır artmasına ama büyüyen talebe yetişememektedir. Özellikle haddeleme kapasitesi yetersiz kalmaktadır. Girişimci akıl hemen devreye girer ve Karabük'te irili ufaklı özel haddehaneler ortaya çıkmaya başlar. Fabrika'dan aldıkları kütükleri haddeleyerek uzun mamul dediğimiz inşaat demiri haline getirirler.

İşte bu irili ufaklı haddehaneler 2000'li yıllarda Dünya Demir Çelik Üretim sıralamasında 8. Sıraya yükseltecek özel sektör demir çelik sanayisinin öncülerini oluştururlar. Zamanla İstanbul, İzmir ve İskenderun çevrelerine kayacak ve oralarda büyüyerek devleşeceklerdir.

Bu haddehaneleri kuran birinci kuşak girişimcilerin çoğunun Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nda çıraklıktan yetişmiş usta ve ustabaşılar olduğunu not edelim.

Fabrikalar Kuran Fabrika

Aktif siyaset yaptığı yıllarda Necmettin Erbakan her fırsatta "Fabrika kuran fabrikalar " yapacaklarından söz eder ve seçmenlerinden oy isterdi. Oysa Türkiye'nin fabrikalar kuran bir dev fabrikası vardı. Ha, bu gibi fabrikaların sayısını arttırmak hiç de fena fikir değildi. Karabük fabrikası işte tam da böyle bir fabrikaydı.

Yüksek fırınlarda cevherden sıvı demir (pik demiri) elde edilir, bu sıvı demir çelikhanede sıvı çelik haline getirildikten sonra ingot denilen kalıplara dökülüp katılaştırıldıktan sonra yuvarlak inşaat demiri, NPI veya NPU profili, köşebent, ray demiri haline getirilmek üzere haddehanelerin yolunu tutardı. Fabrikanın ana üretim hattı bu şekildeydi ve asıl iştiğal konusu bu ürünleri üretmekti. Ama başka fabrikalar da vardı bu fabrikanın içinde.

Dökümhaneleri, makine atölyeleri, çelik konstrüksiyon atölyesi, şakuli (dikey) savurma döküm boru fabrikası, inşaat ve montaj grupları ile tam bir entegre tesisten bahsediyoruz.

Başlangıçta fabrikanın kendi bakım onarım ve yedek parça ihtiyaçlarının karşılanması için kurulmuş olan bu üniteler, projelendirilmeden imalata kadar fabrikanın en temel mekanik aksamını kendi içinde üretebilecek hale gelmiştir. İmal edilecek her parça yine fabrika bünyesinde oluşturulan Proje Konstrüksiyon birimince tasarlanmakta ve imalata verilmektedir. Fabrikanın kurulduğu tarihten itibaren aşama aşama devreye giren bu yardımcı ünitelerde mühendisinden teknikerine, işçisine kadar çok sayıda personel çalışmaktadır. Fabrika yönetiminin personelin eğitimi ve gelişmesi için sağladığı imkanların da katkısıyla fabrikanın çarklarını kendi olanaklarıyla döndürecek bilgi birikimi ve teknolojik alt yapı oluşturulmuştur. Bu birikim sadece Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın değil, ülkenin pek çok yerinde kurulacak yeni yeni fabrikaların, barajların, enerji santrallerinin de çarklarını döndüren bir dinamo olacaktır.

1960 yılından itibaren devreye alınan Ereğli Demir Çelik Fabrikaları, Aliğa ve Kırıkkale Petrol Rafinerileri, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Kayseri Çinkur Çinko Kurşun Tesisleri, Keban, Karakaya ve Atatürk barajları ve daha nice sanayi ve enerji tesislerinin yükselmesinde hep Karabük Demir Çelik Fabrikaları'nın imzası yer alır. Bu dev yatırımların dışında demiryollarında geçit vermez yarıları, akarsuları aşan çelik köprüler, ülkenin ücra köşelerine elektrik ulaştıran enerji nakil hatlarının direkleri, radyo televizyon yayınlarını evlerimize ulaştıran verici anten direkleri, çok sayıda kapalı spor salonu ve daha nice eser Karabük'ün ülkemize kazandırdıkları arasında yer alır. Saymakla bitmez.

Sadece kazandırdığı eserlerle kalmaz Karabük. Demir Çelik Fabrikaları adeta bir okuldur. Mühendisinden işçisine çok sayıda insan ve beyin gücü yetiştirmiştir. Bu yetmiş insan kaynağı kamu ve özel pek çok

yeni yatırımın, işletmenin yönetim ve teknik kadrolarında görev alacak, ülkemizin kalkınmasına o kulvarlarda katkı koymaya devam edeceklerdir.

Haksız mıyız? Karabük tam da fabrikalar kuran bir fabrikadır işte.

Burada şu notu da paylaşmak lazım. Karabük'te çalışan mühendisler Türkiye'de mühendis örgütlenmesini ilklerinden birini örgütlerler. Farklı branşlardan mühendisler 1951 yılında bir araya gelerek *Karabük Ağır Sanayi Mühendisleri Derneği (KASMD)*'ni kurarlar. Bu dernek 1954 yılında kurulacak olan *Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)*'yi oluşturacak bileşenlerden biri olacaktır. KASMD üyesi mühendisler TMMOB ileriki yıllarında hep aktif olacaklardır. *Dernek, Demir ve Çelik adlı bir dergi de yayınlamaktadır.*

Ölümü Gösterip Sıtmaya Razı Etmek

Buraya kadar 3 Nisan 1937 günü temellerinin atılmasından, yani doğum gününden başlayarak Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları'nın ve onun etrafında şekillenen bir kentin en parlak dönemlerini anlatmaya çalıştık.

1980 yılı tüm Türkiye için olduğu gibi Karabük için de talihin dönüm noktasıydı. Önce 24 Ocak Ekonomik Kararları, ardından 12 Eylül Askeri (Faşist) darbesi her şeyi değiştirecek, hiçbir şey artık eskisi gibi olmayacaktı. En başta Cumhuriyet ile birlikte vücut bulan ve mucizeler yaratan ne kadar fabrika ve tesis varsa hepsi devletin ve halkın sırtında bir kambur ilan edilir. Bunlar bir an önce kapatılmalı veya satılmalıdır, kibarcası özelleştirilmelidir.

1995 yılına kadar Karabük'e pek kimse dokunmaz. Ama o yıl, ülke genelinde yaşanan krizin sorumlusu olarak ilan edilir, Karabük Demir Çelik Fabrikaları ve zamanın başbakanı Tansu Çiller bu koskoca fabrikayı kapatmaya karar verir. Sanki babasının dükkânını kapatmaya karar vermiştir. Demir Çelik Fabrikaları'nın kapatılmasının aynı zamanda o fabrikanın etrafında hayat bulmuş bir kenti, hatta bir bölgeyi nefessiz bırakmak anlamına geleceğini idrak edememiştir.

Önce demir çelik işçisi ve Karabük halkı ayaklanır, bu karara karşı. Ayaklananlar arasında benim de o dönem yönetim kurulunda görev aldığım TMMOB Metalurji Mühendisleri Odası ve tüm TMMOB örgütü de vardır. Tabii ki ülkesini seven, akli başında herkes bu karara karşıdır. O günlerde 85 yaşında bir insan, Ankara'da, elindeki yıpranmış, eski çantasının içindeki evraklarla bakanlıkların kapısını çalmakta, meclisin

merdivenlerini aşındırmaktadır. Kuruluşunda büyük emekler sarfettiği bu fabrikanın kapatılmaması için adeta didinmektedir. Türkiye'nin ilk metalürji mühendislerinden ve bizlerin büyük ustası Selahattin Şanbaçoğlu'ndan başkası değildir o muhterem insan. Işıklar içinde uyusun.

Evet, fabrika o yıllarda,1980 sonrası iktidarlarının bilinçli olarak uyguladıkları yanlış politikalar sonucu zarar etmektedir. Fabrika eskimiştir, modernize edilmelidir. Siyasi tercihlerle yaratılmış aşırı istihdamdan da vaz geçilmelidir. Türkiye bütçesi için hiç de büyük sayılmayacak yatırımlarla fabrika tekrar karlı hale getirilebilir. Ama bu çözüme yanaşılmaz.

Günler, haftalar süren görüşmeler sonucunda bu karar iptal edilir, ama fabrika satılacaktır. Kime? Sembolik bir bedel karşılığında işçilere, yani işçilerin örgütlü olduğu Öz Çelik İş Sendikası'na. Bunun böyle yürümeyeceği bellidir ama ölüme karşı sıtmaya razı olmak tercih edilir. En azından fabrika hayatta kalmaya devam edecektir. Nitekim işçiler sembolik bedellerle ellerine geçen hisseleri maddi sıkıntıları nedeniyle satmaya başlarlar ve birileri de o hisseleri ucuz yoldan toplamaya.

Karabük Demir Çelik Fabrikaları bugün Kardemir A.Ş. adı altında özel bir kuruluş olarak üretimine devam ediyor. Gerekli yatırımlar zaman içinde yapıldı, tesis modernize edildi, çalışan sayısı azaltıldı. Kimine göre kar ediyor, kimilerine göre zararda. Konumuz o değil.

Kuruluşundan itibaren TDCİ olarak kamucu, toplumsal kalkınmacı bir anlayışla yönetilen fabrika geride kaldı. Bugün kar amacıyla işleyen bir fabrika var.

Kamuculuktan uzaklaşmanın sonucu Karabük'ün ve bilhassa Yenişehir'in o parlak sosyal hayatı bugün anılarda kaldı. Kulüpler kapatıldı, Yenişehir sineması kaderine terk edildi. Hayat daha bir muhafazakârlaştı. Yenişehir'in, bir bölümü kültürel koruma kapsamına alınsa bile büyük bölümü yıkılmaktan kurtulamadı. Yetmiş Evler, Yüz Evler, Elli Evler yok artık. Yerlerinde Yenişehir'in kendine özgü dokusuyla hiç de uyum içinde olmayan beton yığınları yükseliyor. Zamanın ruhuna uymak diyelim.

Karabük'ü yaratan nüfusun çoğunun farklı kentlerden geldiklerini söylemiştik. Benim de babam Anadolu'nun farklı bir kasabasından kalkıp gelmiş ve Demir Çelik Fabrikaları'nda bir memuriyet bulabilmiş şanslı insanlardandı. Ben de Karabük'te doğdum. Gözlerimi Karabük'ün dumanlı

havasında, demir tozu soluyarak dünyaya açmışım. Demir Çelik İlkokulu'nda okula başladım, Demir Çelik Lisesi'nden mezun oldum. Demir ve çelikle bu kadar içiçe olunca metalürji mühendisliğini meslek olarak seçmem alnıma yazılmış olmalı. 40 yılı aşkındır çeliklerle uğraşır durumum.

Çocukluk yıllarımda bazen babam elimden tutar götürür fabrikayı gezdirirdi, ortaokul ve lise yıllarımda da öğretmenlerimiz bizi, yani öğrencileri defalarca toplu halde fabrikaya götürüp baştan sona gezdirmişlerdi. Yüksek fırından portakal rengi bir sıvı gibi potaya akan ergimiş demiri görmek, Siemens Martin fırınlarında çeliğin dehşet sıcaklığını hissetmek, haddehanelerde kor rengi demirin merdaneden merdaneye yılan gibi kıvrılışını izlemek o yaşlarımızda hepimize anlatılması zor bir heyecan ve gurur verirdi. Zaten öğretmenlerimizin de öğrencileri o gezilere götürmekteki amacı o heyecan ve gururu yaşamalarını sağlamaktı. Sanırım lise yıllarımdaydı, yine böyle bir gezide Makine Fabrikaları içindeki bir holün girişindeki tabelada yazan yazı dikkatimi çekmişti. "Haruri Muamele Şubesi". Hiç anlamamıştım ne demek olduğunu. Sormaya da çekinmiştim herhalde. Yıllar sonra ODTÜ'den Metalürji Mühendisi olarak mezun olup çeliklerin ısı işlemleri alanında çalışmaya başladığımda anlayacaktım, ne anlama geldiğini.

Dedim ya Karabük nüfusu göçmenler topluluğu sayılır. Babalarımızdan dolayı nüfus kütüğünde memleket hanemiz farklı farklı yerler olsa da benim gibi Karabük doğumlular veya yolu o parlak yıllarında Karabük'ten geçmiş olanlar, kendimizi hep Karabük'lü hissederiz. Nerelisin dediklerinde cevabımız hazırdır; elli elli yüz, biz Karabük'lüyüz. Çünkü Karabük'te gerçekleşen mucizenin tanığı olmuşuzdur, içinde yaşamışızdır. Elbette ki bunun gururunu yaşama hakkına sahibiz.

O mucizeyi yaratanlara, çeltik tarlasında taşı çeliğe dönüştürenlere, bacaları tüttürenlere, çarkları döndürenlere selam olsun.

Bu yazıyı hazırlarken vakti zamanında Karabük hakkında derlediği notlarından ve karşılıklı sohbetlerimizin kulağımda kalan kırıntılarından ziyadesiyle yararlandığım çocukluk arkadaşım, kadim dostum sevgili Ender Sevinç'i sevgi ve özlemle anıyorum.

Ayrıca çocukluk ve gençlik yıllarımda o coşkusunu birlikte yaşadığım, aynı mahalleyi, aynı okul sıralarını paylaştığım sevgili arkadaşım ve meslektaşım Ata Özdemirler'e kucak dolusu sevgilerimi sunuyorum.

Bir Bitki, Bir Fabrika ve Adana Pamuk ve Bereketli Toprakların Öyküsü

Nadir AVŞAROĞLU
Maden Mühendisi

Çocukluğumun, delikanlılığımın, gençliğimin kentidir, Adana. Ancak ben sokakları turunç kokan kentimden ayrılmaya 40 yıl oldu. Ailemin hala Adana'da ikamet etmesi nedeniyle fırsat buldukça gider, çocukluğumun ve gençliğimin geçtiği sokaklarda gezerim.

İşte bu güzel kenti, büyüten, geliştiren ve büyük bir sanayi kenti yapan olgu da pamuktur. Yaz aylarının sonuna doğru yeşil yaprakların arasında filizlenen beyaz umutlardır, pamuk. Adeta yeşilin beyazla dansını çağırıştırır. Çukurova'da yaşayan çiftçilerin gözbebeği, Doğu ve Güneydoğu'dan gelen binlerce ırgatın umudu, geçim kaynağıdır, pamuk.

Pamuk, Türkiye Cumhuriyeti'nin 100 yıllık tarihinde endüstriyel tarım ürünü olma özelliğiyle öne çıkmış, 100 yıllık tarihin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel süreçlerinde bu özelliğiyle izler bırakmıştır. Pamuk, tarım ülkesini kapitalistleştirilen ticari potansiyeliyle, toprağı sermayeye, marabayı ücretli emeğe dönüştüren üretim ilişkileriyle, memurların "daire"de giydiği gösterişsiz tonlardaki ucuz ama dayanıklı Sümerbank kumaşlarıyla, Yaşar Kemal'ler, Orhan Kemal'ler, Yılmaz Güney'ler çıkartmış Çukurova'sıyla, sinema ve dizilerimizde toprak sahibi ağadan, çırçır fabrikası sahibi burjuvaya dönüşmüş "hacı ağa" tipleriyle Cumhuriyetin dinamik ve akışkan toplumsal tarihinin sembol nesnelereindir.

Türkiye'nin stratejik tarım ürünleri arasında pamuk oldukça önemli bir yere sahiptir. Çok büyük bir değer olan pamuk artık Adana'nın coğrafi işaret alan ürünü durumundadır. Adana ile birlikte anılan pamuk sığağın, alın terinin ve yoğun emeğin bitkisidir. Tarlaları ve fabrikaları ile Çukurova romanlarının değişmez konusu, pamuk

toplama sezonunda Güneydoğu'dan bölgeye gelen binlerce insanın başlıca geçimi, adına türküler yazılan, sinema filmleri çekilen, emeği sömürülen ve kandırılan köylüler ile ağalık düzenini yaratan, binlerce kişiye istihdam sağlayan, katma değeri oldukça yüksek, bölge ve ülke tarımının ve tarımsal endüstrinin en stratejik ürünlerinden birisidir.

Çukurova'nın sarı sıcağı hiçbir şeye benzemez. Geçim derdi için sabahtan akşama durmadan pamuk tarlalarında çalışılır geçim derdi için genciyle, yaşlısıyla, çocuğuyla. Çoğunun geçimi yalnızca pamuğun hasadına bağlıdır. Alacağı para topladığı pamuğun ağırlığınca ödenir. Çekilen çilenin karşılığıdır pamuk, Adana'da.

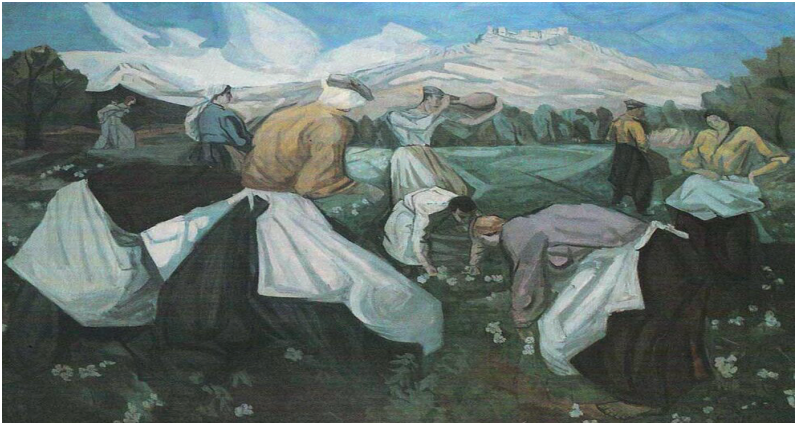

Bir Bitki,

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk endüstrileşen bölgelerinden birisi olan Adana'nın bereketli topraklarında 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra pamuk üretimi hızla gelişmeye başlamıştır. Adana bölgesinde pamuk ilk çağlardan beri ekile gelmiştir. 19.yüzyılın ilk çeyreğinde pamuk ekimi yörenin ihtiyacını karşılayacak düzeye varmıştır. Ne var ki pamuk ilkel yöntemlerle işleniyor ve dokunuyordu. Adana'daki pamuk ekim alanı o dönemdeki Mısır'ın pamuk ekim alanından %50 daha fazla idi. Adana'da pamuk ekimine özellikle 1830'larda ekim tekniği açısından özel bir önem verilmiş ve İbrahim Paşa zamanında daha da gelişmiş ve 1850'lerde 50.000 balyayı bulmuştur.

Ülkemizde pamuk yetiştirilmesi Amerikan iç savaşı sebebiyle başlamıştır. Amerika'da hammadde bulamayan Avrupa Osmanlıyı pamuk yetiştirmesi için teşvik etmiş. Bunun için hükümet kıraç bölgeleri açıp tarla yapanlara bu bölgeleri vereceğini, pamuk ekenlerden beş yıl vergi alınmayacağını, getirilen pamuk makinalarından gümrük

vergisi alınmayacağını ilan eder. Ancak Amerika iç savaşı bitince Avrupa yeniden oradan pamuk almaya devam edecektir.

Amerikan iç savaşı yıllarında dünya geneline oranla hatırı sayılır bir miktarda pamuk üreten güney kuzey tarafından ablukaya alınınca pamuk bulunamaz olmuş ve o zaman tekstil sektöründe lider olan İngiltere hammadde yokluğuna düşmüştür. Başta Hindistan olmak üzere sömürgesi olan ülkelere pamuk üretimi emri vermiştir. Artan pamuk fiyatlarını dikkate alan Osmanlı İmparatorluğu da o zamanlar daha çok Ege Bölgesi'nde yetiştirilen pamuğun hızlı taşınması için Anadolu'daki ilk demiryolu hattı olan Aydın-İzmir hattını kurmuş ve pamuktan daha fazla kâr elde etmek için Çukurova bölgesinde pamuk tarımını başlatmıştır. Günümüzde Çukurova'daki pamuk üretimi Amerikan iç savaşına dayanır.

Daha o dönemlerde Amerikan iç savaşının sonlanmasını müteakip Amerikan pamuk tohumları Çukurova'da devlet eliyle sahne alırlar. Fransızlar ilk kez 1864 senesinde Adana'da "çırçır fabrikası" açarlar, yani kriz baş gösterir göstermez. Peki, İngilizler geri durur mu? Şüphesiz hayır, biri Adana'da, diğeri Tarsus, bir diğeri de Mersin'de, hem de 3 adet çırçır fabrikası açarak onlar da pozisyon alırlar.

Günümüzde pamuk kullanılan dokuma hammaddesinin yüzde 60'ını karşılayan bitkidir. Bir endüstri bitkisi olan pamuğun, lifi ile tekstil, çiğdi ile yağ sanayisine hammadde olması, küspesi ile hayvancılığın

gelişmesine katkıda bulunması nedeniyle ülke ekonomisindeki yeri büyüktür. Pamuk bitkisinin kapsülündeki (koza) tohumlarından alınan elyafların işlenmesi ile elde edilir. Sıcak ve rutubetli iklimde yetiştirilir. Pamuk ipliklerinin daha mukavemetli olması istendiğinde merserizasyon işlemi yapılır. Pamuk ipliği lif özelliklerine göre, genellikle üç sistemde sınıflandırılır. Penye ipekçiliği (ince ve uzun liflerden oluşur), karde ipekçiliği (kalın ve kısa liflerden oluşur) ve vigoine iplikçiliği (karde ve penye iplik artıklarından yapılır). Pamuk ipliği oluşum özelliklerine göre, genellikle sistemde sınıflandırılır.

Pamuk, endüstriyel bir tarım ürünüdür. Kumaş ve dokuma sanayinin yanında, yan ürünleriyle birlikte, tekstil, hazır giyim, bitkisel yağ ve yem başta olmak üzere, otuzu aşkın sanayinin ham maddesidir. Elle veya makine ile toplanan bitkinin elyaflarından pamuk ipliği, "çiğit" denilen çekirdeklerden ise pamuk yağı ve hayvan yemi elde edilir.

Çukurova'daki insan öğütme makinalarının adı ise çırcır makinalarıdır. Orijinal ismi "cotton gin" olmasına rağmen ülkemiz vatandaşlarınca, makinenin çalışma sesinden dolayı zatialilerine bu ismi uygun görülmüştür. Tarladan toplanan pamuğu çekirdek, sap ve yapraklarından ayırmak için kullanılan kaba temizleme makineleridir. Rolergin (silindirli) ve sawgin (testere) olmak üzere iki farklı makine teknolojisi karşımıza çıkmaktadır.

Bir Fabrika

Benim kuşağımda kime sorsanız şu ünlü repliği bilir; "ben gördüm kurs, aldım sıkı terbiye büyüklerimden. Görseydin kurs, alsaydın sıkı terbiye büyüklerinden konuşmazdın böyle cahil sözler. Bilirdin yüksektir bir vazife her şeyden"... Orhan Kemal'in bu sözlerle sürekli görevin yüceliğini öne çıkaran "vazife adamı" kahramanı Bekçi Murtaza. Müşfik Kenter'den Müjdat Gezen'e, sayısız oyuncunun rolleriyle sahnelenen ve çok sayıda Yeşilçam filmine konu edilen Orhan Kemal'in ölümsüz romanı.

Bu repliği niye mi yazdım. Bu replik, bu roman ve Bekçi Murtaza bu fabrikanın kahramanıdır da ondan. Ulusal edebiyatımızın en usta kalemlerinden Orhan Kemal, Adana'daki Milli Mensucat fabrikasında çalışmış ve bu fabrikada katiplik yapmış.

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden, Çukurova'nın bereketli topraklarına çalışmak için gelen ve okuma yazma bilmeyen birçok Anadolu çocuğu,

Milli Mensucat fabrikasında çalışırken, bürokratik sorunlarının çözümü için fabrika katibi Orhan Kemal'in yanına gelmektedir ve Orhan Kemal de bu insanlara yardımcı olurken onları da gözleme ve izleme şansına sahip olmuştur. Belki de bu gözlemler sonucunda "Bereketli Topraklar Üzerinde" ve Milli Mensucat fabrikasında geçen ve ulusal edebiyatımızla, tiyatromuzun unutulmazları arasında yer alan "Bekçi Murtaza" adlı eserlerini yaratır.

Kurulduğu yıllar olan 1900'lerin başında Adana kent merkezinin çok dışında olan, ancak büyüyen ve gelişen kent ile birlikte şu anda Döşeme Mahallesi'ndeki konumu ile birlikte Adana'nın tam ortasında kalan Milli Mensucat fabrikası, 1907 yılında Ermeni Simyonoğlu evlatlarından Aristidi Kozma tarafından "Simyonoğlu Fabrikası" adıyla kurulmuştur. Daha sonra hazineye geçen fabrikanın adı, İttihat ve Terakki yönetimi tarafından "Milli Fabrika" olarak değiştirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sonunda Adana'yı işgal eden Fransızlar, fabrikayı eski sahiplerine vermişlerdir.

Kurtuluş Savaşı'nın ardından tüm Anadolu'da başlatılan sanayileşme hamlesi ile birlikte bu fabrikada etkilenmiştir. Mustafa Kemal'in "Adana'daki sahihsiz fabrikaları yeniden canlandırma talimatı" üzerine aslen tüccar olan ve o yıllarda Adana milletvekili yapan Nuh Naci Yazgan, 1924'te milletvekilliğinden istifa ederek, başta bu fabrika olmak üzere Adana'daki birkaç fabrikayı canlandırmak için harekete geçmiştir. Bu çerçevede hareket eden Nuh Naci Yazgan, 1927'de dönemin diğer Adana'lı iş adamları Mustafa Özgür, Nuri Has, Seyit Tekin ile birlikte fabrikayı hazineden satın alır.

1927 yılında Nuh Naci Yazgan öncülüğünde Adana'lı tüccar ve iş adamları sayesinde tekrar üretime başlayan fabrikanın adı "Milli Mensucat" olarak değiştirildi. Bu sermayedarların yaptıkları modernizasyon ve atılımlarla Milli Mensucat fabrikasında üretilen "Aslan" marka vater ve ekstra iplikler, ülkede büyük talep gördü.

Atatürk'ün iki kez ziyaret ettiği ve kentin merkezinde yer alan fabrika, Türkiye'nin 7. Adana'nın ilk sanayi kuruluşu olarak bilinmektedir. 1930'larda Türk Hava Kuvvetlerine iki uçak hediye eden fabrika, "Milli Mensucat" adı altında eğitime bir de ilköğretim okulu kazandırmıştır. Fabrika geçmişte işçilerine özel para basıp dağıtmasıyla da bilinir.

1944 yılında fabrikanın dört ortağından her birine 300 bin TL. Varlık Vergisi konulmuş ve fabrikaya pamuk temin eden Hacı Ömer Sabancı da fabrikaya ortak olmadığı halde Varlık Vergisi Tahakkuk Komisyonu tarafından Milli Mensucat'ın ortakları gibi vergiye tabi tutulmuştur. Fabrika, 1978 yılında bu kez biriken borçları nedeniyle tekrar hazineye geçmiş ve üretime ara verilmiştir. 1983'te Turgut Özal'ın direktifiyle Gaziantep'li iş adamı Mehmet Özüzüncü'ye 49 yıllığına kiraya verilen fabrikanın adı "Milsan Mensucat" olarak değiştirilmiştir.

Adana'nın ilk sanayi tesislerinden olan, Döşeme mahallesindeki 68 bin 530 metrekarelik arazide kurulu ve atıl durumdaki fabrika 2000 yılında üretimi durduktan sonra çürümeye terk edilmiştir. Asırlık Milli Mensucat Fabrikası, Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından "Kültür Varlığı Endüstri Mirası" olarak tescillenmiştir. Müze kompleksi projesinin ilk etabı 2017'de

tamamlanmış ve Adana Arkeoloji Müzesi, Milli Mensucat fabrikasının deposunda oluşturulan yeni müze binasına taşınarak ziyarete açılmıştır.

Orhan Kemal fabrika ile ilgili olarak,

"Adana'da Milli Mensucat Fabrikası'nda uzun yıllar küçük memurluk, katiplik yaptım. Gurbete çıkan Adana'ya inen köylülerle bu vesileyle tanıştım, çırçır işçileri pamuk işçileri. Onların mektuplarını dilekçelerini yazdım. Halk çocuklarının şehir madrabazlarının elinde nasıl sömürüldüklerini gördüm." ifadelerini kullanmıştır.

Milli Mensucat Fabrikası, Adana'nın ilk ve en önemli pamuklu üretim tesisi olmuş ve Çukurova insanı ile Adana ili kültürüne önemli katkılar sağlamıştır. Milli Mensucat'ın açtığı yoldan daha sonra birçok fabrika yola çıkmış ve Çukurova'daki pamuk üretiminin zirve noktası olan Çukurova Pamuk, Yer Fıstığı ve Yağlı Tohumlar Tarım Satış Kooperatifleri Birliği ÇUKOBİRLİK kurulmuştur.

ÇUKOBİRLİK, Çukurova bölgesinde pamuk üreticilerinin ürünlerini değerlendirmek ve üreticiye destek sağlamak amacı ile 1940 yılında 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Yasası'na göre; Adana, Ceyhan ve Tarsus Tarım Satış Kooperatifleri'nin bir araya gelerek, 275 ortakla oluşturdukları bir Kooperatifler Birliği'dir.

1975-1976 kampanya döneminde faaliyete geçen, modern ekstraksiyon sistemi ile çığıt, ayçiçeği ve soya işleyebilen fabrika, günlük 200 ton,

yıllık 120 bin ton üretim kapasitesine ulaşmıştır. Depolama kapasitesi 18.000 ton olan fabrikada yan ürün olarak sabun, atık ürün olarak da yem sanayiinde kullanılan küspe elde edilmektedir. Ceyhan Yağ Fabrikası da, bu fabrikaya bağlı olarak faaliyetini sürdürmüştür.

Şimdilerde uhdesindeki gayrimenkulleri satarak hayatta kalmaya çalışan bu kurum siyasetin ve ekonomik tercihlerin kurbanı olmuştur. Oysaki benim öğrenciliğim döneminde kent merkezine yaklaşık 20 km.'deki fabrikalarından çıkan "*ilk işçi servisinin kent merkezine vardığında son işçi servisi henüz fabrikadan ayrılmamıştır*" diyerek çalışan işçi sayısının çokluğu abartılarak anlatılırdı. İlâveten işçi haklarının ve gelirlerinin bugün ile kıyaslanamayacak kadar iyi olması nedeniyle ÇUKOBİRLİK işçisi olabilmekte bir ayrıcalıktı.

Ve Bir Şehir

Adana ve Çukurova, Anadolu edebiyatında pamuk üretimi ile özdeşleşmiş bir bölgedir. Yaşar Kemal ve Orhan Kemal gibi yazarlar, pamuk tarlalarını ve işçilerin yaşamını eserlerinde işleyerek hem ekonomik hem de kültürel bir anlatı oluşturmuşlardır. Türk edebiyatında Çukurova ve pamuk, yalnızca tarımsal üretimin değil, aynı zamanda toplumsal mücadelelerin, kültürel kimliğin ve insan emeğinin anlatısıdır. Yaşar Kemal ve Orhan Kemal'in eserleri sayesinde pamuk tarlaları, edebiyatımızda unutulmaz bir yer edinmiştir.

Pamuk üretimi, edebiyatın yanı sıra şiirlere, filmlere ve festivallere konu olmuştur. Adana'daki Altın Koza Film Festivali, adını pamuktan alarak kültürel bir sembol haline gelmiştir. Yaşar Kemal'de pamuk, toprakla mücadele ve özgürlük arayışı metaforudur. Orhan Kemal'de pamuk, işçi sınıfının alın teri ve sömürü düzeninin simgesidir. İki yazar da Çukurova'yı pamuk üzerinden anlatırken, bölgenin hem bereketini hem de acımasız sosyal gerçeklerini gözler önüne serer.

Türkiye'de bir dönemin geleneksel sanayi merkezlerinden biri olan Adana, ülkenin İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra en önemli dördüncü kentiyken 1980'li yılların sonu ile 2000'li yılların başına kadarlık dönemde çarpıcı bir düşüş yaşamıştır.

1950'lere kadar Adana'da özel sektörün dokuma fabrikası sayısı ikiye geçememiştir. Bunlardan biri yukarıda ifade edilen ve daha önce Simyonoğulları'na ait olan Milli Mensucat Fabrikası'dır. 1930'ların sonunda bu fabrikada 1.800-2.000 işçi çalışıyordu. Sümerbank Adana'ya yatırımlarını 1940'ların ikinci yarısında gerçekleştirdi. 1948 yılında ekonomik canlanmaya koşut olarak Kayserili ve Adanalı işadamları birleşerek Akbank'ı kurdu. Ömer Sabancı ile Simyonoğlu Fabrikası'nı satın alıp Milli Mensucat kuranlar da bu bankanın kurucuları arasındaydı. 1951'de Paktaş Pamuk AŞ, 1952'de Güney Sanayi, 1954'te Akdeniz Mensucat, 1953'de Bossa fabrikaları kuruldu.

1950'li yıllarda makineleşme, sulama ve gübreleme verimi, işgücünün bol ve ucuz olması ile dünyadaki elverişli koşullar pamuk ekicilerinin sermaye birikimini hızlandırmıştı. Gelir artışı tüccar-toprak sahibi-sanayici işbirliği yolu ile bölgeye akmıştı. 1950-1962 yılları bu etki ile

sanayi istihdamının en hızlı geliştiği il olmuş ve bu yıllarda ortalama istihdam artışı Adana'da yüzde 11'i bulmuştur.

Demokrat Parti iktidarıyla geçen 1950'li yıllar böylesi bir yeni ittifaklar dönemi idi. DP iktidarı, klasik şehirli tüccar ve sanayi burjuvazisine benzemeyen, edebiyat ve sinemamızda "Hacı Ağa" ya da "çarıklı milyoner" tiplerleriyle kodlanmış yeni bir burjuva sınıfı ile onun bürokratik ve siyasal temsilcilerinin ittifakıydı. İttifakın çıkarları doğrultusunda devletçi politikaları terk eden DP'nin liberal politikalarıyla 1950-55 arasında tarım üretimindeki hızlı artış genel bir iktisadi büyümeye yol açtı. Bu yıllarda pamuk üretimi iki kat arttı, üretilen pamuğun yüzde 45'inden fazlası ihraç edildi. 27 Mayıs 1960'tan sonra, DP iktidarının "plansız ve dengesiz" ekonomik uygulamalarına karşılık; kalkınmada demokratik bir usul geliştirmeye niyetli planlı dönem başladı.

Yaşar Kemal "Bu Diyar Baştan Başa" adlı röportaj dizisinde Çukurova'daki değişimi şöyle aktarmaktadır:

"Eskiden Adana sokaklarından kocaman, insan boyunda tekerlekleri olan, manda koşulu yük arabalarından geçilmezdi. Çamura batmış koskocaman tekerlekli arabaları kara, dev gibi mandalar, bir masal dünyasından çıkmış gibi çamur deryası sokaklarda çekerlerdi. Üstünde bir tepe gibi pamuk hararları... Çırçır fabrikalarının hışırtıları ortalığı doldururdu. Kulakları sağır edersesine gürlüğü çıkarırdı bu fabrikalar.

Çiftlikler yanaşmalarla, öküzlerle dolup taşardı. Her çiftliğin önü, dev manda arabaları, sarı öküzler, kocaman, ağır kötenlerle mahşerallah!

1949 yılı... Adananın hayatında büyük değişiklik oldu. Bir traktör akımıdır başladı. Alan alana. Önüne gelen traktöre saldırdı. Beş onunu hiç gereği yokken alanını mı, iki gün içinde yepyeni traktörü çalıştıramayıp parçalayanını mı ararsın... Bir traktör hummasıdır sardı Çukurovayı... Sonra otomobillerle doldu şehir. Eskiden tek tük tentesi bozuk, arkasından bir fabrika kadar duman fişkırtan bozuk otomobiller görürdün bozuk caddelerde. Caddeler son model otomobillerle doldu. Eskiden Kalekapısı ırgattan taşardı... Kalekapısında iğne atsan ırgattan yere düşmezdi. Şimdi azaldı. Eskiden Adana sokaklarında ayağı çıplak çocuklar, her köşe başında kamış somururdu. Şimdi gene öyle. Adana mahalleleri çamur içindeydi. Şimdi gene öyle. Kenar mahallelerin evleri yarı yıkık toprak damdı. Gene öyle. Teneke mahallelerinde pislikten geçilmezdi. Gene öyle."

1962-1965 yıllarında Adana'da özel sektörün yaptığı yatırımlarla dokuma sanayinin kapasitesi yüzde 40 artış kaydetti. 1964 yılında Türkiye'de dokuma sanayinin katma değerinin yüzde 14'ünü Adana dokuma sanayi karşılamıştır. Gıda sektöründe en önemli fabrikalar Akbank'a bağlı Nebati Yağ Fabrikası ve Paksoy Limited şirketinin fabrikasıdır. Her iki fabrikada da 400 dolayında işçi çalışmaktaydı.

Adana, pamuk ve tekstil üretiminde uzmanlaşırken; Hatay İli, İskenderun İlçesinde yer alan limanı ile uluslararası ticaret ve çelik üretiminde öne çıkmış, Bölgeye, 1980'lerin sonunda uluslararası bir limana ve serbest bölgeye sahip Mersin'de eklenerek kuşak genişlemiştir. Bir diğer gelişme bölgesi ise İzmir merkezli Ege Bölgesi'dir. İlk önce Manisa ve Aydın, sonra da Denizli, Uşak ve Afyon doğrultusunda meydana gelen gelişmeyle, Ege Bölgesi'nde de giderek homojenleşen bir yöre oluşmaya başlamıştır.

Adana Türkiye'nin nüfusu en büyük altıncı kentidir. 1975 sayımında Adana en yüksek nüfusa sahip ve nüfusu 1 milyondan fazla olan 4. il konumundaydı. 2000-2013 yılları arasında Adana (Osmaniye'nin il olması sonrasında) Türkiye'de nüfusu en fazla olan beşinci kent olmuştur. Bu konumunu 2014 yılında Antalya'ya karşı yitirmiştir. Nüfusu en fazla olan iller günümüzde sırasıyla İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya, Konya ve Adana'dır.

Adana 1987 yılında, milli gelirden aldığı %5'lik pay ile Türkiye'nin İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra en önemli 4. kenti olarak görülmektedir. Adana'nın 80'lerin sonu ile 2000'li yılların başına kadarlık dönemde yaşadığı bu çarpıcı düşüş içinde Osmanîye'nin il olmasının da payı vardır. Ancak Osmanîye'nin etkisi son derece küçüktür. 2001 yılında Adana yüzde 2,9 pay ile Bursa ve Kocaeli'nin gerisine düşmüştür.

Tüm bu gelişmeler, Adana ve Çukurova için bir manada sosyal doku değişikliği demektir, artık oluşan cazibe ile bu göçlerin varış yeri Adana olmuştur. Peki, bu göçler sadece Osmanlı döneminde mi gerçekleşir? Şüphesiz hayır. Cumhuriyet döneminde de belli dönemlerde artsa da bir devamlılık söz konusudur. Ancak 1950'ler ile 1980'ler göç için pik dönemlerdir. Ama ekonomik, ama siyasal, ama kültürel. Ancak göç dalgaları karşısında başta Adana olmak üzere tüm çevre kentler yeterli ve gerekli bir kentsel gelişim gösterememiştir. Bu yaşayanlardan dolayı Adana, "dünyanın en büyük köyü" olma kaderini aşamamıştır.

20. yüzyılda Adana, Batının sanayileşmiş ülkelerine ihracat için pamuk üreten büyük işletmelerin egemenliğinde, "imparatorluğun, tarımı en fazla ticarileşmiş bölgesi" olarak karşılaşmıştı. Bölge, Cumhuriyetin ilk yıllarını bu altyapıyla ve benzer bir dinamikle karşılaşmıştır. 1923-1929 arası dönemde Türkiye'ye 2500-3000 traktörün girdiği ve bunların 400 kadarının Adana, Çukurova bölgesinde kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Zenginliğin yeni keşfedildiği Adana, sadece pamuğun değil, sınai yatırımların yoğunlaştığı İstanbul ve İzmir gibi büyük şehirlerin yanında, genel olarak büyümenin yeni odağı oldu. Yerli sanayi burjuvazisinin gerçek gelişmesine imkân veren şey, 1950'ler ve sonrasında en görünür biçimde burada açığa çıkan olanaklarıydı. Bugün bir asrını geride bırakan Cumhuriyetin büyük sanayi burjuvazisi içinde yer alanların bazıları bu sayede birikim yapabilmiş ve bunun örnekleri en çok da Çukurova bölgesinde toplanmıştır. "Adanalı pamuk tüccarı," DP ile başlayıp Demirel, Özal ve Erdoğan'a uzanan çizgide siyasal iktidarla dönemsel ittifaklar kuran yeni burjuva kavramının ikonik temsilcisi olmuştur.

Sanayileşmenin ve kentleşmenin hızlandığı 1950'li yıllarda Adana bölgesinde toprakların yaklaşık yüzde 63'ü ailelerin yüzde 6'sına aitken; yüzde 63 oranındaki çiftçi ailesi bu toprakların ancak yüzde 11'ine sahipti. Bu büyük toprak sahipleri arasında daha başarılı olanları pamukçuluktan çıkar fabrikalarına, iplik sanayiine, tekstil işine atladılar.

Adana ve çevresinin bu eski pamuk üreticisi toprak ağaları, kentli sanayi burjuvazisine karşılık büyük arazi sahiplerinin egemen olduğu yeni mali grupların ortaya çıkışında etkin rol oynamıştır. Cumhuriyetin büyük bankalarından Akbank, 1954 yılından sonra, kendi ürünlerini bizzat kendileri pazarlamak amacıyla ticaret alanına kaymaya başlayan büyük arazi sahiplerinin egemen olduğu yeni mali grupların, İş Bankası gibi geleneksel iş çevrelerine bağlı kuruluşlarla rekabete girişini temsil etmiştir. Bankanın kurucularının hepsi, Nuri Has, Nuh Naci Yazgan, Mustafa Özgür, Seyit Tekin ve gruba sonradan katılan Hacı Ömer Sabancı, Adana'da iş yapan Kayserili iş adamlarıydı. Banka, 12 Nisan 1947 tarihinde Adana-Kayseri Bankası adıyla finans sektöründe yerini aldı. İki şehrin baş harfleri nedeniyle Akbank adıyla anıldı. Bu isim, aynı zamanda bölgede yetişen pamuğu temsil ettiği için seçilmişti. İçlerinde Ermenilerden kalma iplik fabrikalarını alıp Aslan markasıyla iplik üretmek gibi marifetlere sahip olanların da bulunduğu bu aileler, Cumhuriyet Döneminin 1920'lerden itibaren öncü girişimcileriydiler.

Çukurova'daki kültürel üretimin bereketinin bununla da bir ilgisi vardır mutlaka; ama, bir tek bununla açıklanamaz. Zira Cumhuriyet tarihinde işçi ve köylü gibi "yönetilen" sınıfların, kendi politik etkinliklerinden ziyade, "yönetenler" arasında cereyan eden "devlete hâkim olma mücadelesinin sonuçlarına göre bazı haklar kazanmıştır" genel kuralı, Çukurova'da istisnaya uğrar. Burada durum farklıdır; Çukurova'da işçi ve köylü sahnededir. Hem de en başından beri.

Önceleri sabah namazından gün batımı sonrasına kadar çalışan pamuk işçilerine sadece öğlenleri birkaç dakikalık azık molası verilirdi. Düzenlemeyle, işçilere sabahları yarım saat kahvaltı, sabahla öğle arasında bir saat kuşluk ve bir saat de öğle yemeği molası vermeye başlandı. İkinci vaktine doğru da 15 dakikalık dinlenme molası vardı ki buna da "İbrahim Paşa soluğu" ya da halk arasındaki deyimle "çakal soluğu" denilirdi.

Ayrıca, bilindiği üzere Türkiye'de işçileşme ve işçi hakları kazanımı meselelerinde önemli bir argüman, çalışan sayısına göre işletmelerin büyüklüğüdür. Bu ölçekte Türkiye Cumhuriyeti kapitalizminde, genelde binden az işçi çalıştıran, bu nedenle modern sanayi ilişkilerine benzemeyen ilişkilerin hâkim olduğu küçük ve orta büyüklükte işletmelerin ağırlığı vardır.

İstihdam yoğunluğu, kaçınılmaz biçimde, Adana ve Çukurova bölgesini kentleşme dinamiği açısından da öne çıkarmıştır. Cumhuriyet devrinin, İstanbul, Ankara ve İzmir'den sonra, dördüncü büyük şehridir Adana. İbrahim Paşa'nın beraberinde getirdiği Mısır'ın yerli halkı bu yörede nüfusun büyümesinde etkili olmuştur. İmparatorluğun tarımı en fazla ticarileşmiş bölgesi olarak 19. yüzyılın sonlarından itibaren pamuk toplama mevsiminde uzak yörelerden gelen iş gücünü istihdam eden bölge, bugün de tarım işçiliğinin önemli merkezlerinden biridir. Böylelikle nüfus ve kentleşme, erken dönemlerden itibaren bu bölgede, diğer Anadolu kentlerine göre, sıra dışı bir seyir izlemiştir.

17. yüzyıldan beri pamuk üretiminin merkezi olan Çukurova son yirmi yılda pamuk ekim alanlarını yarı yarıya yitirmiş olsa da hâlâ lider konumdadır. Pamuk ekim alanları içerisinde tüm bir Güneydoğu Anadolu Bölgesinin payı yüzde 60, tüm bir Ege Bölgesinin payı yüzde 19 iken, tek başına ve yaşanan tüm gerilemeye rağmen Çukurova yöresinin payı hâlâ yüzde 20'dir.

Sadece 2000-2020 yıllarını kapsayan son 20 yıllık dönemde tüm ülkede pamuk ekim alanları yüzde 45 oranında azalmıştır. Buna rağmen Türkiye bugün, dünya lif pamuk üretiminde Hindistan, Çin, ABD, Brezilya, Özbekistan ve Pakistan'dan sonra yedinci; tüketimde ise Çin, Hindistan, Pakistan ve Bangladeş'in ardından beşinci sırada yer alan önemli bir pamuk ülkesidir. Ne var ki tüketimdeki artış ve üretimdeki gerilemeye bağlı olarak ithalat artmaktadır. Türkiye'nin üretimi 2020 yılında tekstil sanayiinin ihtiyaç duyduğu pamuğun ancak yüzde 40 kadarını karşılayabilmektedir.

Çukurova'da pamuktan kumaşa giden tarımsal kapitalist ilişkiler ve bunun bölgede yarattığı sorunlar ve hoşnutsuzluklar, başta edebiyat ve sinema olmak üzere Türkiye'nin sanatsal üretimine adeta bir Rönesans yaşattır. Hoşnutsuzluk atmosferini, kapitalizmin klasik sermaye birikim düzenine ayak uydurmaya çalışan büyük arazi sahipleri ile tarım ve toprağın yanı sıra atölye ve fabrika gibi yeni üretim araçlarında istihdam edilen ücretli emeğin değişen yaşam koşulları ve bunların genel toplum hayatı üzerindeki etkileri yaratmıştır. Edebiyat ve sinemamızdaki bu tematik dönüşümü simgeleyen Bereketli Topraklar Üzerinde (Orhan Kemal), İnce Memed (Yaşar Kemal), Umut (Yılmaz Güney) gibi Çukurova menşeli pek çok güçlü yapıt, kültür sanat hayatının yeni ufuklara açıldığı, o ufuklarda "Çukurovam/ Kundağımız, kefen bezimiz" dizelerinin yazıldığı, Cemal Tollu ve Nedim Günsür gibi resim sanatımızın büyük isimleri tarafından "Pamuk Toplayanlar" adlı tabloların çizildiği, yani edebiyatı, sineması ve resmi ve hatta Orhan Kemal'in Hanımın Çiftliği, Vukuat Var, Kaçak, Muzaffer İzgü'nün Zıkkımın Kökü romanlarının sinema ve televizyon uyarlamalarıyla, Türkiye sanatını her yönüyle geliştiren önemli yapıtların ortaya koyulduğu bir dönemi simgeler.

Pamuk, modernleşen Türkiye'yi ve dolayısıyla Cumhuriyet tarihini anlamanın da anahtarıdır. Üretimi ve endüstrisiyle pamuk, Türkiye kapitalizmini motive etmiş, ekonomisi, siyaseti, kültürüyle Cumhuriyet Türkiye'sini bütünleşmiş, merkezileşmiş, hiyerarşik bir yapıya dönüştürmüştür. Kapitalizm öncesi toplumların maddi koşullarında kan bağı, din, siyaset gibi kategoriler toplumsal hayatın "belirleyeni" ya da "öncülü" olabilse de, kapitalist toplumda hem bu kategoriler arasındaki ilişkilerden hem de bu ilişkilerin bütünü olarak toplumsal hayattan doğan imgelerin tümü en temelde iktisadidir. Pamuk, Cumhuriyet Türkiye'sinde bunu kanıtlar.

Yıllar önce pamuk ağallarıyla meşhur Adana'da artık tropikal meyveler adından söz ettiriyor. Pamuğun başkenti, ülkenin pamuk üretimde 5. sıraya geriledi. Uçsuz bucaksız tarım alanlarının sahibi pamuk ağalları ile film ve romanlara konu olan Adana'da "beyaz altın" olarak nitelendirilen pamukta artık sökümlü hasatı yaşanıyor. Ancak yıllar önce uçsuz bucaksız pamuk alanlarıyla meşhur kentte artık pamuk sadece 182 bin dönüm alanda üretiliyor. Pamuk tarlaları ise genelde narenciye

bahçesine çevrilirken, pamuk ve buğday diyarı olan Adana, artık tropik meyvelerle ekonomiye katkı sunuyor.

"Bereketli toprakların her tarafı beyaz altındı"

Adana ve Çukurova bölgesi sanayisinin gelişiminde pamuk temel bir üründür. Sermaye birikimini büyük oranda pamuk ve bağlı sanayiye borçludur. Kamu yatırımları ve özellikle Sümerbank'ın varlığı bölgeye bir dönem önemli bir katkı sağlamıştır.

1950'lerde tarım makineleşme ile tarımsal üretimde artış dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Artan üretim ve ticaret üzerinden sermaye birikimi elde eden girişimcilerin teşvik ve destekleri de etkin kullanarak Adana sermayesinde bir atılım dönemi gerçekleştirmiştir. 1970'lerin sonunda Adana, Üst Bölge Metropolü konumundayken bugün ikinci kademe bir il olarak 16. konuma gerilemiştir.

Sanayinin geleneksel metropol merkezlerden çevre illere kaydırılması ekseninde sürdürülen politikaların, söz konusu kentlerde sanayi fonksiyonunun yerine üst düzey hizmet faaliyetlerinin, yüksek katma değerli sektörlerin dolduracağına dair iyimserlik, İstanbul dışında bir karşılık yaratamamış görünmektedir. Adana bu durumun en somut yaşadığı il konumundadır. Hizmet sektörü beklendiği gibi üst düzey hizmetlerde yoğunlaşmamış, sağlıksız bir gelişime neden olmuştur.

Tekstil sektöründe küreselleşme süreci ile birlikte Çin ve Hindistan'ın rekabet baskısı ağır bir biçimde hissedilmiştir. Adana'nın bu süreçten etkilenmemesi mümkün değildir. Adana sanayisi çeşitlenirken, Adana ve ard bölgesinde gelişen sanayi faaliyetlerinin yüksek katma değerli sektörlerde dikkate değer bir yoğunlaşma göstermediği görülmektedir. Buna karşın Adana ve ard bölgesi 2004 yılı sonrasında Türkiye sanayisinden aldığı payı arttırmıştır. Ancak bu gelişmenin hangi temellerde yaşandığı ve kente etkisi incelenmelidir.

İşte böyledir; bir bitki, bir fabrika ve bir kentin öyküsü ...

Bereketli toprakları anlatan Orhan Kemal bir Türkiye hikâyesidir aslında. Bütün eserlerinde 1930'ları Milli Mensucat Fabrikası üzerinden çok iyi anlatır. Toprak kökenli bir toplumdaki, sanayiye geçiş sürecindeki sancılı ve sanayi sermayedarlığını anlatır. Modern ağa, onun ortağı

cahil ağa, İtalyan mühendis, onların sürtüşmesi ve kuşak çatışması vardır eserlerinde. Tabii kendisi açısından da bir aşk filizlenir bu fabrikada.

Çocukluğumun, delikanlılığımın, gençliğimin kentidir, Adana. Sokakları turunc kocar. Benim gençlik hayallerimi bir kenara bırakır Milli Mensucat gibi 100 yıllık bir tarih abidesini merak ederseniz siz de Döşeme Mahallesinden geçerken dönüp bir bakın. O atölye tipi dokuma bölümlerini geçtikten sonra köhnemiş, paslanmış dev gibi bir kapı görürsünüz. Bu eskimiş ve yıllardır kullanılmayan korunaklı kapının hemen yanında Bekçi Murtaza hala gece vardiyasındadır.

Çünkü Murtaza'nın o ünlü repliğinde de dediği gibi "yukarıda Allah, Ankara'da devlet hem de hükümet, burada da ben". Doğrudur. Üzerinden yıllar geçer, insanlar ölür, fabrikalar çürür, duvarlar dökülür, kapıları paslanır. Ama pamuk, Milli Mensucat Fabrikası ile bir büyük kent bir bütündür ve hala oradadır.

Kaynakça

AYMAZ, Göksel, "Pamuk", <https://100sene100nesne.com/pamuk/>

GÖRMÜŞ, Özgül, "Çukurova'da Pamuk Tarımı".

ÖNGELİ, F. Serkan, "Bir Sanayi Kenti Olarak Adana'nın Yükselişi ve Düşüşü", GÜ İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi Yıl: 2021, 5(5):112-127.

<https://www.gercekadana.com/191-2/>

<https://cesmeninsesi.com.tr/>

Ülkeyi Tatlandıran İlk Tesis: Alpullu Şeker

Mahmut KİPER
Metalurji Mühendisi

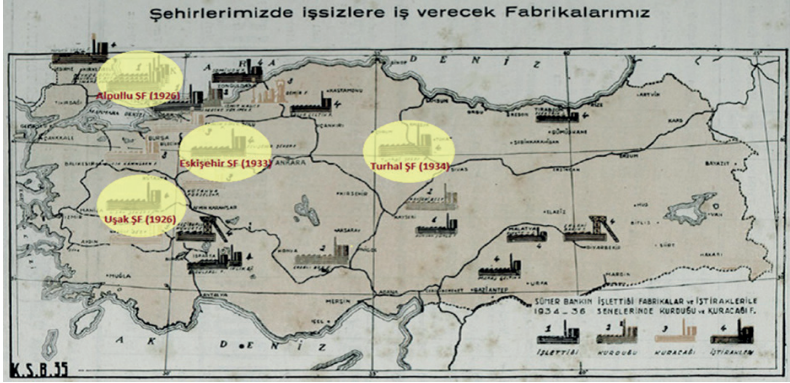
Türk Tarih Vakfı'nın 1998 yılında çıkardığı "75. Yılda Çarklardan Chiplere" isimli kitapta Aydın Engin tarafından kaleme alınan "Bir Şeker Hikayesi-Alpullu Şeker Fabrikası" öyküsünde Cumhuriyete kadar halk arasında ülkeye az miktarda Rusya'dan gelen kelle şekerinin mayasının insan kemiği olduğuna inanıldığı belirtilir. O dönemlerde genellikle tatlandırıcı olarak üzümden ya da diğer meyvelerden yapılan pekmez ya da bulunabilirse bal kullanılır.

Ülke şekerle Cumhuriyet ile birlikte tanışır.

Bu öyküde, ülkemizin ilk şeker fabrikası olma onurunu yaşayan Alpullu Şeker ile birlikte Trakya'nın bu yöresinde baştan sona değişen bölge ve yaşam anlatılmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kentlerin gelişmesinde ve modernleşme projesi kapsamında Anadolu'nun birçok kasabasında kurulan sanayi komplekslerinin arasında, şeker fabrikalarına ayrı bir yer ayırmak gerekir. Alpullu ve Uşak (1926) ile başlayan, Eskişehir (1933) ve hemen ardından Turhal (1934) ile devam eden şeker fabrikaları erken Cumhuriyet dönemi ekonomik kalkınma çabalarının ilk öncülerindendir.

Savaşlarla birlikte, tüm Anadolu köyleri gibi Alpullu ve çevresinde de yoksulluk ve yoksunluk daha da artmıştı. Köylüler, toprak ve samandan yaptıkları bakımsız kerpiç evlerde oturuyorlar, çamur yollardan geçerek kışın balçık halini alan tarlalarda ilkel yöntemlerle yetiştirdikleri ürünlerle ve evlerinin altındaki ahırlarda birkaç hayvanıyla hayatta kalmaya çalışıyordu. Ulaşım imkânlarının son derece kısıtlı olması nedeniyle zaten az olan ürünler pazara ulaştırılamıyor, bu durum

Sümerbank'ın işlettiği fabrikalar ve iştirakleri

(Belediyeler Dergisi, 1935, Kanunievvel 1935M, yıl1.7-12, s.96;

Ayşe Durukan Kopuz, "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kurulan İlk Şeker Fabrikaları" 2018)

köylünün yoksulluğunu daha da derinleştiriyordu. Eğitim ve sağlık hizmetleri yok denecek kadar az buna da bağlı olarak okuma-yazma oranı çok düşük, salgın hastalıklar ise yaygındı.

Savaşta iyice azalmış olan genç nüfus ise iş ve umut arayışlarını uzak diyarlara doğru göçlere bağlamışlardı.

Kısaca, şeker fabrikası kurulmadan önce Alpullu ve çevresi pek dile getirilmese de sessiz bir yoksulluğun çaresizliği içindeydi.

Ve, fabrikayla birlikte yörenin kaderi baştan sona değişti.

Bir Bölgenin Kaderini Değiştiren Fabrika

Konum olarak fabrika, Ergene Nehrinin kıyısında, Kırklareli il merkezinin 50 km güneyinde, Alpullu'nun tam girişinde inşa edilmiştir.

Şeker fabrikasının kuruluş yeri olarak Alpullu'nun seçiminde Edirne-İstanbul tren yolu ve karayolunun geçiş noktasında olmasının önemli etkisi olmuştur. Bu yer gerek makinelerin gerekse hammaddenin taşınması ve gerekse de üretilen şekerin nakledilmesi açısından lojistik olarak çok avantajlı bir konumdadır. Ayrıca en büyük pazar olan İstanbul'a yakın olması da yer seçiminde etkili olmuştur. Bunların dışında şeker fabrikaları için en önemli konulardan biri de su kaynağına yakınlıktır. Alpullu'nun hemen yanından geçen Ergene Nehri, şeker fabrikası için bir başka avantajdır.

Fabrikadan Ergene Köprüsüne doğru...

Fabrikanın temeli 26 Kasım 1925'de atılır ve daha kuruluş aşamasında yöreyi nasıl değiştirmeye başladığını Aydın Engin yukarıda atıfta bulunulan öyküsünde çocuk yaşta fabrika inşaatında çalışmaya başlayıp daha sonraları uzun süre ustabaşı olarak fabrikaya emek vermiş Emrullah Ustanın (Beydeli) Trakyalı ağzından şöyle anlatır;

".... Gazi demiş kalkınacak memleket. Kuruldu ya fabrika, mektepse mektep geldi, ziraatsa ziraatın hasını ürgendik. Paraysa girdi köylünün cebine. Miskin otururduk kahvede sekiz ay. Olduk burda işçi. Değil öyle ırgat,

rençber...Sanayi işçisi olduk be yav! A be elektrik gördük biz Alpullu'nun şeker fabrikasında. Elektrik ne, ışıktır. Işık,ışık. Sen olsan çalışmaz mısın ışık için? Bak dinle, ne anlatacam sana. Fabrika yapardı daha deneme çalışması. Akşam oldu, gördüm elektriki. Hafta sonu gittim köye, dedim babama, 'Baba' dedim, 'Görmüşüm cenneti. Koca ova kesmiştir ışığa'. Sonra bir gün götürmüşüm anamı. Olmuş akşam vakti. Anam dönmeydi. Rum kızımış. Sevmiş babamı, varmış ona. Olmuş müslüman. Gördü anam elektrigi. Şaşırdı zavallı, istavroz çıkardı. Yani medeniyettir Alpullu Fabrikası. Mekteptir be mektep..."

İşler hızlı ilerler ve ilk Türk şeker tam bir yıl sonra 26 Kasım 1926'da üretilir. İlk yıl, Alpullu Şeker Fabrikası'nın rekoltesi 520 tondur. Daha ikinci yılında tadilat ve vardiya düzeni ile üretim 960 tona ulaşır.

Alpullu'da bir gece (Edirne Milli Gazete, 24 Ağustos 1933)

Alpullu Şeker Fabrikası da, tıpkı diğer Cumhuriyet ilk dönem tesisleri gibi çevresinde geniş bir bölgeyi geliştirir. Hayrabolu, Kırklareli bölgesine etkisi büyüktür.

Türk Tarih Kurumu tarafından 2022 yılında düzenlenen XIX.Türk Tarih Kongresi'ne Okan Ceylan tarafından sunulan; "Bir Mahsul, Bir Coğrafya, Bir Endüstri: Şekerpancarının Alpullu ve Civarının Sosyo-ekonomik Dönüşümündeki Rolü -1925-1950" başlıklı bildirisinde bu tesise ve yöreye etkilerine dair oldukça geniş bilgiler yer almaktadır. Aşağıda yer verilen bilgiler anılan bildiriden alınmıştır.

Şeker fabrikasına kadar Alpullu'da tam anlamıyla bir yerleşimden ve kültür hayatından söz edilemez. Fabrikanın açılışına kadar Alpullu ve çevresi sıtmanın kol gezdiği bir yerken sanayileşme ile imarın arttığı, caddelerin, kamu binalarının ve spor sahalarının inşa edildiği modern toplumsal yaşamın Trakya'daki öncü beldesi olmuştur.

Fabrikanın kuruluşundan üç yıl sonra 1928-1929 eğitim öğretim yılında fabrikanın işçi koğuşu olarak kullanılan kerpiç binada işçi ve memurların çocuklarının eğitim ve öğretim görmesi amacıyla açılan ilkokul hem öğrenci sayısı hem de okulun imkanları açısından gelişerek devam etmiştir. Okulun yanı sıra, müze, konferans salonu ve kütüphane açılmış ve sağlık ve taşımacılık hizmetleri de bu tesisle bölgeye gelmiştir.

Fabrikanın kuruluşuna kadar idari açıdan Kırklareli İlının Babaeski İlçesine bağlı Pancarköy'ün bir mahallesi ve istasyonu olan Alpullu 1932 yılında köy statüsüne kavuşmuştur. O tarihlerde 70-75 haneli bir köy iken fabrikanın kuruluşu ile işçiler, memurlar ve çevre köylerden pancar

taşıyan köylüler ile oluşan toplumsal hareketlilik sonucu Alpullu'da dükkân ve kahvehaneler yanında gerek fabrika çalışanlarının gerekse bölge ahalisinin alışveriş yaptığı bir çarşı da açılmıştır. Fabrikanın kuruluşu ile işçilere ve yöre halkına hizmet veren bir de hastane açılmış ve Alpullu'ya fabrikadan elektrik verilmeye başlanmıştır. 1933 yılında ise Alpullu Spor kurulmuştur. Milli bayramlar ve resmi etkinliklerde görev almak üzere oluşturulan bando ilk konserini de 5 Nisan 1935 tarihinde vermiş ve konserde Verdi'nin ve Beethoven'in eserlerinden örnekler icra etmiştir. Fabrikanın sinema salonlarında film gösterimleri düzenlenmiştir. Fabrikada futbol, golf ve tenis kulüpleri de mevcuttur. Alpullu'daki spor sahaları Trakya'da o güne dek inşa edilenlerin en iyisidir. Hatta Galatasaray ve Fenerbahçe maçlarından birinin burada oynanması için bir başvuru da yapılmıştır. Pancar Cümbüşü adı verilen festivallerde Alpullu ve Büyük Mandıra arasında futbol maçları ve at yarışları yanında pehlivan güreşleri gibi eski ata sporları da düzenlenmiştir. Kazananlar fabrika tarafından ödüllendirilmiştir.

26 Haziran 1934 tarihinde kurulan ve 50 yıl faaliyet gösterecek olan Alpullu Şeker ve İspirto Fabrikası Kooperatifi çalışanlara ve pancar üreticilerine gıda ve giysi gibi ihtiyaçları uygun fiyatlardan temin etmiştir. Benzer şekilde pancar üreticilerini fabrikanın sermayesine ortak yapmak

ve tarımsal girdi temini için de Pancar Ekicileri İstihsal Kooperatifi kurulmuştur. Trakya pancar ekicilerinin ortak dayanışması ve İstanbul-Trakya Şeker Şirketi'nin girişimleriyle Türk Silahlı Kuvvetleri'ne bir tayyare hediye edilmiş ve bu Tayyareye "Alpullu Pancarcıları" adı verilmiştir.

VİLÂYET HABERLERİ

Alpullu pancarcıları

Bu, Trakya pancar müstahsillerinin Ordumuza hediye ettikleri tayyarenin adıdır

* Alpullu pancarcıları, tayyareni ad kocası muvazir - Edine Nâzım Paşa'nın emriyle Trakya Talim ve Terbiye ve pancar müstahsillerinden toplandı.

Edine Nâzım Paşa'nın emriyle 16 da kalabalık bir kadro, hükümet askerleri ve memurları tahsis edilmiş ve müstahsillerin emriyle bir çiftlik alanındaki tayyare meydanında toplandı.

Bu büyük safere gürültüde Trakya pancar müstahsilleri tarafından satın alınan Tayyareni Ordumuzun hediyesi olarak teslim edildi. Tayyareni sağ ta-

Trakya'da kurulacak panayır

Tekirdağ (Havas) — Her senenin olduğu gibi bu senede de Trakya kazalarında panayır kurulacaktır. Melikzade 14 Eylülde kurulacak olan hayvan ve eya panayır her gün devam edecek ve bu panayırda pek çok gösteri de yapılacaktır. Hayvanlar panayırda 15 Eylülde başlayacak ve üç gün devam edecektir.

Tekirdağ'da camilerin tamiri

Tekirdağ 31 (Havas) — Şehrinin Eski camileri tarafından Camilerin tamiri başlanmıştır. Mimar Sinan eserlerinden Tekirdağ Sütlüce paşa Camii'nin (500) İnce kışığı hariç tamamı tamamlanmaya başlanmıştır. 16 Eylülde başlanacaktır.

Kızıla açılan sergi

Kara 2 (A. A.) — Dün öğleden sonra açılan sergi ve et sergisinde Çile ve Çidire sergilerde çok olan kumaş ve ayakkabı sergisi ile birlikte buğday ve yamuk kuru kuru ve tazeletir hazırlanmıştır.

Selçuk Balcı

Şeker sanayi hem çiftçilere kira ile tarım aletleri sağlamış; hem de çiftçilerin pancarlarını ücretsiz ilaçlamıştır. Şekerin yanı sıra şekerpancarı üreticilerine fabrikadan verilen küspe ve melas Trakya kırsalındaki hayvansal üretimi geliştirmiştir.

Ürünün fabrikaya nakli için tartım yerlerinde farklı köylerden bir araya gelen çiftçiler zirai konularda yöredeki diğer köylülerle ilk kez bu kadar yoğun bir araya gelmeye, bilgilerini, öğrendiklerini paylaşmaya başladılar. Pancar alım zamanlarında ilk dönemlerin ağır, sabırlı kağınların gıcirtuları tarımda mekanizasyonun başlamasıyla yerini aceleci ve hızlı traktörlerin homurtularına bıraktı. Ama tartıdaki heyecan, çay ocaklarında giderek koyulaşan sohbetler hep devam etti. Böylece, Alpullu dostlukların kurulduğu, dertlerin paylaşıldığı bir merkez oldu.

Ayrıca fabrikanın kampanya sürecinde şeker oranına göre bir fiyatlandırma yapması, çiftçilerin randıman esaslı üretime geçişlerini sağladı. Şekerpancarı ziraati tarlada ve fabrikada istihdamı artırdı ve büyük kentlere göçü önlemede de etkili oldu.

Alpullu Şeker Fabrikası'nın kuruluşu ve onu takip eden yıllarda Alpullu Ziraat Müdürü Nesip Karaçay başta olmak üzere birçoğu Almanya ve Macaristan'da eğitim görmüş uzmanların idaresinde Trakya kırsalındaki köy kahvehanelerine gidilerek şekerpancarı filmleri izletilip zirai bilgiler köylerde yaygınlaştırılmıştır. Köylülerin çökündür adını verdikleri şekerpancarı ile ilk kez üreticinin ekininden yüzü gülmüş, pancar ona itibar kazandırmış ve toprağa bağlamıştır. Fabrikada bir toprak tahlil laboratuvarı da kurulmuş ve pancar ekiminin yapıldığı Trakya kırsalındaki toprakların analizleri yapılmıştır. Bu sayede verimlilik artmış, köylülerin yaşam standartları gelişmiş, daha geniş evler inşa etmeye ve evlerinin çatılarını saz yerine kiremitle örtmeye başlamışlardır. Pancar üretimi konusunda ihtiyaç duyulan işgücüne yönelik eğitimlerin verildiği kurslar düzenlenmiş, artan nüfus ile de 1964 yılında Alpullu belde olmuştur. O tarihlerde yöre halkı Alpullu'yu merkez, Babaeski'yi ise kasaba olarak görmüştür.

Alpullu 1962-1963

Cumhuriyet döneminin armağanı bir mahsul olan şekerpancarının ekildiği köylerde çiftçiler sulamalı tarıma geçmişlerdir. Şekerpancarı ziraati ile tarımda makineleşmenin yolu da açılmış, köylü modern tarım teknikleri, haşere ile mücadele, pazar ve kredi mekanizmaları ile buluşturulmuştur. Bu bağlamda şeker sanayi yalnızca Cumhuriyet dönemindeki endüstrileşmenin öncülü olmakla kalmamış aynı zamanda erken dönem tarımsal modernizasyonunun ve kırsal kalkınmanın başlangıcında da rol model olmuştur.

Alpullu. Simitçi. Çeşme pancar arabası (Selçuk Balcı)

Alpullu Şeker ile Değişen Hayatlar

Ali Mülayim ve Timur Kaprol tarafından 2016 yılında kaleme alınan "İşçi Sınıfı İçin Modern Yaşamın Kodları: Alpullu Şeker Fabrikası" başlıklı makalede de fabrikadaki tesisler ve yöreye katkıları ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir.

Fabrika Yerleşkesinde sosyal yapılar dışında bulunan üretime yönelik binalar çelik konstrüksiyon ve tuğla dolgu olarak yapılmıştır. Çelik konstrüksiyon yapılmasının en önemli sebebi hızlı inşaat avantajıdır. Çeliğin bu avantajı kullanılarak fabrika 1 yıldan az bir sürede tamamlanabilmiştir. Yerleşkede bulunan sosyal tesisler fabrika inşaatı

ile paralel veya hemen sonra yapılmıştır. İlk başlarda halk modern tarımı ve pancar yetiştirmeyi bilmediği için Macaristan'dan gelen ziraat mühendisleri gözetiminde numune tarlalar oluşturularak köylüye pancarın nasıl ekileceği, toprak bakımı ve hasadı gibi hususlar bu numune tarlalarda gösterilerek öğretilmiştir. Trakya'da genel olarak yetiştirilen arpa, buğday, çavdar gibi geleneksel ürünlerin yanında mübadele sonrası gelen muhacirlerin öncülük ettiği tütünden sonra yeni bir tarım ürünü böylece ekilmeye başlanmıştır.

Fabrikanın memur ve işçisine ödediği maaş ve ücretlerle, çiftçisine ödediği pancar bedelleriyle, nakliyecisine ödediği taşıma ücretleriyle ekonomik olarak yöre kalkındırılırken, sosyal ve kültürel olarak da yöreye büyük katkılar sağlanmıştır. Alpullu Şeker Fabrikası esas olarak iktisadi bir proje olmasının yanında aynı zamanda bir "modernleşme" projesidir. İşçi evleri, ilkokul binası, itfaiye binası, hastane, yemekhane, balo salonu, restoran, toplumsal törenlerin yapıldığı Büyük Köşk, devlet büyüklerinin ve özel misafirlerin ağırlandığı Ergene Köşkü,

a- Ergene Köşkü b- Büyük Köşk c- İkiz Evler
(Alpullu Şeker Fabrikası Arşiv)

a- Hastane ön cephe b- Hastane iç mekanı c- Yüzme havuzu ve futbol sahası d- Mini golf sahası
(Alpullu Şeker Fabrikası Arşiv)

a- Balo Salonu b- İlkokul (Alpullu Şeker Fabrikası Arşiv)
 (Ali Mülayim , Timur Kaprol, "İşçi Sınıfı İçin Modern Yaşamın Kodları:
 Alpullu Şeker Fabrikası", 2016)

basketbol sahası, yüzme havuzu, futbol sahası, Türkiye'nin ilk mini golf sahası, sinema salonu, spor salonu, çamaşırhane gibi sosyal amaçlı yapılar modernleşmenin yerleşkedeki tezahürüdür.

Sosyal alanlar hafta sonları veya özel günlerde yöre halkının kullanımına açılarak halkın sosyal gelişimine katkıda bulunulmuştur. Uzun süren savaşlardan çıkmış bir toplumun belki de hayal bile edemeyeceği sosyo-kültürel etkinlikler Alpullu Şeker Fabrikası Yerleşkesi içinde gerçekleştirilmiştir. Tüm bunların yanında fabrika çalışanlarına maaşlarından kesilen cüzi miktarlar karşılığında çamaşır makinesi, buzdolabı gibi o dönemler için modern bir evin gereksinimleri olan eşyalar temin edilmiştir. Özellikle işgücü sıkıntısı çekilen meslek dallarında kurslar düzenlenmiştir.

Yukarıda sözü edilen ve fabrika enerji dairesi ustabaşılığından emekli olmuş Emrullah Beydeli, kendisiyle söyleşi yapan gazeteciye Trakya şivesi ile bu tesisin hayatlarına getirdiklerini şöyle anlatır; "*Fabrikaya girende 15'inde idim. Ama peblivandım ha. Bilekler nah büle büle. Demediler sen çocuksun. Aldılar hemen işe, yani inşaattan girdim ben bu ekmek kapusına. Ama mektebe gittim sonra. Fabrikanın mektebi vardı bilir misin? Yani bu fabrika bu Trakya düzünde yalnız iş değıldir, ilimdir be yav ilim. Benim babam ilk pancar dikenlerdendir. Macar ürgetti bize. Tarla işte büle büle sulanacak, büle büle dikilecek. Numune tarlaları vardı fabrikanın. Gider seyredirdim nasıl yapıyorlar diye. Sonra köyde anlatırdım babama. Sonra o bana gene malumat siparişi verirdi. Sorardı. Tohum büle büle bölünüp de mi gömülecek toprağa, yoksa bütün bütün mü? Gider bakardım anlatırdım, babama".*

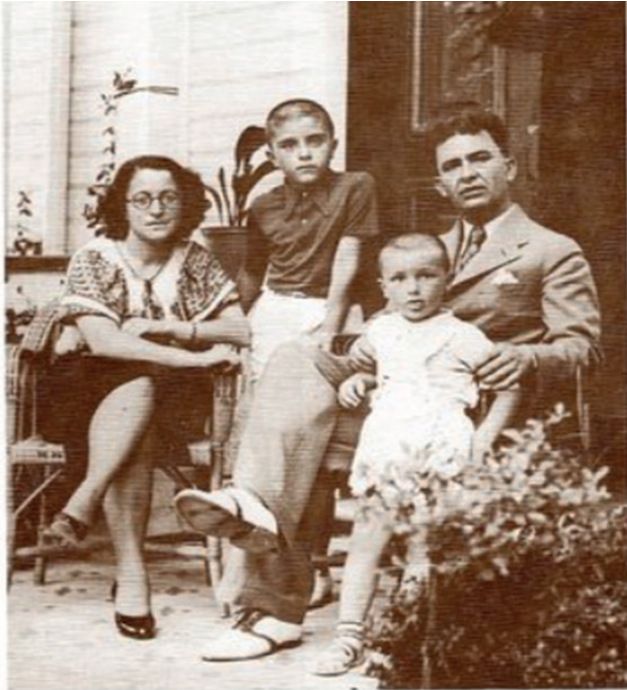
Şeker Fabrikalarından Çocuk Dergisine Uzanan Bir Hayat: Kazım Taşkent

Türkiye'de kurulan ilk Şeker fabrikaları ile ilgili hangi taşı kaldırırsanız altından aynı isim çıkar: Kazım Taşkent.

O, sadece Alpullu Şeker Fabrikası'nın kuruluş ve gelişim sürecinde, planlı üretim anlayışının yerleşmesi, verimliliğin artırılması ve fabrikanın bir üretim tesisinden öte aynı zamanda bulunduğu bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınmasına katkı sağlayan bir merkez hâline gelmesinde değil, ülkemizde şeker sanayinin endüstrileşme ve modernleşme hedeflerine uygun şekilde büyümesinde, kurumsallaşmasında da kilit isimdir. Onun vizyonu ile şeker fabrikaları pancar işleyen tesisler olmanın ilerisine geçerek tarım-sanayi entegrasyonunu güçlendiren ve ülke ekonomisinde şekerin stratejik bir sektör olarak yer edinmesinde ve uzun vadeli bir üretim kültürü edinmesinde çok etkili olmuştur.

Kazım Taşkent, 1894'te Preveze'de doğar, Üsküp İdadisi'ni bitirdikten sonra İstanbul Mühendis Mektebi'nde yükseköğrenime başlayan Taşkent, I. Dünya Savaşı çıkınca 1915 yılında askere alınır. Çanakkale, İstanbul ve Batum'da yedek subay olarak görev yapar. 1918 yazında bağlantısı kesilen Kafkasya Ordusu ile haberleşmeyi sağlama konusundaki hizmetlerinden ötürü yükseköğrenimini Avrupa'da tamamlayabilmesi için devlet

bursuyla ödüllendirilir. Savaşın sona ermesiyle yurtdışına çıkabilme olanakları kısıtlandığından, ancak 1920'de Almanya'ya gidebilir ve önce Braunschweig'de, sonra da Hannover'de Technische Hochschule'de kimya öğrenimi görür. 1925'te kimya yüksek mühendisi olarak yurda dönerek, zorunlu hizmetini Ankara'da İktisat Bakanlığı'nda ve İstanbul Bölge Sanayi Müdürlüğü'nde yapar. Daha sonra 1926'nın başında, Alpulu Şeker Fabrikası'nın kurulması ve işletilmesi işiyle görevlendirilir, Avrupa ülkelerindeki şeker sanayiini inceleyerek, 8 ay içinde fabrikayı hizmete sokar ve buranın ilk Türk müdürü olur. Daha sonra Eskişehir ve Turhal Şeker fabrikalarını da kurup işletmeye sokan Taşkent, başta Atatürk ve İnönü olmak üzere, dönemin ileri gelenlerinin övgülerini kazanır. 1930'da Zonguldak Kömür İşletmeleri genel müdür yardımcılığına atanır. Ardından mevcut şeker fabrikalarını bir çatı altında toplayan Türkiye Şeker Fabrikaları'nın Genel Müdürü olur. Bu görevini 1944 yılına kadar sürdürür. 1944 yılında Doğan Sigorta ve Yapı ve Kredi Bankası'nı kuruluşlarında yer alır ve bu şirketlerin yönetim kurulu başkanlıklarını üstlenir.

Kazım Taşkent eşi Ayşe ve iki oğlu Doğan ve Karaca ile birlikte

Kazım Taşkent'in bu öyküde özellikle anılmasının bir nedeni kuşkusuz ülkede ilk dönem şeker fabrikalarının ve şeker sanayinin kurulmasında gösterdiği üstün gayret ve bu tesislerin kurumsallaşmasında sağladığı başarılarıdır. Diğer bir neden ise bu satırların yazarının çocukluk döneminin unutulmaz çocuk dergisi "Doğan Kardeş" dergisinin mimarı ve kurucusu olmasıdır.

Kazım Taşkent Yapı Kredi Bankası'nı kurarken bu bankanın kültür ve sanat kimliğiyle de öne çıkmasını çok önemsemiştir. Doğan Kardeş dergisi Türkiye'de Yapı Kredi Bankası yayını olarak ve bu bankanın kuruluşunun hemen ardından 1945-1993 arasında aralıklarla yayınlanır. Kuşaklar boyunca ilgi ile okunan bir çocuk dergisi olmasının yanında, ülkemizde bu kuşakların çocukluk döneminin tarihini de içinde barındırmaktadır. Dergi hemen kuruluşunda Cumhuriyet döneminin tanınmış kültür- sanat adamı, yazar, siyasetçi ve gazeteci olan Vedat Nedim Tör'e emanet edilmiş, karikatürün duayen ismi Cemal Nadir ve daha birçok sanatçı da dergiye renk katmıştır.

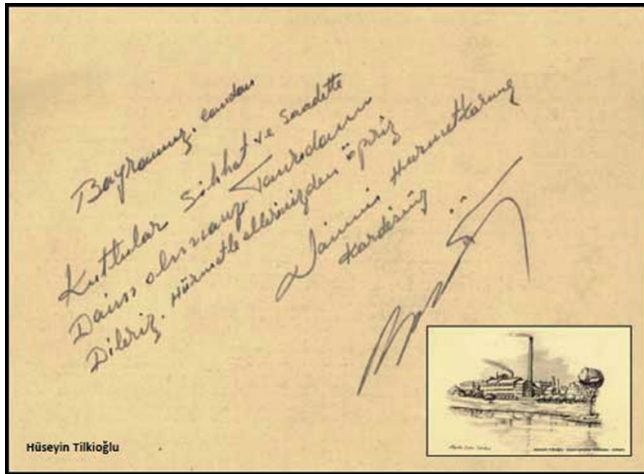

Kazım Taşkent'in bir çığ felaketinde küçük yaşta hayatını kaybeden büyük oğlu Doğan'ın anısına ve onun ismiyle çıkardığı dergi yayınlandığı dönemlerin siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını işleyen, ülke tarihi konusunda sayfalarında nitelikli bilgiler barındıran dolu dolu bir dergi olarak uzun yıllar yayın hayatını sürdürmüştür.

O haftalık dergi ki, dönemin çocuklarınca çıkacağı gün ipe çekilmiş ve her çocuğun alabileceği çok düşük bir ücretle ama Türk edebiyatının en usta isimleriyle yayın hayatını sürdürmüştür. Doğan Kardeş günümüzde çok sayıda basılı gazetenin ulaşamayacağı tiraja çocuk okurlarıyla ulaşmış ve pek çok çocuğun kişiliklerinin gelişiminde etkili olmuştur.

Pancar Parasına

1926-1950 tarihleri arasında Alpullu Şeker Fabrikasının pancar ekim sahasına giren yerleşimler olarak Çatalca, Çorlu, Saray, Hayrabolu, Keşan, Malkara, Uzunköprü, Lüleburgaz, Kırklareli, Babaeski ve Edirne'ye kadar olan çok geniş bir alan öne çıkar. Tüm bu geniş coğrafyada Fabrikanın etkisi ve halkın yaşamındaki yeri çok büyüktür. Hatta, fabrikanın kapatıldığı yakın zamanlara kadar, o günlerden kalan bir alışkanlıkla, Anadolu çiftçisinin oğlunu evlendirir, kızını gelin ederken yöre esnafından aldığı eşyalar için verdiği senetlere "pancar parasına" diye not düştüğü, evde kullanılacak ya da sünnet düğünlerinde helvalara katılacak şekerin, fabrika tarafından pancar bedeline mahsuben aynı olarak verildiği anlatılır.

El yazısıyla gönderilen işletme tebrik kartları artık mazide kaldı

Alpullu Şeker Fabrikası'nı, yalnızca pancarın şekerle dönüştüğü bir üretim alanı olarak değil; bir yörenin kaderinin değiştiği, umutların filizlendiği bir başlangıç noktası olarak görmek gerekir. Fabrika, kurulduğu günden itibaren Trakya'nın hayatına yön ve can vermiş, insanlara bir iş yanında bir gelecek de sunmuştur. Tarlada pancar eken çiftçiden fabrikanın bacası altında çalışan işçiye kadar herkes, bu büyük emeğin bir parçası olmanın gururunu taşımıştır. İnsanlar burada sadece çalışmayı değil, birlikte yaşamayı, paylaşmayı ve dayanışmayı öğrenmiştir. Kaç kuşak için Alpullu Şeker Fabrikası, ekmeğin kazanıldığı yer olmanın ötesinde anıların biriktiği bir yuvadır. Babadan oğula aktarılan meslekler, aynı sofrada paylaşılan emek hikâyeleri, fabrikanın düdüğüyle düzenlenen hayatlar ve bölgeyi aydınlatan bir ışıktır "Fabrika" yöre halkı için.

Bölgenin fabrika ile birlikte kalkınmasında çok etkili bir diğer kurum da Kepirtepe Köy Enstitüsü'dür. Ve, buranın mezunları için Alpullu Şeker üretim içinde eğitim şiarının hayat bulduğu bir staj ve okul görevi görmüştür. Bu iki erken Cumhuriyet kurumunun Trakya'ya etkisi çok büyük olmuştur.

Yazının başında 15 yaşında Alpullu Şeker'in inşaatından başlayıp, enerji dairesi ustabaşılığında emekli olmuş Emrullah Beydeli'nin ağzından nasıl ışığa kavuştuklarını aktarmıştık, yazıyı gene onunla bitirelim. Emrullah Usta'nın şu bilgece sözleri bu iki kuruluşun Trakya için ne ifade ettiğini ne güzel anlatıyor ve başkaca bir söze de gerek bırakmıyor; *"Bir Alpullu, bir de Kepirtepe Trakya'nın ışığıdır. Kepirtepe Köy Enstitüsü'nde bebeler öğrendi, Alpullu Şeker'de babalar..."*

Cumhuriyeti Fabrikalardan Okumak, Kampanyayla Başlayan Yaşam: "Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları" SEKA (1)

Dr. Ayşe IŞIK EZER
Y. Şehir Plancısı

*"medeniyet hamuru"
Çünkü bir memleket,
kâğıdını kendi yapmadığı zaman,
ulusal kültürünü yabancı lütfuna bağlar.
K. Atatürk*

Bu yıl SEKA İzmit Müessesesinin işletmeye alınmasının, Türkiye'nin ilk kâğıt üretiminin 90. yılı.

"Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları" SEKA 1936 yılında faaliyete başladığı yıldan 2005 yılında Kocaeli Belediyesine devrine kadar geçen yetmiş yılda hiçbir zaman sadece bir sanayi kuruluşu olmadı. Bir fabrikanın, ekonomik ilişkiler dışında, bir kentin günlük rutinini belirlediğini, bu rutin ile şekillenen mekânsal dönüşüm ile birlikte kuşaktan kuşağa aktarılan yeni bir toplumsal yapı yarattığını söylemek mübalağa olmayacaktır. İzmit'te yeni bir yaşamı şekillendiren SEKA, aynı zamanda Erken Cumhuriyetin ekonomik bağımsızlığının tuğlalarından birisi, üretim ağının bir parçasıydı.

(1) Cumhuriyetin en önemli projelerinden birisi olan SEKA çok sayıda bilimsel çalışmaya, makaleye ve araştırmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar içinde en kapsamlılarından birisi olan SEKA'nın 60. Yılında; Uygur Kocabaşoğlu, Aydan Bulutgil, Fahrettin Ciloğlu, İlker Evrim Binbaş ve Nesim Şeker tarafından kaleme alınan "SEKA TARİHİ" kitabı ile Kocaeli Dayanışma Akademisi tarafından Tarih Vakfı ve Heinrich Boll Stiftung (HBS) desteğiyle yürütülen proje çalışması olan, T. Gül Koksall, tarafından yayına hazırlanan "İZMİT SEKA'NIN DÖNÜŞÜMÜ" çalışmaları öne çıkmaktadır. Ayrıca bu proje kapsamında <https://www.izmitteseeka.com/> web sitesi hazırlanmıştır.

Cumhuriyetin ilk döneminde, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında kurulan fabrikalar temelde ülkenin ekonomik kalkınmasına katkılarının yanında, genç Cumhuriyetin modernleşme çabalarını Anadolu'ya yaygınlaştıran bir işlev de görmüşlerdi. Bu fabrikaların ekonomik yaşama katkılarının yanı sıra kuruldukları kentlerde hem mekânsal düzeni hem de toplumsal yaşamı değiştirmiş / dönüştürmüşlerdir. Bu toplumsal değişim de kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Kâğıdın keşfi bilginin yaygın olarak aktarılması açısından medeniyetin gelişmesinde yadsınmaz bir role sahiptir. Matbaanın icadı ile kâğıdın önemi unutulsa da matbaanın çalışması için gereken temel hammadde olması onu vazgeçilmez kılmıştır. Kâğıdın bulunuşu çok eski dönemlere dayansa da MS 105 yılına ait bir belgeye dayanarak Çin'de üretildiği kabul edilmektedir. Çin'den başlayan yolculuğu ile Avrupa'ya ulaşan kâğıdın öyküsü 1440'lı yıllarda ilk matbaayı geliştiren Gutenberg ile baskı teknolojisinde yeni bir döneme evrildi.

Osmanlı döneminde farklı yıllarda farklı yerleşimlerde kâğıt üretimi için bazı adımlar atılmışsa da (XV. yüzyılda Amasya, Bursa'da, VIII. yüzyılda Yalova'da, XVIII. Yüzyılda Kâğıthane semtinde) üretimin devamlılığı sağlanamamıştır. 19. yüzyılın başlarında Hünkâr İskelesi (Beykoz) Kâğıt Fabrikası, İzmir'de (1847-1863) Şark Kâğıt Fabrikası kurulmuş, ancak makineleşen Avrupa kâğıt üretimi karşısında rekabet edememesi, ithalatın üretimden daha ucuz olması nedeniyle kapanmıştır.

Osmanlı döneminde en son kurulan Hamidiye Kâğıt Fabrikasının (1886-1912) üretimi 1912 yılına kadar devam etmiş. Hamidiye Kağıt Fabrikası veya Ottoman Paper Manufacturing Company Limited adıyla kurulan şirkete kağıt fabrikası kurmak ve kağıt üretimini 50 yıl tekelinde tutmak üzere imtiyaz verilmiş. Fabrika paçavra ve saman selülozundan kâğıt üretmek üzere planlanmış. Fabrikada kullanılacak ekipmanın alındığı İngiliz Masson Scott and Co. Şirketine parası ödenemeyince, mahkeme tarafından, fabrikanın mülkiyeti Masson Scott Firması'na verilmiş. Firmanın fabrikayı çalıştırmadan 1912 yılında Hamidiye Kâğıt Fabrikası şirketi satın almış. Tekrar başlayan çalışmalar bu sefer de Birinci Dünya Savaşı çıkınca durdurulmuş. Almanların 1915 yılında demir ve çelik ihtiyacı gerekçesiyle makineleri parçalayıp götürmesi fabrikayı da ortadan kaldırmış.

Kâğıt temininde dışa bağımlı olan Osmanlıda 1. Dünya savaşı sırasında İstanbul'da kâğıt kalmadığı için okul kitaplarının yeterli sayıda basılamaması, gelen kısıtlı miktardaki kâğıda askeriye tarafından el konulması kâğıt temininde yaşanan sıkıntının boyutunu ortaya koymaktadır.

İlk Çabalar

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde küçük çaplı imalatlar dışında kâğıt ihtiyacının büyük bir kısmı ithalat yoluyla karşılanıyordu. Savaştan yeni çıkmış bir ülkenin ekonomik bağımsızlığının temellerinin atıldığı Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında yatırım yapılmasına karar verilen sektörlerden birisi de kâğıt sanayidir.

Cumhuriyet döneminde kâğıt üretimine ilişkin ilk ciddi çabanın ilk kâğıt mühendisi Mehmet Ali Kâğıtçı'nın yaptığı çalışmalar olduğu belirtilmektedir. İlk kez Mehmet Ali Kâğıtçı Türkiye'de ulusal kâğıt sanayinin kurulması gerektiği ve bunun için gerekli koşullara sahip olduğu tezini savunur. Bu düşüncesine ilişkin çeşitli gazetelerde yazılar yazar ve konferanslar verir. Kimya-yı Sinaî Laboratuvar Kitabı (1925), Fabrikacılık ve Sanayi Notları (1928), Selüloz ve Kâğıt: Selüloz Sanayiinde Müstehlik Değil Müstahsil Olmalıyız (1928) kitaplarını yazar.

O dönem özellikle yabancıların çıkardığı gazetelerde "Türkiye kâğıt fabrikası açarsa zarar eder" görüşü dillendirilir, kâğıt ithalatı ile uğraşan çevreler de destekler. Bu süreçte Mehmet Ali Kâğıtçı yabancı firmalardan iş teklifleri almasına karşın tercih etmez, O'nun ülküsü ülkesinde kâğıt üretmektir.

1929 yılında yazdığı "Kâğıtçılık Hakkındaki Rapor"u İktisat Vekaleti'ne sunduysa da hayata geçmez. Bir kâğıt fabrikası kurulması ilk kez gündeme geldiğinde, özel sektör kâğıt ithalatıyla uğraşanlar ile devlet yetkilileri arasında pek çok tartışma yaşanır, böyle bir fabrikanın kar etmesinin mümkün olmadığı yönünde bir kamuoyu oluşur. Kâğıt sanayinin kurulması konusunda olumsuz düşünenler ile bu üretimin başarılmasını mümkün görmeyenler nedeniyle ertelendiği de belirtilmektedir.

İş Bankası Umum Müdürü Celal Bayar'a bahsedilir, Mehmet Ali Kâğıtçı ile görüşür ve ikna olur. Akabinde İş Bankası İdare Meclisinde alınan karar ile kâğıt sanayi konusunda yatırım yapmak üzere Sanayi Vekâletine

başvurulur ancak izin verilmez, Sanayi Ofisinin (devlet) yapacağı söylenir. Devlet işletmesi olarak kurulmak istenilen kâğıt sanayine İş Bankasının da talip olduğu, ancak izin alınamaması üzerine banka çevresinin Atatürk'e başvurduğu belirtilir. Atatürk'ün banka lehine tavır almasıyla, 1932 yılında Eylülünde iktisat vekili Mustafa Şeref'in istifası, Celal Bayar'ın da İktisat Vekili olarak atanması ile sonuçlanır. Bu yaşananların, ithalat ile uğraşanların ya da yabancı şirketlere aracılık edenlerin çoğunlukta olduğu özel teşebbüsü savunanlar ile devlet yetkilileri arasındaki çatışmalardan kaynaklandığı, Atatürk'ün yanıtıldığı da ifade edilir.

Kâğıt sanayinin kuruluşu için 1933 yılının, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının onaylanmasının beklemesi gerekecektir.

SEKA Kuruluyor...

Yer Seçimi

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında kurulması planlanan kâğıt sanayii için Atatürk tarafından oluşturulan Türk ve Alman uzmanlardan oluşan altı kişilik ekip içinde ilk kâğıt mühendisi Mehmet Ali Kâğıtçı da yer alır. Ekip tarafından yapılan yer seçimi araştırması sonucunda, ulaşım kolaylığı, enerji temini, işgücü gibi ihtiyaçların, hammadde ile mamul maddenin naklinin en az maliyetle sağlanabileceği yer olarak İzmit önerilir.

Fabrika için İzmit'in seçilmesinde Asya'nın Avrupa'ya bağlandığı güzergâh üzerindeki coğrafi konumunun yanı sıra doğal kaynaklara sahip olması etkilidir. İstanbul'a yakınlığı bir diğer avantajıdır. Her ne kadar savaş sonrası gücünü kaybetmiş olsa da, sanayi yatırımları Cumhuriyet öncesine dayanan Kent, Osmanlı döneminde de dokuma sanayiinin önemli bir merkezidir. Kentin ticari merkez niteliğini gösteren bir gelişme de İstanbul dışına yapılan ve 18 saat süren ilk posta taşımacılığının 1834 yılında Üsküdar İzmit arasında başlatılmasıdır⁽²⁾.

Ancak savaştan çıkmış ülkede, ayağa kalkma çabalarındaki her yerleşim bu süreçte pay kapma çabasıdır. O günkü İzmit diğer pek çok şehir gibi sıtma ile boğuşan, mangal kömürü ile işleyen gazojen motoruyla elektrik sağlanan, ama çoğu zaman karanlıkta kalan, suyun merkeplerle taşındığı 14000 nüfuslu bir yerleşimdir.

SEKA'nın kuruluş kararı kentin geleceği için önemli bir kırılma noktası olacaktır.

(2) <https://istanbultarihi.ist/228-istanbul-haberlesme-tarihi>

Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi'nin Kuruluşu

1933 yılında büyük sanayi tesislerini kurmak ve bankacılık alanında görevlendirilmek üzere kurulan Sümerbank Müessesesine, aynı yıl içerisinde kabul edilen I. Beş Yıllık Sanayi Planı kapsamında inşa edilecek kâğıt fabrikası kurma ve işletme yetkisi de, 10 Temmuz 1934 tarihli kararnameyle verilir. Mehmet Ali Kâğıtçı fabrikanın kuruluş sürecini, inşaatını yürütür, ilk genel müdürü olur.

Bu yetki ile birlikte, aynı yıl kâğıt fabrikasının yapımı için Alman Voith firması seçilir, fabrikanın temeli, Başbakan İsmet İnönü'nün katıldığı bir törenle 14 Ağustos 1934 tarihinde atılır. Fabrika inşaatı 20 ayda tamamlanır.

Deneme üretiminin yapıldığı 18 Nisan 1936 tarihinde, Atatürk'ün medeniyet hamuru olarak isimlendireceği, ilk yerli kâğıt üretilmiştir.

SEKA inşaatı, Mehmet Ali Kâğıtçı
(Kocaeli Büyükşehir Belediyesi SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi)

Açılışından kısa bir süre önce Başbakan İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celâl Bayar fabrikayı ziyaret eder, resmi açılış töreni ise 6 Kasım 1936'da dönemin İktisat Vekili Celal Bayar tarafından gerçekleştirilir. Açılış günü aynı zamanda II. Kâğıt Fabrikası'nın temeli de atılır.

Üretilen ilk kâğıt
(Kocaeli Büyükşehir Belediyesi SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi)

İlk kâğıdın üretilmesi İzmit'te büyük heyecanla karşılanır. İzmit'te bayram havası yaşanır, çıkan kâğıdı görmek için İzmit halkından büyük bir kalabalık tesise gelir, ayrıca ilk rulo faytonlarla henüz bir kasaba görünümündeki kentin sokaklarında gezdirilir, bir bayram havası yaşanır.

İlk kâğıt rulosu İzmit sokaklarında...
(Kocaeli Büyükşehir Belediyesi SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi)

İlk kâğıdın üretilmesinin yarattığı sevinç, ulusal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık ile mümkün olacağına inananların coşkusu gazetelere de yansır. Yıllar sonra 1 Mayıs 1966 tarihli "Seka Postası"nda o gün şöyle anlatılır, "*Cevdet Baysal "ilk Türk kâğıdı nasıl çıkmıştı yazısında" o gün bir cumartesi idi. Kâğıt fabrikamızın kurucusu ve ilk müdürü Sayın Ali Kâğıtçı bana müjdeyi birkaç gün önce vermişti. Müjdeyi alır almaz İstanbul'da çıkan Cumhuriyet, Son Posta, Vakit, Milliyet, Ankara'da Hâkimiyet-i Milliye gazetelerine "kâğıt fabrikası ilk tecrübe imalatına Nisanda başlıyor" diye haber vermiştim. Anadolu Ajansı da haberi yayınlamıştı. 18 Nisan 1936 cumartesi günü, ilk Türk kâğıdına saat 13.03 te kavuştuk. Mütevazı bir tören yapılmıştı. Bu törende o zamanki Kocaeli Valisi Hamit Oskay, Belediye Başkanı Kemal Öz, Ağır Ceza Hâkimi Nail Töre Mehmet Ali Kâğıtçı, Dr. Heller, Sefa Ülgen ve şehir ileri gelenleri bulunmuştu. Herkeste bir heyecan vardı. Kâğıt hamurları keçelerin üzerinden su halinde geçerken, bu sulu madde nasıl kâğıt olacak diye merak içindeydi. Beyaz beyaz çarşaf çarşaf kâğıtlar bobinlere sarılırken o buhar dumanının içinde gözlerinde sevinç vardı. Davetliler Mehmet Ali Kâğıtçıyı tebrik ediyordu. İlk Türk kâğıdını*

alıp yüzüne sürüyor, hatıra olarak saklıyordu. İlk Türk kâğıdı 70grlık mat bir kâğıttı. Üzerinde şöyle yazmışım: 18 Nisan 1936 saat 15.03 ilk kâğıdımıza kavuşma hatırası" ...

Peyami Safa, 21 Nisan 1936 tarihli Cumhuriyet gazetesinde "kâğıt" başlıklı yazısında, "Ekmezsiz yaşamak mümkün olduğu halde kâğıtsız yaşama imkânı olmayan meslek için, yani mesleğimiz için 18 Nisan bir kâğıt bayramı günü sayılmaya değer. Kâğıt bizim her şeyimizdir. Bütün bilgilerimizi onunla aldık, gene onunla veriyoruz. Kâğıt medeniyetin derisidir. İzmit kâğıt Fabrikası'nda yeni Türk kültürünün dokusu dokunuyor. Atatürk'ün İzmit Kâğıt Fabrikası'nda üretilen yerli kâğıtta basılan 19 Mayıs 1936 tarihli Hâkimiyet-i Millîye gazetesinin bayram ekini incelediğinde şu söz, İzmit Kâğıt Fabrikası'nın bunca yıllık tarihinin belki de özetidir: **medeniyet hamuru...**"

Cumhuriyet gazetesi konuyu "Kâğıt Fabrikası" başlığı ile Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren eski yeni rejim hesaplaşması olarak taşır sayfasına, "Türkiye'de eski rejim kâğıdı paçavraya çevirmek için elinden geleni yaptı; yeni rejim paçavrayı kâğıt haline getirmek için seferber çıkmıştır. Tarihini kendi kâğıdına yazmak isteyen inkılabın kâğıthanesi artık İzmit'tir. Orada içki ve eğlenti edebiyatı değil, modern sanayiın en mükemmel mahsulü halinde kâğıt, her cins ve neviyle kâğıt dokunuyor ve bu kâğıthane, inkılabın Saadabadı'nı, dünden itibaren, Haliç'ten İzmit'e nakletmiştir. Orada sefih ve ayyaş bir vezirle şairi değil, bütün bir milletin bayram yapmaya hakkı vardır." ...

Kendi kaynaklarımızla ulusal sanayinin kurulmasını savunanlar ile nerede ucuz ise oradan alınmalıdır görüşünü savunanalar arasındaki bu hesaplaşma 1980'lere, özelleştirmeye kadar devam edecektir.

Yerli kâğıda yapılan ilk baskı 1935 yılına ait "Sümerbank İdare Meclisi Raporu" olur, bu durum raporun üzerinde de belirtilir. Aynı yıl, Hâkimiyet-i Millîye gazetesinin 19 Mayıs özel eki de İzmit'ten gönderilen yerli kâğıda basılır.

Mustafa Kemal'in ağırlığına rağmen bu çekişmenin ne denli etkili olduğunu tarihçi Cemal Kutay'ın anlatımıyla; Soyadını Ata'nın verdiği o zamanki Sümerbank Umum Müdürü, Nurullah Esad Sümer gelecek sene kurulacak fabrikaları konuşmak üzere Mustafa Kemal'e gider, konu milli kâğıda gelince, Sümer 1935 faaliyet raporundan bir tane Ata'ya

sunar ve şöyle der; "İşte efendim, işlemez denilen milli kâğıt fabrikamızın yaptığı kağıda basılmış bir yıllık emeğimizin kitabı...". Mustafa Kemal kitabı uzun uzun inceler ve sonra içini çekerek; "Çocuğum... Bana bu yapılan fabrikaların işlemeyeceğini, memlekete dert olacağını, lüks ve fanteziden ileri gidemeyeceğini, acık kapalı çok söyleyenler oldu. Bunlar içinde hala hükümette bakanlık koltuğunda oturanlar var. En çok ve ısrarlı tenkitleri kâğıt sanayinde topladılar. Ama ben biliyorum ki, ötekilerden vazgeçilse bile bundan vazgeçilemez. Çünkü bir memleket, kâğıdını kendi yapmadığı zaman ulusal kültürünü yabancı lütfuna bağlar. Kapitülasyonların en tehlikelisi de budur. Ve ötekilerden önce bütün dikkat ve ilginizi kâğıt sanayinde toplayın."...

Bu tartışmalar, karşılıklı çekişmeler içinde gündeme geldiği ilk günden 5 yılı aşkın süre sonra açılan, yılda on bin tonluk kâğıt üretim kapasitesi ile üretime başlayan 1. Kâğıt Fabrikası olarak adlandırılan tesiste, hamur ünitesi, güç santrali, kazan dairesi tamirhane ve hizmet binaları yer alır. Sanayi planında kâğıt fabrikası ile birlikte selüloz fabrikasının kurulması kararı alınmışken, selüloz fabrikasının kurulmasından vazgeçilir. Ancak selüloz temininde yaşanan sıkıntılar nedeniyle yeniden gündeme alınır. 1941 yılında kaolin fabrikası, 1944 yılında Saman Selülozu Fabrikası ile Paçavra Selülozu Fabrikası, 1945 yılında Odun Selülozu Fabrikası ile Türkiye'nin ilk elektrokimya tesisi olan Klor-Alkali Fabrikaları üretime başlayıncaya kadar hammaddeler dışarıdan ithal edilir. İzmit 2. kâğıt fabrikası (1944), 3. kâğıt fabrikası ve oluklu mukavva tesisi (1954), daha sonra da 4. ve 5. kâğıt fabrikaları (1961) da işletmeye alınır.

Bu tesislerin buhar ihtiyacı için kurulan "Kuvvet Santrali" aynı zamanda ihtiyaç duyulan elektriği üretmekteydi. Elektriğin fazlası da İzmit kenti için kullanılır. Fabrika alanı içinde ayrıca, laboratuvar, tamir atölyesi, selüloz basımevi ve iki deniz iskelesi de bulunmaktaydı. 1990 yılında atık su arıtma tesisi hizmete girer.

I. Kâğıt Fabrikası, 1940 yılına kadar ürettiği matbaa, yazı, ambalaj ve sünger kâğıtlarının yanı sıra birinci ve ikinci sınıf mukavva ve karton kâğıtları ile yatırımının dörde birini karşılayabilmeyi başarır.

Ancak II. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'dan kâğıt temin edilemez kâğıt ihtiyacı İzmit Kâğıt Fabrikasından karşılanır, kâğıt sanayisinin kurulmasının haklılığı bir kez daha ortaya çıkar...

Odun Selülozu ve Klor-Alkali Fabrikaları
(Kocaeli Büyükşehir Belediyesi SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi)

Fabrikada, kâğıt üretimi için ihtiyaç duyulan odunu üretmek amacıyla, 1942 yılında, daha sonra SEKA Fidanlığı olarak adlandırılacak alanda, orman teşkili ile görevlendirilen Fidanlık ve Orman İşletme Şefliği kurulur. Bu birim fidanlık oluşturmanın yanı sıra fabrika alanında bahçıvanlık işlerini de üstlenir. Fidanlık ve Orman İşletmesi Şefliği yıllık 120.000 metre küp olan odun ihtiyacını karşılamak için 300 hektarlık alanda hızlı büyüyen kavak türü olan Kanada kavağı yetiştirmeye başlanır, aynı zamanda da kavak yetiştirmek isteyenlere de düşük fiyatla köklü kavak fidanı ve çelik satışı yapılır.

SEKA Amblemi

Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikası'nın adı 1938 yılında 'Sümerbank Selüloz Sanayii Müessesesi' olur ve 1955 yılında SEKA kuruluncaya kadar da bu isimle anılır. 1955 yılında Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Kanunu'nun çıkarılmasıyla Sümerbank'tan ayrılarak kamu tüzel kişiliğine haiz müstakil yeni bir şirket haline gelir ve kuruluşun adı SEKA olarak adlandırılır.

Fabrikadan Çok Fazlası...

Sirenlerin belirlediği bir kentin ritmi, Bir kentin fabrikayla yazılan tarihi

SEKA'nın 70 yıllık tarihi aynı zamanda savaş sonrası İzmit'in de tarihidir.

İzmit'in ilk fabrikası olan SEKA'nın tarihi, savaştan çıkmış bir ülkenin öz kaynaklarıyla sanayisini kurma çabalarının yeni modern yaşamı da inşa etme hedefi ile birlikte kurgulandığı, kurulduğu kentlerle ekonomik olduğu kadar sosyo kültürel ve mekânsal ilişkilerle bütünleşen fabrikalar içinde özgün bir yere sahiptir. Bu süreç, iş yaşamından sosyal yaşama, eğitimden sağlığa, spordan sanata yaşamın hemen her alanında, fabrikada oluşturulan ortak kültürü kent ile buluşturan bir değişim dönüşüm sürecidir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde yapılması planlanan fabrikaların ülkenin farklı bölgelerine dağıtma yaklaşımı sanayi üretimi ile birlikte toplumsal yaşamı da şekillendirmiştir. İzmit SEKA fabrikası da, 1960'lara gelindiğinde beş kâğıt fabrikası, yan tesisleri ile kağıdın hammaddesi olan selüloz dahil, gazete kağıdı dahil her türlü kağıdı üreten entegre bir tesis olmasının yanı sıra, çalışanların ihtiyacını karşılamak üzere lojmanları, hastanesi, çıraklık okulu, kreş, ilköğretim okulu, spor salonu, lokal gibi sosyal tesisleri ile tiyatro, sinema, SEKA dergisi, SEKA radyosuyla kültürel faaliyetleri yürüten kendine yeten bir kimliğe, yaşam alanına dönüşmüştür.

Genç Cumhuriyetin en önemli sorunlarından birisi savaş ve işgal sırasında yakılan kentlerin yeniden imarıdır. Kocaeli Büyükşehir Belediyesi sayfasında belirtildiği üzere, 1927 -1940 yılları arasında ülkeye davet edilen yabancı şehir plancılarından Jansen İzmit için hazırladığı imar planında kamusal bir kıyı oluşturmayı hedefler, sahil kısmını açık alan olarak tasarlar. Ancak, planın 1939 yılında

Bugün ile karşılaştırıldığında dahi yenilikçi pek çok uygulamayı yaşamın içine aktaran SEKA'da, çalışanların ihtiyaçlarının sağlık, sosyal, ekonomik, psikolojik bir bütünlük içinde ele alındığı görülür. Bu yaklaşım ile düzenlenen yaşam alanını kullanan çalışanlar arasında gelişen dayanışma anlayışı, SEKA'lılık kültürünü de oluşturur.

Özünde çalışanlar için oluşturulan sosyo kültürel tesisler, süreç içinde İzmit halkının da faydalandığı tesislere dönüşür, kent ile bütünleşir, buradan yayılan yaşam kentin ortak belleğini de oluşturur. Bu bütünleşme günlük yaşamın ritminde açık olarak izlenir; kentin sabah uyanışını da mesai saatiyle günün sonlanmasını da, mesai sonrası sosyo kültürel faaliyetleri de kısacası günlük rutini/ ritmini fabrika kampanaları belirler. Kentin yaşamını belirleyen odak haline gelir.

Bu tesislere kısaca değinecek olursak;

Barınma

Erken Cumhuriyet döneminin en önemli sorunlarından birisi de kalifiye teknik eleman bulma güçlüğü ile birlikte barınma sorunu. Bu iki sorunu çözmek temel amacıyla çalışma koşullarının cazip hale getirilmesi için barınma, beslenme, sağlık ve sosyo kültürel ihtiyaçların karşılanması gibi pek çok alanda çeşitli olanaklar sağlanmasına yönelik açık çabanın sonuçları SEKA kültürünü de beraberinde yaratır.

Sümerbank tarafından finanse edilen SEKA Vazife ve Kooperatif Evleri, işçi ve memur evleri, memur apartmanları, bekâr pavyonu yapılır. Çalışan sayısı arttıkça bu evler yeterli gelmez. Ayrıca ilki İzmit Sümerbank Selüloz İşçileri Yapı Kooperatifi adıyla çalışanlar tarafından kurulan yapı kooperatifinin yanı sıra en bilineni 68 Sümerevler Yapı Kooperatifi dışında Bayar Evleri, Selüloz Evleri, Emekevler Şirinevler, Emek Bahçeli Evler gibi yapı kooperatifleri de kurulur.

Eğitim

Fabrikada eğitime özel bir önem verilmiş, üretim birimleri dışında ilk olarak kalifiye eleman ve teknisyen yetiştirilmesi amacıyla 1939 yılında çıraklık kursu⁽³⁾ açılmış, bu kurs 1944 yılında "Selüloz Sanayi Müessesesi Çırak Okulu"na, 1983 yılında yapılan müfredat değişikliğiyle Mehmet Ali Kâğıtçı Meslek Kursu'na dönüştürülmüş. Bu

(3) 17 Haziran 1938 tarihinde çıkarılan 3457 Sayılı Sınai Müesseselerde ve Maden Ocaklarında Mesleki Kurslar Açılmasına Dair Kanun

kurslarda başta kurumun genel müdürü olmak üzere birçok mühendis, kimyager ve yetkili görev almış. Kalifiye eleman yetiştirme kursları aynı zamanda SEKA kültürünü kuşaktan kuşağa aktarır. İzmit'te neredeyse her ailede bir, çoğu ailede de birden fazla kişi SEKA'lı olur.

Ayrıca, 1946-1952 döneminde yükseköğretim için 25'i yurtdışında olmak üzere 39 kişi kurum adına eğitim alır. Kurumda çalışanların ve çevredekilerin çocukları için 1946 yılında açılan Sümer İlkokulu, 1967 yılında "SEKA İlkokulu" adını alır. Okulda ayrıca bir yuva, bir resimhane, bir de müzeye de yer verilir. Resimhane ve müze odaları Cumhuriyetin eğitime bakışının da özeti gibidir... Bugün okulların kaç tanesinde hele ilkokul düzeyinde "müze" olarak ayrılan bir yer var?

Sümer İlkokulu içerisinde bulunan müze bölümü kentin tarihi eserlerine de bir süre ev sahipliği yapar. Kent müzesi yapılıncaya kadar kentte bulunan tarihi eserlerin okulun bahçesinde sergilendiği belirtilir. İzmit'in ilk kreş binası da 1956'da yapılır.

SEKA ayrıca, Kocaeli Üniversitesi Kağıtçılık Bölümü için bünyesindeki Ar-Ge laboratuvarı, kütüphanesi ve işletmeleri bilimsel çalışma/uygulama ortamı olur.

Sağlık

İşçiler için 1941 yılında açılan 17 yataklı işçi reviri dâhiliye, hariciye ve diş bölümlerinden oluşur, daha sonra memur reviri de eklenir. Tam

teşekküllü İşçi Sigortaları Kurumu Hastanesi 1951 yılında hizmete alınır, 1958 yılına hastanenin SSK'ya devri ile önce SSK İzmit Bölge Hastanesi, daha sonra "İzmit SEKA Devlet Hastanesi" adını alır. Halen hizmete devam etmektedir.

Dayanışma

1961 yılında SEKA çalışanlarının kurduğu SEKA Çocuk Dostları Derneği, Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikası İşletmesinde çalışan yardıma muhtaç ve yoksul personelin çocuklarına yardım amacıyla kurulur. Bununla birlikte, daha sonra dernek çalışmalarının kapsamı tüm İzmit'e yönelik sosyal yardım çalışmalarına dönüşür. Eğitime olan önemli katkılarıyla bilinen dernek İzmit'e iki adet okul binası kazandırır ve birçok okula da maddi olarak yardımlarda bulunur. SEKA Kağıt Fabrikası'nın 2004 yılında kapatılmasına rağmen dernek kapanmamış, günümüzde de faaliyetlerini halen sürdürmeye devam ettirmektedir.

SEKA çalışanlarının kurduğu "Ekonomi" olarak adlandırılan SEKA Satış Mağazası (Kooperatif marketi), kumaş ve ayakkabı mağazası, berber, ayakkabı tamiri, gazete satış yeri, büfe gibi çeşitli satış birimlerini barındırmaktaydı. Bu kooperatifin çalışanların dayanışması açısından birçok faydası olmakla birlikte, ticari kaygılarla kent esnafının şikâyetleri de olur.

Kültür Sanat

SEKA'da çalışanlarının eğitimi, sağlık ihtiyaçlarını karşılama çabalarına paralel olarak, kuruluşundan dört yıl sonra sinema ve tiyatronun açılışı ile kültür sanat faaliyetleri de başlatılır. 1946 yılında açılan SEKA Sineması yazlık ve kışlık olarak düzenlenir, 1956 yılından sonra tüm halka açılır. Haftada iki gün film gösterimi dışında konferanslara, sanatsal ve kültürel etkinliklere, işçi ve memurların aile toplantılarına, sünnet ve evlenme törenlerine de ev sahipliği yapar.

SEKA sinema ve tiyatrosunun halka açılmasıyla dönemin önemli filmlerini, sinema sanatçıları, tiyatro topluluklarını İzmit halkı ile buluşturur. İzmit'te bugünlere uzanan köklü bir tiyatro kültürünün oluşmasına katkısı olur. Kocaeli Bölge Tiyatrosu 1964'te kurulur, Kocaeli Şehir Tiyatrosu da 1997 yılında çalışmalarına SEKA Salonu'nda başlar. Salon, SEKA'nın 50. yılını kutlamaları kapsamında "SEKA Kültür Salonu"na dönüştürülür.

Kent kültür yaşamına diğer bir katkısı da SEKA Bantosudur. SEKA Boru ve Trampet Takımı kurulur, SEKA-CAZ'ın da kurulması için hazırlıkların yapıldığı SEKA Postasında yer alır. Cumartesi günleri öğlen saatinde bütün SEKA çalışanlarının saygı duruşuyla gerçekleştirilen bayrak töreninde İstiklal Marşı'nı çalınması dışında, SEKA Bantosu, ulusal bayramlarda ve resmi törenlerde şehir bantosu olarak hizmet eder.

İzmit Kâğıt Fabrikasının sosyo-kültürel yaşama katkılarında birisi de Türkiye'nin ilk müessese yayın organı olan SEKA Postası gazetesidir. 1956 yılında yayın hayatına başlar. Ayda iki kez yayınlanır. Dizgi ve baskısı kurumun kendi matbaasında yapılır. Gazetede fabrika ile ilgili haberlere, bilançolara, raporlara, kâğıt sanayi, yasal düzenlemelere kültürel ve sanatsal faaliyetlere, sinema filmleri, tiyatro oyunları hakkında da yazılara yer verilir.

SEKA Dergisinin ilk sayısı

Gazetenin 1982 yılında kapanmasından iki yıl sonra, devamı niteliğinde, SEKA Dergisi 1984 yılında yayın hayatına başlar. Dergi, SEKA Kâğıt Fabrikası'nın resmî yayın organı niteliğindedir. Derginin ek yayını olan "Teknik Bülten" 25 sayı basılır. Teknik Bülten'de kâğıtçılık sektörüne, kâğıt makinelerine, selüloz ve hammaddelere ilişkin teknik gelişmeler, istatistikler yer alır. SEKA Kâğıt Fabrikası'nın 2004 yılında kapatılmasının ardından SEKA Dergisi'nin de yayın hayatı sona erer.

Kocaeli İl Eğitim Radyosunun kurulmasında yaşanan zorluklar SEKA ile aşılar. Radyo vericisinin kurulması, teknik personel alımı yapılır. 1965 yılında yayın hayatına başlayan radyo SEKA Radyosu olarak anılmaya başlar, ancak ülke genelinde yayın yapma hakkına sahip tek kurum olması nedeniyle TRT'ye devredilerek kapanır.

Sosyal Mekânlar

SEKAEVİ çalışanlarının olduğu kadar kentte yaşayanların da sosyal ihtiyaçlarının karşılandığı eğlencelerin, düğünlerin yapıldığı yerdir. İlk zamanlar kantin, yemek salonu ve lokal bulunur, daha sonra misafirhane, gazino, yemek salonu ve dinlenme salonu eklenir. SEKAEVİ bugün, Sekapark Otel adı altında halen kullanılmaktadır.

Kutlamaların, buluşmaların yaşandığı bu mekânlar, kentlilerin SEKA'nın yarattığı kültürle, yaşam anlayışıyla doğrudan temas ettiği yerler olur.

Çalışanların faydalandığı SEKA Kampı 1953 yılında Sapanca Gölü kıyısında kurulur. Fabrika yerleşkesi ya da İzmit kenti dışında ilk kullanım alanıdır.

SEKA Kampı (1 Ağustos 1958, SEKA Postası)

Spor

SEKA'nın kentin spor kültürüne önemli katkısı olan SEKA Kağıtspor Kulübü 1937 yılında kurulur. Kürek, yelken atletizm, güreş ve boks gibi branşlarda faaliyet gösterir, birçok sporcusu uluslararası şampiyonluk kazanır. Yine bir ilk başarılır, Türkiye'nin ilk kadın kürek takımı kurulur.

Spor kulübü 2004 yılında Kocaeli Büyükşehir Belediye spor kulübü ile birleşerek Kocaeli Büyükşehir Belediye Kağıtspor Kulübü adını alır. SEKA kapalı spor salonu 1955 yılında açılır. Salon ulusal müsabakalara da ev sahipliği yapar. 1986 yılında SEKA İzmit işletmesinin 50. yılı anısına eski Yazlık Açık Hava Sinemasının yerine kapalı spor salonu inşa edilir. SEKA'nın kapatılmasından sonra Kocaeli Büyükşehir Belediyesine tahsis edilir.

Ayrıca, SEKA yönetimi şehir stadının uluslararası standartlara uygun hale getirilmesini sağlar. Bugün şehir stadı, SEKA Kâğıt Fabrikasının kurucusu ve Genel Müdürü olmasının yanında döneminde spor faaliyetlerine büyük önem veren ve Kâğıtspor Kulübüne de başkanlık eden Mehmet Ali Kâğıtçı Stadyumu olarak hizmet vermeye devam etmektedir.

Kente yönelik hizmetler içinde 1948 yılında yapılan Sümerbank Çeşmesi, SEKA Cami de bulunur.

Tüm bu tesisleri ve faaliyetleri yaşamın merkezine taşıyan SEKA'ya ilklerin müessesesi demek yanlış olmaz.

SEKA Gözden Çıkarılıyor!

Yurt dışından ithal edilecek her türde kâğıdın İzmit Kâğıt ve Selüloz Fabrikalarında üretilmesiyle dışa bağımlılığı ortadan kaldıran, İzmit Kentinin ekonomik alanda olduğu kadar sosyal, kültürel, sanatsal ve sportif kültürüne katkısıyla, yarattığı yaşam biçimiyle bütünleşen SEKA için, 1980'li yıllarda özelleştirmenin ülke gündemine girişi sonun başlangıcıdır.

Özelleştirme, 1980'li yılların başından itibaren ülkemizde de uygulamaya konulan küresel ekonomi politikalarının, ülkemizdeki adıyla "24 Ocak kararlarının" önemli bir uygulama aracıdır. Erken Cumhuriyet döneminde kâğıt sanayini bir ulusal bağımsızlık sorunu olarak ele alan politikadan işletmelerin kasten zarar ettirilerek elden çıkarılması için türlü yollara başvurulduğu talan sürecine gelinir.

Kâğıt sanayi arz talep değişiminin anında diğer ülkelerin doğrudan etkilenmesi nedeniyle stratejik sektörlerden birisi olmasına rağmen kendine yeten entegre bir kâğıt fabrikası gözden çıkarılır. Fabrikanın satışı için gerekçe oluşturmak üzere 1980'li yılların başında yatırımları tamamlanıp işletmeye alınan müesseseler dışında hiçbir yatırım yapılmaz, modernizasyon projeleri uygulanmaz, teknolojisi yenilenmez.

Bir zamanlar "**ulusal bağımsızlık sembolleri**" olan devlet fabrikaları "**devlet sırtında kambur**"a dönüştürülür.

Alım yapılmadığı için çalışan sayısı azalır, buna rağmen SEKA İzmit İşletmesi, selüloz ve kâğıt fiyatlarının dünya piyasasında yükselmesine karşı en kötü halinde dahi uygun fiyatla ülkeye kâğıt vermeyi başarır.

1988 yılında istenilen ücret verilmediği için başlayan grev 133 gün sürer, SEKA pazar payını kaybettikten sonra istenilen ücret verilir. Grev süresinde Toprak Holding stokladığı kâğıtları grev süresince fahiş fiyatlardan iç piyasaya sürerek iflastan kurtulur.

1994 yılından sonra da Gümrük Birliği Antlaşması nedeniyle dış piyasalarda rekabet açısından zorlanmaya başlar. Buna rağmen 1994 krizinde SEKA Dünya piyasalarının neredeyse yarı fiyatına satış yapmasına karşın kar eden KİT'ler arasına girer.

Diğer özelleştirilen tesisler gibi SEKA da zarar ettiği için değil, siyasi bir tercih olarak kapatılır. SEKA, kâğıdın hammaddesi olan selüloz

dahil kağıdı üreten entegre bir kuruluş olarak sadece kar için var olan piyasaların önünde engel olarak görülür.

Tesisin bir bütün olarak özelleştirilmesinden önce parça parça satış başlar, 1993 yılında oluklu mukavva fabrikası, 1995 yılında 4 ve 7 nolu fabrikalar satılır.

1998 yılında SEKA'ya ait selüloz üretiminde kaliteyi korumak amacıyla üretim denemelerinin yapıldığı deniz kıyısındaki SEKA fidanlığı KOÇ-FORD ortaklığına hibe edilir. Danıştay yürütmeyi durdurma kararı verir. Buna karşılık devrin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel "*Gerekirse Çankaya'nın bahçesini veririm*" der, SEKA fidanlığı kaybedilir...

Özelleştirme Yüksek Kurulu, SEKA İzmit İşletmesi'ne ilişkin ilk kapatma kararını 1998 yılında alır. Gerekçe olarak da özel sektörün kâğıt sektöründe yaptığı yatırımlar nedeni ile SEKA'nın pazar payının düşmesi, işletmedeki teknolojinin geri kalması, modernizasyona yönelik yatırımları gerçekleştirememesi, ürünlerdeki kalite sorunları, maliyetlerin yüksek olması, hammadde olarak kullanılan odunun kalitesizliği, rekabet güclüğü olarak açıklar.

Kapatma kararında İzmit Büyükşehir Belediyesi'nce yapılan İmar Planı doğrultusunda fabrika arsalarının yeşil alan, spor alanı, otel alanı,

kongre merkezi alanı ve lüks konut alanı olarak düzenlenmesi; bu düzenleme içinde yer alan yeşil ve spor alanlarının İzmit Büyükşehir Belediyesi'ne devri uygun görülür. Bu kararda ayrıca; SEKA işçilerin bir kısmının Büyükşehir Belediyesi'ne, bir kısmının da hibe yolu ile devredilen SEKA Fidanlık arazisi üzerine kurulan FORD İzmit Fabrikasına aktarılması planlanır.

Ancak, SEKA çalışanlarının ve onları destekleyen Kocaeli halkının yoğun tepkisi sonucu özelleştirme kararı 1 ay sonra iptal edilir. Kapatılma kararını iptal ettiren SEKA işçileri sadece işini değil, geçmişini, gençliğini, çocukluğunu, yaşam alanını, kültürünü kaybetmek üzeredir, kısıcası geçmişi ve geleceği için direnir. İş yerini bırakmama eylemi tüm kentin desteklediği mitinge dönüşür. 38 gün süren eylemlerde SEKA işçisi Kocaeli halkıyla adeta tek bir vücut olur.

İlk kez işçi sendikasıyla memur sendikası ortak eylem yapar, memurların "**Siz üretin biz satarız**" sözü kritik rol oynar. Kapatılan bir işletmenin işçisiyle memuruyla üretim yapıp sipariş alınıp satış yaptığı eşine az rastlanır bir örnek yaşanır, işletmede arıza giderilir ve fabrika üretime alınır.

İkinci özelleştirme kararı 2004 yılında alınır. Fabrikayı terk etmeme ve satış kararı geri alınıncaya kadar direnmeye devam etme kararı alınır. Direniş sadece çalışanların değildir, ailece direnirler... İzmit halkının yanı sıra tüm ülkeden de destek alırlar. Bu arada Ankara 9. İdare Mahkemesi, SEKA İzmit Fabrikası'nın kapatılmasına ilişkin kararın yürütmesini durdurur.

Ancak mahkeme süreci beklenmeden SEKA direnişinin 51. gününde TÜRK İş ile hükümet arasında işletmenin Büyükşehir Belediyesine devrini öngören uzlaşma önerisi işçiler tarafından oylanır. Oylamada belediyeye devir kabul edilir, SEKA İzmit İşletmesi tüm mal varlıkları ve çalışanlarıyla birlikte devredilir. Yapılan anlaşma ile işçiler açısından bir kayıp olmayacağı belirtilir, ancak üretimin devam edip etmeyeceği belirsizdir, nitekim devam etmez...

90 yıl önce üretilen ilk kâğıt üretiminin coşkusu, "**medeniyetin hamuru...**" Bu kez makinada **takılı kalan son kağıdın hüznü**, bağımsızlıktan, bir yaşam biçiminden **vazgeçişin öyküsü olur...**

Üretilen Son Kâğıt!

(<https://www.kocaelikoz.com/haber/5793822/iste-sekadaki-o-emsalsiz-direnis>)

Üretimden Müzeye, Seyirlik Mekânlara...

SEKA Fabrikası üretimine 70 yıl devam ettikten sonra önce parça parça elden çıkarılır kalan tüm makine, arazi, teçhizat ve çalışanlarıyla birlikte 2005'te İzmit Büyükşehir Belediyesi'ne devredilir.

Fabrika'nın işçi konutları, vazife evleri, 4. kağıt fabrikası, çok sayıda atölye binası, kıyıdaki üretim yapılarının bileşenleri, bazı donanımlar Büyükşehir Belediyesi tarafından yıkılır veya hurda olarak satılır.

Demiryolu ile deniz arasındaki kıyı alanı SEKA Park olarak düzenlenir, yarım asrı geçkin süre sonra kim bilir belki de Jansen planı uygulanır!

İlk fabrika binası SEKA Mehmed Ali Kağıtçı Müzesi adıyla bir sanayi mirası müzesine dönüştürülür.

Müze sayfasında yer alan bilgilere göre; 12 bin 345 metrekare alan üzerine kurulan ve 19 farklı salondan oluşan müzede ziyaretçiler, Cumhuriyet Dönemi sanayileşme sürecinde önemli bir yere sahip olan fabrikanın kuruluş sürecinden başlayıp, Kocaeli'den Türkiye'ye yayılan kâğıdın hayat hikâyesini görüntüler eşliğinde izleyebilir.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi'nce 2012 yılında SEKA Park alanında SEKA Film Platosu inşa edilir. Tarihi film, dizi ve reklam çekimlerinin gerçekleştirildiği plato, 57.160 metrekare arsa, 20.702 metrekare kapalı alana sahiptir. Platoda, aslına uygun olarak yapılan binalar dış mekân olarak kullanılmasının yanında iç mekân olarak da yurtiçinden ve yurtdışından film yapımcılarının ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde tasarlandığı belirtilmektedir.

Bir zamanlar birlikte üretimin yapıldığı, yaşamın yeniden şekillendirildiği, ortak kültür ve dayanışma bilinci ile kendi tarihini yaşarken İzmit'in tarihini de yazan SEKA'nın izleri silinir, bu kez bir vaz geçişin hikayesi yazılır...

Kaynakça

DOĞAN, Ayhan; ÇETİN, Sadık; PATOĞLU, Emrah Berkant, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı'da Bir Kıtlık Türü: Kâğıtsızlık, Kâğıtsızlığın Etkileri ve Matbaa-İ Amire Müdürü İsmail Hamit Bey'in Faaliyetleri", SUTAD, Aralık 2020; (50): 303-323.

AYAN, Ebubekir, "Osmanlı Döneminde Kocaeli Sanayiinin Tarihi Gelişimi ve Osmanlı'da Sanayileşme Çabalarının Analizi", <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/261419>.

TURGAY, Feyza, "Erken Cumhuriyet Döneminde İzmit SEKA Fabrikasında Çalışanlara Sağlanan Sosyal Olanaklar: 1936-1960."

ANASAL, Gül, "Selma GÜN ile Yılmaz GÜN ve SEKA Kâğıt fabrikası üzerine..." Makale Yazısı-10 Şub 2025 <https://www.kocaeligazetesi.com.tr/makale/23702972/gul-anasal/selma-gun-ile-yilmaz-gun-ve-seka-kagit-fabrikasi-uzerine>.

YURTOĞLU, Nadir, "Cumhuriyet Döneminin Öncü Bir Sanayi Kuruluşu: İzmit Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları Müessesesi (1936-1960)", Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 60, Bahar 2017, s. 341-372.

ARSLAN, Yalçın, "Atatürk'e göre Medeniyet Hamuru!" <https://www.aydinlik.com.tr/haber/ataturke-gore-medeniyet-hamuru-101342>.

AKTAŞ, Songül; EFE GÜNEY, Mercan; ECEMİŞ KILIÇ, Sibel, "Cumhuriyet Döneminde İzmit İlçesi Gelişim Süreci ve Planlama Tarihi", Mimarlık ve Yaşam Dergisi, (4), Aralık Sayısı, 2023, s:861-881.

KOÇAK, Hakan, "Özelleştirme Dogmasının Yok Ettiği Bir Değer: SEKA", Çalışma Ortamı, Sayı: 157 Temmuz - Ağustos - Eylül 2018, s:11-13.

KOCABAŞOĞLU, Uygur; BULUTGİL, Aydan; CİLOĞLU, Fahrettin; BİNBAŞ, İlker Evrim; Nesim ŞEKER, "Seka Tarihi", SEKA'nın 60. Yılı.

Kocaeli Dayanışma Akademisi, "İzmit SEKA'nın Dönüşümü" yayına hazırlayan T. Gül KÖKSAL, Tarih Vakfı ve Heinrich Boll Stiftung (HBS) desteğiyle.

<https://www.kocaeli.bel.tr/hizmet/kocaeli-ansiklopedisi-222.html>

<https://sekakagitmuzesi.com/#!>

<https://www.kocaelikoz.com/haber/19907069/izmit-o-gunden-sonra-bir-daha-ayni-izmit-olmadi>

Basma da Fistan Giyemem Aman Nazilli ve Sümerbank Basma Fabrikası

Nadir AVŞAROĞLU
Maden Mühendisi

Dükkân önünde bir otobüs duruyor,
İçinden birçok işçi çıkıyor
Çoğu kadın, birkaç erkek var.
Fabrika'dan dönüyorlarmış.
Gece postası, pek yorgun görünmüyorlar,
Ama kına gecesinden de dönmedikleri belli.
Telaşsız adımlarla sokaklara dalıyorlar.
Çoğu siyah gömlek üstüne beyaz bir başörtüsü sallandırmış.
Geniş ve ışıklı yollar, oteller, gece yarısı açık dükkânlar,
Dizi dizi okalıptüs ağaçları.

Kışın kapıya dayandığı bu günlerde pazar yerindeki sebze çeşidi insanı
şaşırtıyor...
Eski evlerin dışarıdan çok kalender görüldüğüne bakmayın içleri
cennet gibi.

Derli toplu tertemiz.
Nazilli'de bisiklet bolluğu göze çarpıyor. Motosikletler ve takma motorlu bisikletler de var. Bisikletlerin çoğu basma fabrikasında çalışan işçilerin olmalı. Fabrikanın bir bisiklet garajı var. Yol dümdüz olduğu için işçiler bisikleti benimsemişler. Fabrikanın Nazilli'ye bağışladığı nimetlerden birisi de bu olmalı.

Ne yalan söyleyeyim, sinemada görsem reklamdır derdim. Bana Anadolu'da bir kaza merkezinde işine bisikletle giden Beş yüz işçi gördüm deseler kolay kolay aklım yatmazdı.

İşte Bedri Rahmi Eyüboğlu'nu şaşırtan Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası gerçeği... Genç Cumhuriyetin en devrimci adımlarından biri. Üretime, istihdama, yatırıma önem veren, kendi halkına güvenen, kendini ve dünyayı bilen çağdaş bireyler yetiştirmek isteyen genç Cumhuriyetin mucize eserlerinden Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası.

Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, genç Cumhuriyetin Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ilk önemli eseridir. Sümerbank'ın kurduğu ve devlet eliyle kurulan ilk basma fabrikasıdır. Fabrika, Türk-Sovyet ortak yapımıdır. Makineler ve teçhizatların çoğu Sovyetler Birliği'nden narenciye

Nazilli basma fabrikası dün Atatürk tarafından altın bir anahtarla açıldı

Büyük Şefi aralarında gören halk misli görülmemiş tezahüratta bulundu

Başvekâlet vekili B. Celâl Bayar bir nutuk söyleyerek fabrikanın nasıl yapıldığını ve nasıl çalışacağını anlattı

karşılığında alınmıştır. Sovyetler Birliği'nden alınan faizsiz krediyle yapılan fabrikanın kuruluşunda 120 Sovyet mühendisi görev almıştır.

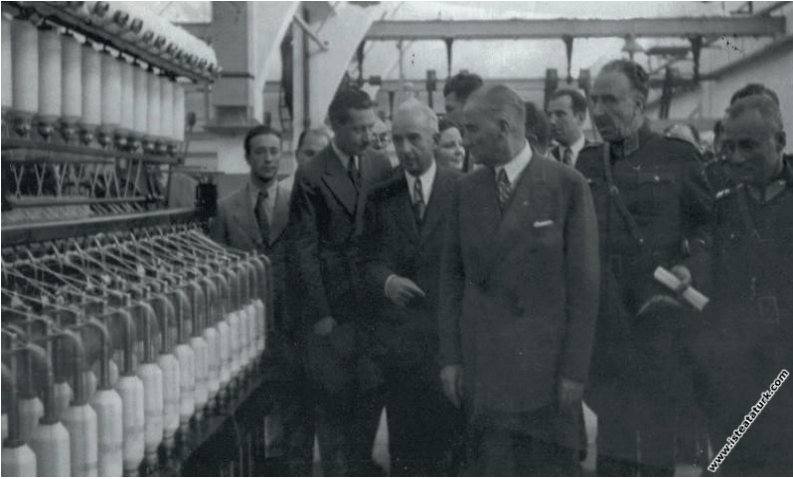
Fabrikanın temelleri 25 Ağustos 1935'te atılmış, yapımı 18 ayda tamamlanmış ve 9 Ekim 1937'de açılmıştır. Bina ve makineler dahil, 8 milyon liraya mal olmuştur. Fabrikanın, 28 bin işçi ve 800 otomatik tezgah ile çalışmaya başlaması ve 2.400.000 kilo iplik işlemesi planlanmıştır. Bununla 20 milyon metre basma imal edilecektir. Fabrika 15 bin ton kömür yakacaktır. Fabrika her gün 2.400 işçi çalıştıracak ve ücret olarak senede 1 milyon lira ödeyecektir. 65.000 m²'lik bir alanda kurulmuştur. 9 Ekim 1937 tarihinde büyük bir törenle Atatürk tarafından hizmete açılmıştır. Fabrika idari binası giriş kapısının sağ yanına günün anısına konulan kitabe şöyledir.

"Atatürk, birinci endüstrileşme planına göre, Sümerbank'ın kurduğu ilk Türk basma fabrikasını açtı. 9 Birinci Teşrin 1937".

Fabrika, beş kısımdan oluşmuştur: dokuma bölümü, basma bölümü, desen bölümü, gravür bölümü ve baskı kısmı. Basma, desen, gravür bölümünden geçen kumaşlar, dokuma bölümünde, yarısı elektronik olmak üzere 768 tezgahta dokunacaktır. Günlük dokuma, 62-64.000 metre arasındadır. Baskı bölümünde ise 4 baskı makinesi vardır. Burada farklı renk ve desenlerde günlük ortalama 85.000 metre basma yapılacaktır.

Nazilli Sümerbank basma fabrikası, sosyalist ülkeler de dâhil, dünyada görülmemiş bir "sosyal" niteliğe sahiptir. Fabrika kurulurken Sovyet modeli esas alınmıştır, ama genç Cumhuriyetin genç mühendisleri Türk devrimine has, çok özgün bir eser ortaya çıkarmayı başarmışlardır. Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, 1930'ların dünyasında bir benzerine daha rastlanmayacak kadar özgün bir "soso-kültürel" ekonomi projesidir.

Atatürk'ün Ege Manevraları'na katılmak üzere Aydın'a gelişi ve fabrika açılışı aynı günlere denk gelmiştir. Bu olay, genç Cumhuriyet'in ekonomik ve askeri gücünü sergileyen bir gösteri olarak yorumlanmıştır. Açılış sırasında yapılan konuşmalar, fabrikanın ülke sanayisi için taşıdığı önemi vurgulanmış, Celal Bayar, fabrikanın maliyetini ve üretim kapasitelerini açıklarken, fabrikanın Sovyetler Birliği'nden alınan destekle kurulduğunu belirtmiştir.

Yerel kaynaklara göre ise fabrikanın Nazilli'de yapılmasında en önemli faktör, Kurtuluş Savaşı'nı kazanan ordunun çekirdeğini oluşturan "Kuvva-i Milliye" milis ordusunun Nazilli'de kurulmasıdır. Atatürk'ün Kurtuluş savaşı sırasında ayrıca Konya ve Düzce isyanlarının bastırılmasında görevlendirdiği Demirci Mehmet Efe'ye çektiği telgrafta, Efe'ye ve Nazilli halkına teşekkür ettiği bilinmektedir. Fabrikanın Nazilli'ye yapılma konusunda Atatürk'ün, Nazilli halkının kurtuluş savaşı sırasındaki desteğini ödüllendirme arzusunun öne çıktığı düşünülmektedir.

İşte böylesine bir kuruluştur
Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası...

Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nda; balolar, danslar ve partiler düzenlemiştir. 1930'ların ortalarına kadar kadınlı erkekli hiçbir toplantıya katılmamış halk, fabrikanın organize ettiği balolar, danslar ve partilerle sosyalleşmiş, özellikle kadının toplumsal yaşamda ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Fabrikada sinema salonu vardır: 1937 yılında 12 bin kişinin yaşadığı bir kentte, bu fabrika bünyesinde 700 kişilik bir sinema salonu açılmıştır. İki defa memurlara, iki defa işçilere ve iki defa da ustalara olmak üzere haftada toplam altı defa film gösterilmiştir.

Fabrika halkevi kurmuştur. Fabrika "Sümer Halkevi" adıyla bir halkevi kurarak halkı her konuda bilinçlendirmeye çalışmıştır. Bir fabrika bünyesinde açılan ilk ve tek halkevi Sümer Halkevi'dir. Halkevinin şubelerinde çalışanların büyük çoğunluğu fabrika işçisidir. Halkevinin, hazırladığı oyunları sergilemesi için fabrika içinde bir sahnesi vardır. Sümer Halkevi biçki-dikiş kurslarında her yıl birçok genç kız meslek sahibi olmuştur. Halkevi civar köylere geziler düzenlemiş, köylülerin sorunlarıyla ilgilenmiş, köylere ilaç ve sağlık elemanı göndererek hastaların tedavisini sağlamıştır.

Fabrikanın korusu vardır. Fabrika çalışanları arasında bir müzik grubu oluşturulmuştur. Klasik müzik seslendiren grup Nazilli, Aydın ve Denizli'de konserler vererek "çok sesli" müziğin Anadolu'da tanınmasını sağlamıştır. Fabrikada yemek aralarında dünya klasiklerinden eserler

okuyan bu koro, işçilerin Beethoven zevkine ulaşmalarını sağlamıştır. Fabrikada, çalmayı bilen işçilerin kullanımlarına açık bir de piyano vardır.

Fabrikanın ressamı vardır. Fabrika bünyesindeki desinatörler belli zamanlarda fabrika dışına çıkarak Nazilli ve çevresinin güzel resimlerini

yapmışlardır. Fabrika ressamlarının yaptığı bu tablolar açık arttırmalarda satılmıştır. Resim heykel sergileri de düzenleyen fabrika Nazilli'de güzel sanatların gelişmesini sağlamıştır.

Fabrikanın spor kulübü vardır. Fabrikanın bünyesinde kurulan lacivert-beyaz renkli Sümerspor, futbol, basketbol, atletizm, voleybol, bisiklet, güreş, yüzme, boks branşlarında faaliyet göstermiştir. Fabrika bünyesindeki Sümerspor futbol sahası Türkiye'nin ilk "alttan ısıtmalı" futbol sahalarından biridir. Ayrıca yine fabrika bünyesinde,

basketbol, voleybol sahaları, güreş minderleri, boks ringi, tenis kortu ve paten pisti vardır. Nazilli'de toplumsal kaynaşmayı güçlendiren "paten eğlenceleri" ve "bisiklet yarışları" Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nın mirasıdır.

Fabrikada işçi hakları üst düzeydedir. Çok sayıda işçiyi barındıran fabrika işçi haklarına da çok önem ermiştir. İşçi ve memur biriktirme sandıkları, işçi ölüm ve hasatlık yardım sandıkları oluşturulmuş, fabrika içinde işçi sağlığını koruyacak 40 yataklı bir hastane, bir eczane bir de laboratuvar kurulmuştur. Nazilli'nin kâbusu haline gelen sıtma hastalığı fabrikanın sağlık ekibi tarafından kurutulmuştur.

İşçilere mesleki eğitim verilen fabrikada ayrıca işçiler için beş sınıflı bir okuma-yazma kursu, daha doğrusu bir küçük okul vardır. Sümer ilköğretim okulu adlı bu işçi okulu 980 öğrenciye sahiptir. Ayrıca bir işçi radyosu ve işçi çocukları için 26 yatak ve 40 mevcutlu bir kreş kurulmuştur. İşçiler ve memurlar, fabrikanın hemen önünde özel olarak inşa edilen 264 dairelik ve 1.000 kişilik lojmanlarda çok uygun bir ücretle kalırken, bekâr işçiler için 350 kişilik bir "bekar işçi pavyonu" vardır. Lojmanda kalamayan işçi ve memurları şehirden fabrikaya taşımak için düzenli seferler yapan gıdı gıdı adı verilen mini bir tren kullanılmıştır. Fabrika işçilerinin yiyecek ve giyeceklerini temin etmek için fabrika bünyesinde bir kooperatif vardır. Fabrikanın, işçilere hizmet veren güzel ve temiz bir fırını, işçi yemekhanesi, memur kantini ve bir de hamamı vardır.

Fabrikanın Ar-Ge bölümü vardır. Daha fabrika açılmadan fabrikada kullanılacak kaliteli pamukların çevrede yetiştirilmesi için 200 adet modern tohum ekme makinesi satın alınmıştır. Yine pamuk işinde kullanılmak üzere birçok modern tarım aleti ve makinesi bölgeye getirilerek çiftçilere dağıtılmış ve bunları nasıl kullanacakları öğretilmiştir. Fabrika içinde mekanik odası, fizik laboratuvar, tarım laboratuvarı gibi Ar-Ge bölümlerinde, fabrikada yapılacak üretimin kalitesini arttırmak için çalışmalar yapılmıştır.

Fabrika halka bedava basma dağıtmıştır. Bir sosyal fabrika olarak tasarlanan Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası, altı ayda bir halka "ıskarta

basma" dağıtmıştır. Fabrikanın büyük bir atölyesi vardır. Bu atölyenin demirhanesi, marangozhanesi, dökümhanesi, kaynak ve teneke işleri yapan bir kısmı vardır. Yöredeki diğer fabrikaların ahşap parça ihtiyacı buradan karşılanırdı. Fabrikanın elektrik ve su santralleri vardı. Fabrika, bir dönem hem kendi elektrik ihtiyacını hem de Nazilli kentinin elektrik ihtiyacını kendi bünyesindeki bir elektrik santraliyle sağlamıştır.

Sümerbank Basma Fabrikası'nın Nazilli'ye Katkıları

Fabrikanın Nazilli'de yarattığı etkinin anlaşılması için ilçenin fabrikadan önceki durumunu hatırlamak faydalı olacaktır. İki büyük yangının etkilerinden kurtulan Nazilli şehri bilindiği üzere Yunan İşgalini oldukça ağır yaşayan kentlerdendi. Uzun süren işgal döneminin yanında Yunanlıların giderken bıraktıkları tahribat da şehri harabeye çevirmiştir. Boydan boya yakılan Nazilli Yunanlıların çekilmesinden sonra adeta bir enkaz görünümündedir. Gerek yerli halk, gerek belediye gerekse şehrin ileri gelen gönüllülerinin faaliyetleriyle kent yeniden inşa faaliyetlerine başlamıştı. Yapılan modernizasyon çalışmalarıyla ilçe tahribattan kurtulmuşsa da tam manasıyla modern görünümü kazanması Nazilli Sümerbank Fabrikası'nın kurulmasıyla gerçekleşecektir.

Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası bünyesinde çalışan hastane, işçilerin yanında bölge halkı için de faaliyet göstermekteydi. Sıtma ile mücadelenin başarıyla sonuçlanmasında ise karşımıza yine fabrikanın çıktığını görüyoruz. Nazilli'de henüz modern anlamda bir sağlık

kuruluşu olmadığından sıtma mücadelesi de fabrikanın hastanesinin yardımlarıyla yapılmıştır. Fabrika halka bolca kinin dağıtmış ve hastaların tedavisi ile de yakinen ilgilenmiştir. Fabrika hastanesinin faaliyette olduğu yıllar II. Dünya

Savaşına denk gelmekte ve fabrikada eleman eksikliği bulunmaktaydı. Ancak buna rağmen Fabrika Hastanesi gerek işçilerin, gerekse kasabanın bu illetten kurtulması için fedakârlıkla çalışmış ve başarılı olmuştur.

Fabrika ilçe halkının kafa yapısında ciddi bir değişim gerçekleştirmiştir. Her bakımdan modernlik timsali olan bu kurumun ilçelerinde açılması adeta Nazilli halkının çağdaşlaşma gereği duymasına sebep olmuş, halk bu fabrikaya yaraşır vatandaş olma olgusuna itmiştir. Fabrikanın inşa faaliyetleri sürecinde bile ilçe kendileri için bir ayrıcalık olan bu kurumun önemini anlamıştır.

Sümerbank'ın işçilerine sağladığı imkânlar ve bu imkânlardan Nazilli halkının da yararlanması yanında insana verdiği değer halkın uzun zamandan beri özlem duyduğu bir konudur. Fabrikanın eğitim faaliyetlerine önem vermesi ilçede de eğitim faaliyetlerinin artmasına sebep olmuştur. Eğitimin kültürel yaşamı doğrudan etkileyen baş unsur olduğu göz önünde tutulduğunda, okulların açılması, halkın okuma yazma oranının artması ile kentin eğitimli insan nüfusunun çoğalması ilçenin gelişmişliğini doğrudan etkilemiştir.

1946 senesinde faaliyete geçen Sümer İlkokulu, uzun yıllar boyunca Nazilli'de eğitim öğretim faaliyeti vermeye devam etmiş, 2014 senesinde kapanmıştır. Buna bağlı olarak halkevi ve kütüphaneler okuma isteği artan insanlarla dolup taşmış, her yıl kitap okuma oranı bir önceki seneye göre artış göstermiştir. Halkevi kütüphanesi okuma yazma öğrenen vatandaşların kitap okuma ihtiyacını karşılamış, kütüphane gün geçtikçe

SÜMER HOLDİNG A.Ş.

**SOSYAL TESİSLERE
GİRİŞ KARTI**

Nazilli Basma Sanayii İşletmesi
Tel: 313 12 21

NAZILLI

zenginleşmiştir. Fabrikanın kurduğu Sümer Çocuk Kütüphanesi kitap okuma yanında ders çalışma ve ödev yapma için de öğrencilerin vazgeçilmezi olmuştur.

Sümer Halkevi bünyesindeki kurslarda biçki-dikiş eğitimi alan birçok kadın, kendi dikiş evini açmış ya da bağımsız olarak terzi olarak çalışmıştır. Bu sayede Nazilli kadını ekonomik refahını kendi sağlayabilecek duruma gelmiş, toplumsal eşitlik adına önemli bir adım atılmıştı. Kadının iş hayatındaki kadar sosyal hayatta da yer edinmesi ise yine fabrika sayesinde olmuş, yapılan her türlü etkinliğe erkeklerle beraber katılabilmektedir. Bu Cumhuriyet rejiminin kadına verdiği değerin, hayat bulmuş bir örneğidir. Nazilli bu sayede Türk kadınının ekonomik ve toplumsal hayatta yer edindiği ilk yerlerden biri olmuştur.

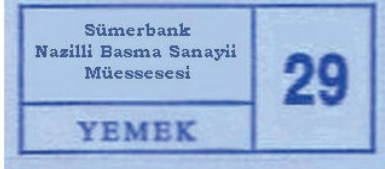
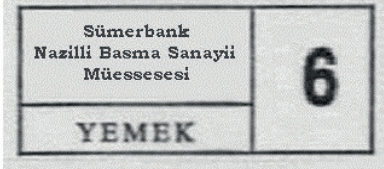
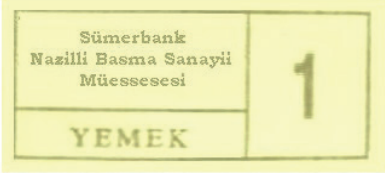
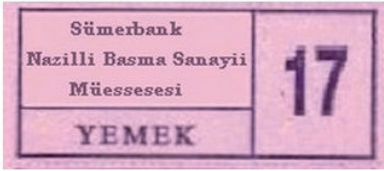
Türkiye güzeli Azra Akın'ın güzellik yarışmasında giydiği elbise Sümerbank basmasından dikilmişti. Azra Akın, 2002 dünya güzeli seçildi. Londra'da yapılan yarışmada, Azra Akın'ın final gecesinde giydiği, modacı Cemil İpekçi'nin diktiği Anadolu kültürünü yansıtan kırmızı basma elbise, "en iyi giysi" seçildi. İngilizler üzeri çiçekli basmaya hayran kaldı. Fakat

bilmiyorlardı ki: 14 Kasım 2002 günü Türkiye'nin güzide kamu kuruluşlarından 66 yıl ürettiği rengarenk basmalarla ülkeyi baştan başa süsleyen Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası'nın kapısına kilit vurulalı henüz 24 gün olmuştu.

Nazilli 1960 yıllarındaki sayımlarda, bağlı olduğu Aydın ve yakınındaki Denizli vilayetlerinden daha çok nüfusa sahip modern bir şehir haline gelmişti. Nazilli'de milli bayramlar bile artık farklı kutlanır olmuştu. Sümerbank bandosu ile bayramlar artık daha coşkulu, 23 Nisan'da çocuklar, basma kıyafetleriyle Cumhuriyet çiçekleri gibiydi.

Nazilli basma fabrikası uzaktan görünen özellikleriyle kısaca böyle anlatılabilir. Ama asıl anlatılması gereken bu fabrikanın para kazanmaya yönelik fabrikalardan olmadığıdır. Şehir nüfusu 10 binlerden 100 binlere ulaşır, iki ayrı parça halindeki Nazilli yeni yapılarla birbirine kavuşur,

emekli olup Nazilli'ye yerleşenlerle ülkenin her tarafından insanların kucaklaştığı, modern ve medeni bir şehir olmuştur.

Kâr etmekten daha çok çevresine, bölgesine her konuda öncü, örnek ve yararlı olmaya programlanmış bir sosyal fabrikadır Nazilli ve günümüz serbest piyasa ekonomisi şartlarına uygun az işçi fakat çok makine çalıştıran ve para kazanmayı hedefleyen fabrikalarla yarışması imkânsızdır.

Geçen yıllar içinde izlenen politikalar doğrultusunda dışlanan, yatırım yapılmayan, yenilenmeyen fabrika ve konutlar gözden çıkarıldı ve tesisler özelleştirme programına alındı. Özelleştirme olarak adlandırılan talan politikaları, Cumhuriyet devriminin eserlerini yok etmeye, ortadan kaldırmaya yönelik bir karşı devrim hareketine dönüştü. Onlarca Cumhuriyet tesisi ortadan kaldırılırken, bundan payını almakta gecikmedi Sümerbank Nazilli Basma Fabrikası.

Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası işçisini kollayan ve sahip çıkan, ona her türlü imkanı ve kolaylığı sağlayan, motivasyonunu arttırmaya çalışan bir kurumdu. Fabrikada işçi yalnızca mesai saatleri içinde işini yapan, daha sonra evine giden insan topluluğu demek değildi. Her

şeyden önce çalışanlarına insan olduğu için değer veren fabrika, temel ve sosyal tüm ihtiyaçların karşılanmasını kendisine görev bilmişti. Yukarıda sayılan her türlü imkanı elinde bulunduran Sümerbank çalışanı, ilçeye bağlantı kurmasa bile her türlü ihtiyacını karşılayacağı olanaklara sahipti. Sümerbank işçi ve memurları böyle bir sosyal fabrikada çalışmanın haklı gururunu her daim yaşamış, Sümerbanklı olmaktan gurur duymuştur. Sümerbank insanı Sümerbank'ta çalışmış olmanın bir ayrıcalık olduğunu görmüş, bu ayrıcalığı yaşamıştır.

Günümüzdeki işletmelerin dahi işçisine bu denli olanaklar sunmadığı göz önünde bulundurulduğunda, Sümerbank'ın çalışanları tarafından neden bu kadar sevildiği ve özlemle arandığını anlamak çok zor olmayacaktır. Zamanımızdaki işletmelerin bırakın temel ihtiyaç ve sosyal olanakları sağlamayı, çalışanına emeğinin karşılığını vermekte bile sıkıntılar yarattığı, başka bir deyişle işçiyi sadece üzerine düşen görevi yapmakla mükellef makineler olarak gördüğünü düşündüğümüzde Sümerbank'ın kıymetini anlamamak mümkün değildir. Fabrika bünyesinde çalışan ve ailelerinden herhangi biri bu fabrikada çalışmış

olan kimselerin gözlerinden Basma Fabrikasına duyulan özlemi, görmek hiç de zor değildir. Sümerbank ile yalnızca bünyesinde çalışan işçi ve aileler değil Nazilli'de etkilenmiş, ilçe yepyeni bir şehir görünümüne kavuşmuştur. Şehir planlamasında yapılan yeniliklerin yanında kültürel ve sanatsal etkinlikler, kültürel anlamda şehri geliştirmiş, insanların bambaşka bir düşünce tarzına geçişinin sebebi olmuştur. Sümerbank Fabrikası Nazilli'nin yeni bir kimlik kazanması sağlamıştır.

- O güzel fabrikalar
- O güzel atlara bindiler ve gittiler...

Günümüzde terk edilmiş fabrikayı şöyle bir dolaşsanız, fabrikanın her köşesinde kendinize ait birşeyler bulur, sesini ve kokusunu duyarsınız. Basmahanedede asit ve boya, santralde kömür, beyazlatmada klor ve arap sabunu, haşılda nişasta, katlamada kumaş kokardı. Kaynakhanede asetilen ve yanan elektrotlardan çıkan duman, marangozhanede mis gibi çam havası, temerküz atölyesinde gürgen kokardı. Mekanik atölyeye girince ahşap zemini kurtlardan korumak için dökülen mazot ve yağların kokusuna karışan, makinelerin kesici aletlerine dökülen soğutma sıvılarının kokusuyla karşılaşırdınız. O sesler, o kokular hala insanın burnunu sızlatır.

Fabrikada doğup büyüyen, ailesiyle birlikte burada çalışan binlerce kişinin anıları hala o duvarlarda. Bu fabrikada binlerce insanın emeği, gençliği, anıları var. Atatürk'ün son açılışını yaptığı fabrikada sadece sanayi üretimi değil, sosyal bir yaşam da inşa edilmişti.

Kaynakça

Atatürk Ansiklopedisi, <https://atatufkansklopedisi.gov.tr/detay/395/Nazilli-Basma-Fabrikas%C4%B1> Er.Tar.= 01.11.2025.

AYKAÇ, A. "Devletin İşçisi Olmak: Nazilli Basma Fabrikası'nda İşçi Sınıfı Dinamikleri", İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2021.

BABACAN, Şenol, <https://www.nazillihavadis.com/yazarlar/senol-babacan/sumerbank-nazilliyi-vilayet-yapma-projesiydi-225> Er.Tar.= 01.11.2025.

BİGAT, Büşra, "Kuruluşu ve İlk Yıllarında Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası", Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Aydın, 2017.

ÖDEN, İlhan, sumerbank.blogspot.com Er.Tar.= 01.11.2025.

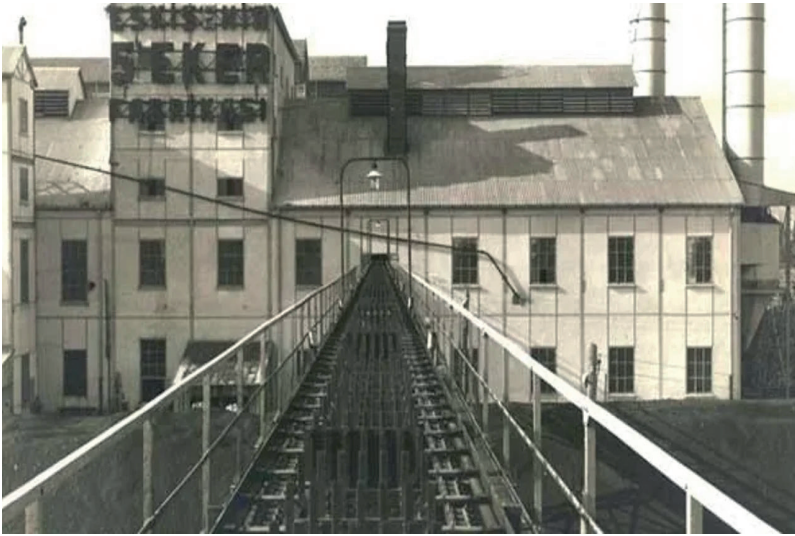
ÖDEN, İlhan, "TÜRKİYE'Yİ ve SÜMERBANK'ı çok seviyorum", 2012. <https://sumerbank.blogspot.com/2012/> Er.Tar.= 01.11.2025.

YAVAŞOĞLU, Muzaffer, <https://yenisokegazetesi.com/haber/22207019/ataturkun-aydina-biraktigi-en-buyuk-miras-basma-fabrikasi>, Er.Tar.= 01.11.2025.

Anadolu Gazetesi, Yıl 27, 27 Ocak 1938:5.

Kayaş Kapsül Fabrikası (1930)

Eskişehir Şeker Fabrikası (1933-1940 yılları arası)

Cer Atölyesi ve Şeker Fabrikası ile Yazılan Eskişehir'in Öyküsü

Mahmut KİPER
Metalurji Mühendisi

Cumhuriyet dönemi, Türkiye'de, sanayileşme ve kalkınma yolunda yaşamsal öneme sahip bir dönemdir. Kalkınmanın, sanayileşme ile sağlanabileceği görüşü dönemin ekonomi politikalarına hakim olmuştur. Ekonomik reformlar hem yerli hem de ihracata yönelik pazarlara tarımsal, endüstriyel ve hizmet ürünleri üretmek üzere tüm ülkede devlet eliyle sanayi tesisleri kurmayı içermektedir. Sanayi tesislerinin geliştirilmesi için küçük Anadolu kentleri seçilerek, ülke çapında gelişmenin dengeli dağılımı amaçlanmıştır. Bu şehirlerde kentsel gelişme, ulaşım yatırımları, demiryolları ve devlete ait imalat yatırımlarıyla desteklenmiştir. Küçük kentlerdeki endüstriyel gelişme, mekânsal, sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan değişimlere ve gelişmelere yol açmıştır. Bu gelişmeler aynı zamanda, yaşam biçimi, alışkanlıklar, fiziki doku, kentsel fonksiyonlar, form ve mekanları da değiştirmiştir.

Dünya ile kıyaslandığında oldukça geç kalınan endüstrileşme ve kalkınma planlarında yeni kurulan Cumhuriyetin temel yaklaşımı Şehir ve Bölge Plancısı Prof. Dr. Sevin Aksoylu'nun "Cumhuriyet Dönemi'nde Sanayi Tesislerinin Eskişehir'in Kentsel Mekân Gelişimine Etkileri" başlıklı çalışmasında yukarıdaki gibi özetlenmiştir ve bu politikanın Eskişehir'in gelişimine etkileri de bu makalede şöyle anlatılmıştır;

Sanayi alanlarının gelişimi ve yer seçimi, Cumhuriyet öncesi dönemden itibaren Eskişehir kent makroformunun oluşmasında, önemli rol oynamıştır. Demiryolu Eskişehir'in ticaretini canlandırmış, kenti ticaretin yanı sıra askerî açıdan da önemli bir stratejik nokta konumuna

getirmiştir. 1886 tarihli bir kaynakta 15.000 kişi, 1894 tarihli bir kaynakta ise 19.023 kişilik bir nüfusa sahip olduğu belirtilen kent, 1900'lerin başında 25.000-30.000 arası bir nüfusa ulaşmıştır. Berlin-Bağdat demiryolunun 1892 yılında kente gelmesi ile Kırım'dan ve Balkanlar'dan gelen göçmenlerin büyük bir bölümünün, Eskişehir'de Porsuk Çayı'nın kuzey kıyılarında konumlanan göçmen mahallelerinde yerleşmesi, kentin mekânsal gelişmesinde etkili olmuştur...

Ulus devletinin kurulduğu ve Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemin mekânsal gelişmeler açısından yarattığı en önemli gelişmeler, Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesiyle birlikte ekonomik ve politik etkinlik merkezinin İç Anadolu Bölgesi'ne kayması, ülkenin demir ağlarla örülmesi ve ticari tarımda elde edilen birikimin devlet inisiyatifine sanayi yatırımlarına dönüştürülmesi, fabrikaların yerlerinin demiryolu güzergahı üzerindeki küçük Anadolu kentleri olarak seçilmesidir. Bu politika doğrultusunda özellikle 1930'lar, Eskişehir sanayiine de yeni kamu girişimlerinin katıldığı ve özel kesimdeki işletmelerin büyümelerini sürdürdükleri yıllardır. Eskişehir'in, ülkenin en önemli kentlerinden biri olmasını sağlayan kamu yatırımları arasında; Eskişehir Şeker Fabrikası (1933), şimdilerde TÜRASAŞ'a dönüşen Devlet Demir Yolları (DDY) Cer Atölyesi (1920) ve Hava İkmal Bakım Merkezi'ne dönüşen Tayyare Bakım Merkezi (1926) yer almaktadır. 1923 ve 1950 yılları arasındaki dönem, devlet yatırımlarının yanında yatırımı özel sektörde gerçekleştirilen tuğla ve kiremit fabrikalarının yer aldığı taş ve toprağa dayalı sanayi ile gıda sanayii gibi Eskişehir'de önemli sanayi dallarının faaliyete geçtiği bir dönem olmuştur. Eskişehir Cumhuriyet Dönemi'nde ilk tuğla ve kiremit fabrikalarının kurulduğu bir kenttir. Özel sektör eliyle ve büyük bir bölümü Bulgaristan, Yunanistan, Makedonya, Kırım'dan göç eden ailelerce gerçekleştirilen ve ağırlıklı olarak kiremit-tuğla fabrikaları ve un fabrikaları yaklaşık 62 hektar büyüklüğündeki Fabrikalar Bölgesi'nde yer seçmişlerdir. Demiryolu ve Bursa-İstanbul karayolu ile bağlantılı olarak kurulan bu tesisler Türkiye çapında büyük üretim tesisleri haline gelerek, bugün Eskişehir sanayiinde önemli yer tutan, kentin endüstri tarihinin ve kimliğinin bir göstergesi olmuşlardır. 1927 yılında, Bulgaristan Deliorman Göçmeni Sabri Kılıçoğlu'nun Bulgar Zirkof'tan devraldığı Arslan Kiremit Fabrikası, 1928 yılında Yunanistan göçmeni Muhtar Başkurt'un kurduğu Kurt Kiremit (şimdilerde ESPARK alışveriş merkezi), 1933 yılında Kırım göçmeni Kurt Sait Kapan'ın kurduğu Çift Kurt Kiremit,

1942 yılında Gümölcine göçmeni Murat Atılğan'ın kurduğu Fil Kiremit (şimdilerde Dedepark Otel), Kırım göçmeni Çolpan ailesinin 1944 yılında kurduğu Kartal Kiremit Fabrikası, Aksekili bir ailenin 1946 yılında kurduğu Güneş Kiremit, Bulgaristan göçmeni Mehmet-Süleyman Eren'in kurduğu Mühendisler Un, Makedonya göçmeni Zeki Aral'ın kurduğu Dimnit Şarap fabrikaları (şimdilerde Hayal Kahvesi) bu bölgede yer alan tesislerin başlıcalarıdır.

Prof. Aksoylu'nun yukarıda bahsettiği tesislerden ikisine özel bir yer açmak gerekir. 1894 yılında Anadolu-Osmanlı Kumpanyası ismiyle kurulan bir atölyeyken, 1920'de Eskişehir Cer Atölyesi, 1970 yılında ELMS (Eskişehir Lokomotif ve Motor Sanayii Müessesesi), 1986 yılında TÛLOMSAS (Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi A.) ve son olarak da 2020 yılında TÛRASAŞ (Türkiye Raylı Sistem Araçları Sanayii Anonim Şirketi) adını alan işletme ile Eskişehir Şeker Fabrikası'nın şehrin hem endüstriyel ve hem de kültürel ve demografik gelişimine etkileri çok yüksektir. Bu tesislerin Türkiye sanayi ve teknoloji tarihindeki yerleri de müstesnadır.

Türkiye'de İlklerin Adresi: Eskişehir Cer Atölyesi'nin Kısa Tarihçesi

1894 yılında Almanlar tarafından sadece bakım-onarım amacıyla küçük bir atölye olarak kurulan "Anadolu-Osmanlı Şimendifer Kumpanyası" özellikle Cumhuriyet sonrası "Eskişehir Cer Atölyesi" kimliğiyle gösterdiği gelişmelerle sadece ülke demiryolu endüstrisinin gelişimindeki etkisiyle değil kentin ve kentlinin dönüşmesinde de en önemli katalizörlerden biri olmuştur.

Tarihi biraz daha geri sararsak, Anadolu Üniversitesi Öğretim Üyeleri Deniz Özkut ve Nuray Özaslan'ın "Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi Tesisleri" başlıklı çalışmalarında yer alan bilgilere göre; 1856'da başlayan ilk demiryolu hattı bir İngiliz şirketi tarafından İzmir-Aydın arasında kurulmuş ve yabancı sermayenin en önemli projelerinden biri olarak gerçekleşen Bağdat Demiryolu Hattı ise, modern ulaşım sistemlerinin ve sanayinin Anadolu'ya yerleşmesinin yolunu açmıştır. Hicaz bölgesine yönelik demiryolu inşası, 1880 yılında, dönemin Nafia Nazırı tarafından oldukça kapsamlı biçimde ele alınarak, Osmanlı Devleti'nin geleceğe dönük yatırım ve bayındırlık projesi kapsamındadır. Projenin "Hatt-ı Kebir" adı verilen etabıyla, İzmit'ten başlayarak, Eskişehir, Konya, Halep ve Anbar'dan geçerek Bağdat'ta sona erecek büyük bir demiryolu projesi öngörülmektedir. 8 Ekim 1888 tarihli fermanla İstanbul-Bağdat hattının İzmit-Ankara kısmı, Alman sermayesi ile kurulan Anadolu-Osmanlı Şimendifer Kumpanyası tarafından gerçekleştirilmiştir. 1892 yılında Haydarpaşa'dan hareket ederek Eskişehir'e ulaşan ilk tren ve aynı yıl tamamlanan İzmit-Eskişehir hatları ile kent demiryolu bağlantısı sağlanmış ve aynı yıl inşa edilen gar binası kent için modern bir fonksiyon tanımlamıştır. Demiryolunun kente yeni ulaştığı yıllarda İstanbul'dan gelen trenler bir gece duraklatılmıştır. Böylece, tren garı ve yakın çevresinde konaklama ve eğlence mekânları, restoranlar kurulmaya ve bölgenin sosyal hayatı canlanmaya başlamıştır.

1893 tarihinde aldığı diğer bir imtiyazla Alman sermayesi ile kurulan aynı kumpanya Eskişehir-Konya, Alayunt-Kütahya kısımlarını inşa ederek işletmeye açar. 1893 yılında Eskişehir'den Konya'ya doğru başlayan inşaat, 1896 yılında Konya'ya varır. 1894 yılında Almanlar, Eskişehir'de buharlı lokomotif ve vagon tamiri gereksinimini karşılamak üzere Anadolu-Osmanlı Kumpanyası adını verdikleri küçük bir atölye kurarlar. Lokomotif kazanlarının onarılmak için Almanya'ya gönderildiği ve bütün yedek parçaların ithal edildiği o günlerde, bu küçük çaplı, lokomotif, yolcu ve yük vagonu tamirâtı yapılabilecek atölye Türk demiryolu endüstrisinin de kurucu gücü olur. Kurtuluş Savaşı sırasında İngilizlerin ve Yunanlıların eline geçen atölye, 2 Eylül 1922 tarihinden itibaren ulusal sanayinin en önemli kuruluşlarından biri olarak gelişir ve büyür. 1925'ten 1928 sonuna kadar yeni birimler hizmete girerek, yılda 3, 4 lokomotif ve 30 adet yolcu ve yük vagonu

tamiri gerçekleştirebilir duruma gelir. 1920'de İstiklal Harbi döneminde aldığı yeni ismiyle "Cer Atölyesi" 1940'lardan itibaren sanayi sektörüne kalifiye eleman yetiştiren bir merkez konumuna gelir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan elektrik santrali yalnızca işletmenin enerji ihtiyacını karşılamakla kalmaz, aynı zamanda Eskişehir'in bazı bölümlerini de aydınlatır. 1947 yılında takım fabrikası, 1949 yılında yeni bakım, yemekhane ve müdüriyet binaları ve 1956'da motor şubesi hizmete girer. 1946 yılında, II. Dünya Savaşı sona erip seferberlik kaldırılınca geri dönen işçilerle birlikte üretim kapasitesi artar ve gelişmiş bir fabrika halini alır.

Demiryolunun kente gelişiyile birlikte özellikle gar ve Porsuk çevresinin gelişimi hızlanır ve hemen kuzeyinde 1950'li yıllara kadar açılan pek çok endüstri tesisinin bulunduğu Fabrikalar Bölgesi'nin gelişiminde en belirleyici etmen olur.

Eski Gar

Cer Atölyesi ile Gelen İlkler

TMMOB'nin Mühendislik-Mimarlık Öyküleri Serisinin 5. Kitabında yer alan "Cumhuriyet Demiryolunun Kuvvet Üssü: Eskişehir Cer Atölyesi" başlıklı öyküde bu uğurlu dev tesisin yaptığı bazı önemli işler ve ilkler Aydın Engin tarafından kaleme alınan Türk Tarih Vakfı Yayını olan "Çarklardan Çiplere" isimli kitaptaki bu tesise dair öyküsüne atıfla şöyle anlatılmıştır; Kumpanya 1919'da 1. Dünya Savaşı'nın galiplerinden İngiltere'nin kontrolüne geçen demiryollarının önemli üslerinden biri olur. O günlerde Anadolu'da önce ulusal direniş, ardından da ulusal kurtuluş hareketi de örgütlenmektedir. 20 Mart 1920'de Kuvayı Milliye birlikleri Eskişehir'i kurtarır. Tesis de Milli Güçlerin eline geçer. Kumpanyanın ismi de değiştirilir ve büyük görevler yapacağı yeni ismini alır: "Eskişehir Cer Atölyesi". O günler zor günlerdir. Ray döşemek, vagon, lokomotif

onarmak için kurulmuş atölyeden başka görevler de istenir. O görevlerden birini Garp Cephesi Komutanı Miralay İsmet anlatıyor; *"Elimizde yedi adet 15'lik top vardı. Bunları muhtelif depolarda terk edilmiş olarak bulduk. Lakin işe yaramadın, sadece boru olarak duruyorlardı çünkü kamaları alınmıştı. Eskişehir Cer atölyesinde kamaları yapıldı. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruzda kullanıldı..."* İsmet Paşa'nın eksik bıraktıkları detayları Eskişehir Cer Atölyesi ustalarından Ahmet Akar tamamlıyor; *"... İmalat-ı Harbiye (Askeri Fabrikalar) den iki genç subay geldi, torbalarından işçi tulumlarını çıkardılar ve şahmerdanın başına geçtiler... Ve, vagon aksları bu şahmerdanla dövüldü, sonra torna tezgahında oyuldu, böylece kamalar üretildi, kamalar toplara takıldı ve Eskişehir ovasında ilk denemeler yapıldı."* Ahmet Akar, denemenin sonucunu o günlerin heyecanıyla şöyle anlatır; *"Eskişehir ovasında top salvoları yankılanırken göz yaşlarımız sel gibi aktı, mükafatımız sevinç göz yaşları oldu".*

İş yoluna girer, top kamaları için seri üretime geçilir. Ancak ilerleyen Yunan kuvvetleri 20 Temmuz 1921'de Eskişehir'e girer, Eskişehir Cer Atölyesi bir kez daha yabancı ellere geçer. Ama o şahmerdan, torna tezgâhları, vagon aksları ve tabii ustalar çoktan Ankara'nın yolunu tutmuşlardır. Onlara atölye diye Ankara'da Süvari kışlasında yer gösterilir. İlk iş ahırlardaki at pisliklerinin temizlenip yerlerin düzeltilmesi olur. Ardından itinayla şahmerdan, torna tezgâhları ve diğer alet edevat yerleştirilir. Ve Kapıya elle yazılmış bir tabela asarlar: 'Eskişehir Cer Atölyesi'.

Eskişehir Cer Atölyesi, yuvasına 2 Eylül 1922'de geri döner.

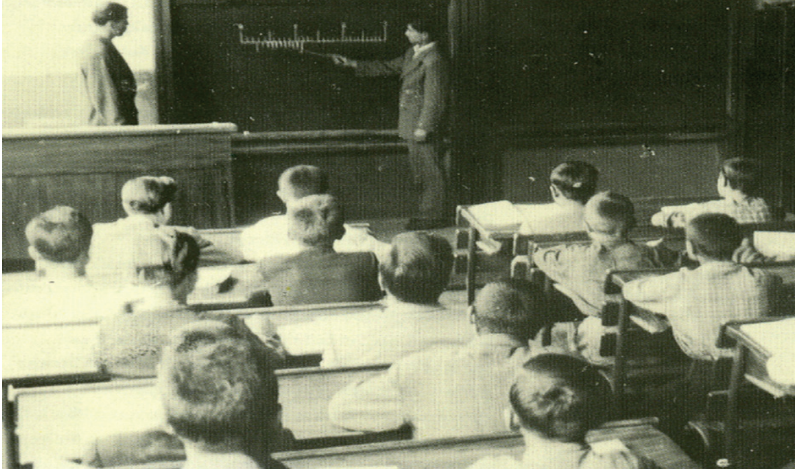
Bu tesisi önemli kılan diğer bir özelliği de Cumhuriyet'in ilk ve uzun bir dönem tek ağır sanayi kuruluşu olmasıdır. O yıllarda ortaokul ve lise kitaplarında Eskişehir Cer Atölyesi için ağır sanayi tesisimiz ifadesi kullanılmaktadır. Pek çok atılımda O'nun payı ve alın teri vardır. Cer atölyesi çalışanları da gurur duyarlar yaptıkları ile. Aydın Engin'in anılan öyküsünde Emekli Cer İşçisi Sabri Altınkap o döneme şöyle tanıklık etmektedir; *"Bak Efendi, şu parmağı görüyor musun, 26 yaşından beri bükkülmez. Nedendir bilir misin? Erzincan'ın Mercan kasabasında Nenehatun mevkiindeki çelik demiryolu köprüsünde perçin çakarken kırıldı. Kaymadı ama böyle kaldı. O yıllar memleketin dört bir yanına saldırlar bizi. Eskişehir Cer dedin mi duracaksın. Bu kumpanyanın ustasının, çırağının, müdürünün ve mühendisinin elinden gelmeyen yoktur. Memleketin demiryollarının her bir santiminde alın terimiz var bizim."*

Mühendislik Mimarlık Öyküleri 5. Kitabında bu tesisle ilgili anlatılanlarla devam edelim.

1930'a gelindiğinde Anadolu demiryolu ağı doğu-batı ve kuzey-güney ekseninde örülürken kurtuluş savaşından bir harabe olarak çıkmış Eskişehir'de Cer Atölyesi odaklı sosyal ve kültürel bir değişim de yaşanmaktadır. Demirspor Kulübü kurulmuş, çalışanların aileleri bisiklet, voleybol, güreş, futbol, eskrim, tenis gibi sporlarla tanışmıştır. Fabrikanın toplantı evi bir kültür sitesidir. Ünlü 'Kumpanya Mızıkça ve Musuki' takımı yani Fabrika Badosu önce yerel müzisyenlerle amatörce işe başlamış, Ankara'dan çağırılan öğretmenlerle takviye edilmiş ve Cumhuriyet balolarıyla başlayan ve açık hava konserleriyle devam eden bandonun ünü giderek yayılmıştır. Eskişehir Cer Atölyesi Cumhuriyet tarihinde pek çok ilk ve unutulmaz yaratmıştır. Bunlardan biri de "Çıraklık Okulu"dur.

Bu okulda, sadece fabrika çalışanlarının çocukları değil, özellikle ıssız, ara istasyonlarda çalışan demiryolcuların bu nedenle eğitim olanaklarından yararlanamayan çocuklarının eğitilmesi hedeflenmiş ve bu çocuklar yatılı "talebe pansiyonlarında" ilkokula başlamış ve daha sonra çıraklık okuluna devam etmişlerdir. Bu çocuklara daha ilkokulda öğretilmeye başlanan Almanca dersi ile çıraklık okulunu bitiren öğrencilerin Almanya'da teknik okullarda eğitilmesi hedeflenmiş ancak 2. Dünya Savaşı nedeniyle proje gerçekleştirilememiştir.

Bu yazıdaki fotoğrafların bir bölümünün de alındığı TÜRASAŞ'ın web sitesindeki tarihçe bölümünde, 2. Dünya Savaşı'nın tüm zorluklarına rağmen bu dönemde Cer Atölyesi'nde bir seferberlik başlatıldığı anlatılıyor. Bu seferberlikle önce askere alınan işçilerin yerine altı aylık kurslarla yeni işçiler eğitilir. Yetmiş insan gücü eğitimini sürekli kılabilmek için gündüzlü ve yatılı Çıracak Sanat Okulları açılır. Atölyede kalan bir avuç uzman işçi bir yandan demiryollarına ve orduya eksiksiz bir destek sağlarken, bir yandan da yeni işçi ve çıracaklara öğretmenlik yapar.

İlaveten henüz hiçbir sanayinin olmadığı ülkemizde seferberliğin zor koşullarının doğurduğu güçlükleri aşabilmek için yeni projeler peşinde koşar. Bu insanüstü özverinin sonucunda daha önce yapılmayan birçok makine parçalarının, hatta takımların imalatı gerçekleştirilir. Yine bu dönemde, Cer Atölyesi bünyesinde kurulan "Kaynak Evi" aynı zamanda Türkiye'de dünya standartlarında kaynakçı yetiştiren bir merkez olur.

1946 yılında II.Dünya Savaşı sona erip seferberlik kaldırılınca geri dönen işçilerle birlikte artan üretim kapasitesi ile Cer Atölyesi, adı hâlâ atölye olsa da bir fabrika gibi çalışmaya başlar. Artan enerji ihtiyacını karşılamak için kurulan kuvvet santralı Eskişehir'in bazı bölümlerini de karanlıktan kurtarır. Cer atölyesi, ilk işçi sendikasının kurulduğu işletmelerdendir aynı zamanda.

Eskişehir Cer Atölyesi sadece ray döşeme, çelik köprü, vagon ve lokomotif onarımı ile yetinmemiş, Cumhuriyetin gelişiminde önemli pek çok tesisin kuruluşunda da büyük pay sahibi olmuştur. O günlerde Cumhuriyetin kurumları arasında tatlı bir rekabet vardır. O rekabet son dönemlerde çokça yaşadığımız memleket kurumlarını satma, yıkma, yok etme üzerine değil, tersine, kurma, var etme üzerinedir. Kurumda uzun yıllar İdare Müdürlüğü yapmış Ahmet Sevük övünçle şunları anlatır; "*Karabük Demir Çelik'tekiler Karakaya Barajı'nın demir işlerini, Tuzla tersanesini, işte köprüleri filan yaptık diye övünürler. İyi de daha Karabük'ün adı bile yokken bu işleri kim yaptı? Biz her şeyi yaparız. Kumpanya dedin mi duracaksın. Bak eskiden bir kız istedin diyelim. Sorarlar 'nerede çalışıyorsun'? Kumpanya dedin mi kızını aldın demektir. İtibarı çok yüksektir.*"

Sık sık ismini değiştirse de bu tesis hep önemli ve hatırlanacak işler yapmıştır. 1958'de Eskişehir Cer Atölyesi, Eskişehir Demiryolu Fabrikası olur. Buharlı lokomotif dönemi kapanırken fabrika da bu değişime ayak uydurur. 1967'de ilk dizel manevra lokomotifi üretilir. 1970'de ise dizel- elektrikli lokomotife geçilirken adı bir kez daha değişir ve Eskişehir Lokomotif ve Motor Sanayi Müessesesi (ELMS) olur. 1970'de yapılan Motor Döküm ve Kimyasal İşlemler Fabrikalarına 1971'de Bakım ve Yardımcı Üretim, Elektrik, Dişli Takım ve Kalıp Fabrikaları eklenir. Fabrika teknolojik değişime de ayak uydurmaya çabalamaktadır. 1976'da dizel lokomotif üretiminde yerli üretimin payı %77'lere çıkmıştır. Evet, Eskişehir Cer Atölyesi ile başlayıp bugün TÜRASAŞ olarak devam eden, demiryollarının

kuvvet merkezi bu tesiste pek çok ilk ve yeni şeyler yapılmıştır. Bu tesis ülkenin mühendislik birikiminin oluşumunda ve bu birikimle neler yapılacağına test edilmesinde de birçok özel işe imza atmıştır. 1951 yılında Türkiye'de ilk mekanik kantar imalatı, lisans veya know-how alınmaksızın bu Atölyede gerçekleştirilir. Yıl 1957, Gençlik Parkı bir bayram yeridir. Her şeyi ile Eskişehir Cer Atölyesinde üretilen iki küçük buharlı lokomotif, "Mehmetçik" ve "Efe", hem Ankara'yı hem de Eskişehir'i sevince boğar. 1750 m²'lik bir güzergahta, Havuzbaşı ve Esmen adı verilen istasyonlar arasında 20 km /saat hızla gidip gelen ve bugün belli bir yaştaki Ankara'lıların -biri de bu satırların yazarıdır- mutlulukla ve çocukluk heyecanlarıyla hatırlayacağı 35 ton yük kapasiteli iki küçük buharlı lokomotif bir yandan o çocukların sevinçlerini, bir yandan Eskişehir Cer Atölyesinin gururunu ve büyük lokomotifleri de üretebilmenin umudunu taşır. Lokomotiflerden her biri yaklaşık 50.000 liraya mal olmuştur ve her parçası fabrikada imal edilmiş tamamı Türk yapısı lokomotiflerdir.

1961 yılına gelindiğinde ise, Türk işçi ve mühendislerinin şeref anıtı Fabrikada istim tutar. Bu, 1915 beygir gücünde, 97 ton ağırlığında, 70 km/h hız yapabilen ve Sivas Cer Atölyesinde aynı yıl üretilen "BOZKURT" ile birlikte ilk Türk buharlı lokomotifi olan "KARAKURT" tur.

Karakurt Lokomotifi

Ve o Karakurt Mühendislik-Mimarlık Öyküleri serisinin 1. Kitabında Aydın Engin'in bir tefrikasından alıntılarla oluşturduğumuz "23 inançlı insanın, 129 günlük serüveni sonucu 1961'de doğan ve hala direnen bir otomobil: Adı Devrim" öyküsünün baş aktörü, aynı zamanda Cumhuriyet tarihinin en önemli projelerinden 2 adet Devrim

otomobilini de 1961 Cumhuriyet Bayramı töreni için Eskişehir'den Ankara'ya taşımıştır ve işte o toplamda dört adet olarak üretilen Devrim otomobili de gene Cer Atölyesinde imal edilmiştir.

Devrim Otomobili

Cer Atölyesi ile Şekillenen Kent:

Ebru Yetkin, Esin Boyacıoğlu ve Ayşe Duygu Kaçar tarafından kaleme alına "Kent Hakkı Bağlamında Endüstri Mirasını Yeniden Okumak: TÜRASAŞ Eskişehir Örneği" başlıklı çalışmada bu tesisin Eskişehir'in şehirleşmesinde önemli izler bıraktığı ve tesis ile birlikte kentin demografik, ideolojik, ekonomik ve kültürel anlamda pek çok dönüşüm yaşadığı vurgulanarak şu tespitler yapılmıştır:

"1925 yılından 1980 yılına kadar, personelin cüzi bir kira karşılığında faydalanabileceği lojmanlar inşa edilmiştir. 1940 yılında Cer Atölyesi'nde üretilen radyatör ve kalorifer kazanları konuttaki konforu artıran bir adım olmuş böylece çalışanlar Türkiye'nin ilk kaloriferli evlerinden birinde yaşama lüksüne de sahip olmuşlardır. Lojman bölgeleri ve fabrika çeperine eklenen spor birimleri, park ve çocuk bahçeleri ve çeşitli sosyal etkinliklerin düzenlenebileceği mekânlar ile birlikte sosyokültürel etkinlikler gelişmiştir. Yerleşkenin ana girişine

yakın bir hastane çalışanlara ve kentliye hizmet vermiştir. Demirspor Kulübü ve Toplantı Evi öne çıkan etkinlik ve spor alanlarından olmuştur. Demirspor Kulübü Tesisleri, 1930 yılında açılmıştır ve güreş, boks ve eskrim gibi sporları da kapsayan açık/kapalı spor alanlarını barındırmaktadır. Demiryolları bünyesinde ilk olarak Eskişehir Demirspor kulübü kurulmuştur Temelde fabrikada çalışanlarının ve işçilerin spor yapmalarını sağlamak için açılan Demirspor kulüpleri, fabrika sınırlarını aşıp tüm Devlet Demiryolları bünyesine yayılan bir unsur olmuştur. "Demirspor" adıyla kurulan ilk takım olan Eskişehirspor Demirspor, kentin en eski futbol takımı olmasının yanında basketbol, voleybol, bisiklet, atletizm, yüzme, karate gibi branşlara da sahiptir ve pek çok başarısı bulunmaktadır. Bu kulübün kolektif bellekteki yeri, özellikle demiryolu işçilerinin yaşantısındaki rolü nedeniyle son derece önemlidir. 1938 yılında çalışanlara ve ailelerine hizmet eden, kültürel etkinliklerin düzenlendiği "Toplantı Evi" açılmıştır. Fabrikada sosyokültürel etkinlikler, eğlenceler, sinema gösterimleri yapılmıştır. Cumhuriyet'in hedeflediği modern yaşam biçimini kurma anlamında önemli bir yeri olan Toplantı Evi, kentin sosyokültürel dönüşümünde etkili olmuştur Fabrikanın misafir salonlarında film gösterimleri yapılarak, çalışanların ve ailelerinin faydalanması sağlanmıştır."

Cer çalışanları genellikle ulaşım aracı olarak bisikleti tercih ederler. Bu nedenle fabrikanın ana girişinde bisiklet askıları bulunur

Bu tesis ile birlikte kentte işçi sınıfı ve iş kültürü gelişmeye başlamıştır. Bu tesiste çalışmanın ve sağladığı işçi kimliğinin çalışanlarca ne anlama geldiğini buharlı lokomotif dönemlerinin "kalbi" sayılan ilk buhar kazanının üretiminde bulunmuş 1911 doğumlu emekli "Cer" işçisi Sabri Altınkap, 1994 yılında 83 yaşında iken kendisiyle konuşan gazeteciye o günlerin heyecanı ve gururuyla şöyle anlatır; "Efendi, buhar kazanı bu, buhar kazanı! Yani makinenin [lokomotifin] kalbi! "Cer" ne demektir bilir misin? "Cer" kuvvet [lokomotifin çekiş, çekme gücü] demektir. Cer Atölyesinde

"Cer" in kendisini yapacağız şimdi anlayacağın. Ben on altı yaşındayım efendi o sıra (1927). Kazan lafı duyuldu ya mahallede, [Eskişehir'in eski kent merkezi] Odunpazarı'nın arkasında oturuyoruz o sıra, yetişkin usta muamelesi yapılır oldu bana. Buhar kazanı bu efendi! Üstünde Grup (Krupp) yazmıyor, Tüsen (Thyssen) yazmıyor, "Cer" yazıyor Cer!"

Evet, Cer "kuvvet" demektir, ama aynı zamanda o dönemde onu yapan Fabrikanın ismidir. O isim aynı zamanda başarabilmenin gücü demektir, Cumhuriyet demektir, bağımsızlık demektir ve geleceğe umutla bakabilmek demektir o kuşağın gözünde.

Cer Kapı; güvenlik birimleri ve giriş saçağı ile saat kulesi

Kentin Tatlı Fabrikası: Eskişehir Şeker

Bugün de gelişmiş ülkelerin hedeflerini topluma benimsetmek ve akıllarda kalmasını sağlamak için kullandıkları yöntemlerden biri sloganlarla anlatmaktır. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde bu yöntem başarıyla hayat bulmuştur. Geri kalmış bir ülkenin yerleşim yerlerini birbirine bağlamak için ana politikalarından olan demiryolu ağının geliştirilme hedefini anlatan "Bir karış daha demiryolu" bunlardan biridir ve belli bir kuşağın hala hafızalarında. Bir diğeri de yoksunluğu çekilen ürünleri ülkede üretme hedefini anlatan "üç karalar üç beyazlar" sloganıdır. Buradaki üç karalar kömür, demir, petrol, üç beyazlar ise

un, şeker, pamuklu dur. İşte o üç beyazdan birini üretmek için hemen Cumhuriyetin ilanı ardından kurulan ilk sanayi tesislerinden olan Alpullu ve Uşak şekerden sonra şeker fabrikalarının üçüncüsünün Eskişehir'de kurulmasına karar verilir.

Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi Tarih Dergisi'nin Kasım 2019 sayısında Selahattin Önder ve Necmettin Oğur tarafından kaleme alınan "Eskişehir Şeker Fabrikası" başlıklı öyküde bu fabrika ve Eskişehir'e katkıları geniş şekilde anlatılmıştır. Aşağıda yer alan birçok aktarım da o çalışmadan alınmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Kalem Mahsus Müdürlüğü'nden 9 Ocak 1933 yılında Eskişehir Valisi Hakkı Beye gönderilen yazıda Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün birkaç gün sonra yapacağı iktisadi tetkik gezisi dolayısı ile Eskişehir'i ziyaret edeceği ve bu ziyarette 1933 yılı içerisinde kurulması karar altına alınan şeker fabrikası için pancar ziraatı ve ziraat teşkilatı hakkında bilgi alacağı ve fabrika sahasını göreceği bilgileri yer almıştır. Eskişehir Şeker Fabrikası'nın yerini Atatürk bizzat belirlemiştir. Bu yer belirlemede en büyük etken ise tren hattına yakın olmasıdır. Böylece Mustafa Kemal'in sözleriyle "*Tren geçtikçe halk istasyonun hemen yanındaki fabrikayı görececek, morali yükselecek*"tir.

Eskişehir Şeker Fabrikasını kurmuş olan Anadolu Şeker Fabrikaları Türk A.Ş.'nin başına Atatürk'ün emirleriyle o zamanlar genç bir kimya mühendisi olan Kâzım Taşkent Umum Müdür olarak getirilir. Kâzım Taşkent, tahsilini Almanya'da yapmış, sonra Alpullu Şeker İşletme Şefliği ve Fabrika Müdürlüğü görevinde bulunmuş tanıyanların deyişiyle "zeki, çalışkan, cesur ve üstün yetenekli bir zat"dır. O da güvendiği arkadaşlarını fabrika montajında görevlendirmiş ve üstün gayretler sonucu fabrika sadece 6 ayda bitirilmiştir. Yukarıda atıfta bulunulan çalışmaya göre bu altı ay boyunca Kâzım Taşkent'i uyurken gören olmamıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'te bu fedakârca gayretleri Fabrika Anı Defterine yazdığı şu sözlerle onurlandırmıştır; "*Eskişehir şeker fabrikası millî ülkeye derin alâkanın yükselmiş değerli vesikasıdır. Memleketin şeker ihtiyacını temin yolunda muvaffakiyetli son adımlarından biridir ve şeker ihtiyacının temini hedefine varılmak olduğunun ümit dolu müjdesidir. Bu yüksek millî eseri yarım yıl gibi pek az bir zamanda başarmak teşebbüs ve himmetinde bulunan millî müesseselerimizi takdir ve tebrik eylerim.*"

Kazım Taşkent (1894-1991)

Eserin fiilen vücut bulmasında bizzat çalışmış olan kıymetli arkadaşların ciddiyet ve yorulmaz faaliyetlerine hassaten teşekkür ederim. Eskişehir şeker fabrikası gibi, modern bir sanayi ocağı vücuda getirmiş olmakla, teşebbüs ve himmet sahipleri, memleketimizin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak sanayi müesseselerini kolaylıkla ve az zamanda yaratmak mümkün olabileceğini de gözlerimiz önünde fiilen ve maddeten, ispat etmiş bulunuyorlar. Türkiye Cumhuriyeti'ni Böyle Sanayi müesseseleriyle zenginleştirenlere, güzelleştirenlere minnet.!"

Bir vefa borcu olarak Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Yönetim Kurulunun 30.12.1998 tarih ve 2337- 35/1 sayılı kararı ile fabrikaya anısını yaşatmak için "KÂZIM TAŞKENT" adı verilmiştir. Kazım Taşkent ayrıca Yapı Kredi Bankası'nın da kurucusudur.

4/12/1933

Eskişehir Şeker Fabrikası, Milli İktisade derin alınmanın yükselmiş, değerli vesikasıdır; Memleketin şeker ihtiyacını tatmin yolunda müvaffakiyetli son adımlardan biridir ve Şeker ihtiyacının temini hedefine varılmak üzere olduğunun ümit dolu müjdesidir.

Bu yüksek milli eser, yarım yıl gibi pek az bir zamanda başarmak, teğblüs ve himmetinde bulunan Milli Müesseselerimiz, Takkir ve telrik aqlerim. Eserim filen vücut bulmasında, bizzat çalışmış olan Kıymetli Ar Kadaların Ciddiyet ve yerülmaz faaliyetlerine Hassatan teğtkür ederim.

Eskişehir Şeker Fabrikası gibi, Modern bir sanayi Ceği vücutta getirmiş olmakla, Teğblüs ve himmet sahipleri, memleketimizin bütün ihtiyaclarını karşılayacak sanayi müesseselerini kolaylıkla ve az zamanda yaratmak mümkün olabileceğini de gözlemiş inünde, filen ve şaddeteri; Dispat etmiş bulunuyorlar.

Türkiye Cumhuriyetini, böyle Sanayi müesseseleriyle zenginleştirilenlere, Güzelleştirilenlere Münnet!

Qazi M. Kemal

1 Şubat 1933 tarihinde temelleri atılan ve 6 ay gibi kısa sürede tamamlanan Türk şeker sanayinin bu en büyük şeker fabrikasının açılış töreni de 5 Aralık 1933 tarihinde coşkulu bir şekilde yapılır.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesinde Falih Rıfki Atay Eskişehir Şeker Fabrikasıyla ilgili "İkinci Beyaz" başlıklı yazısında şöyle der; "*On sene kadar ekmeğimiz bile milli değildi. Millet Meclisinde, Türkiye iktisat istiklâlinin ilk merhalesi olarak üç beyaz davasının ortaya atıldığı günü hatırlıyorum: Un, Şeker, Pamuk! Osmanlı İmparatorluğu Türkiye'si ununu Amerika'dan getiren bir ziraat memleketiydi. Uzun değil, on senelik bir tarihten bahsediyoruz. Cumhuriyet çocuklarını şimdi garabete inandırmak güçtür. Yarın şuna da güç inanacaklardır. Türkiye, ecnebi şekeri yiyen en iyi pancar memleketlerinden biri idi. Biz, Adana ve Aydın topraklarının öz sahipleri, henüz ecnebi pamuklusu giymekte devam ediyoruz. Birinci beyaz senelerden beri yüzde yüz Türk'tür. İkinci beyazın üçte ikisini millileştirdik. Turhal topraklarında dördüncü şeker fabrikasının temelleri atılmıştır. Pamuklu tezgâhlarının makineleri ise birkaç aydan beri Sovyetler Birliğinin ihtisas fabrikalarında imal olunmaktadır. 1933 yılını yeni bitiriyoruz. Şeker sanayiine 1926 da başladık. Pancar tarlasından laboratuvarına kadar, bütün dava, Türk çiftçisinin ve Türk işçisinin, Türk teknisyeninin ve Türk idarecisinin elinde, kökten halledilmiştir."*

Mustafa Kemal Atatürk, son zamanlarına kadar da bu tesisle hep ilgilenmiştir. Nitekim ölümünden yaklaşık bir yıl önce, 12 Kasım 1937 günü Ankara'dan Doğu Anadolu gezisine çıktığında 20 Kasım'da Eskişehir'e uğrar. İstasyonda kendisini karşılayanlarla kısa bir görüşme yapar, Eskişehir Valisinden Şeker Fabrikası'nın durumu ve pancar ekimi hakkında bilgi alıp ve şöyle der: "*Eskişehir bir sınaî şehri olmalı, buradan tütecek bacalar Türkiye'nin iktisadi hayatını yükseltmelidir. Çalışmalarınızı buna göre planlayınız."*

Atıfta bulunulan Selahattin Önder ve Necmettin Oğur'un çalışmasına göre, Eskişehir Şeker Fabrikasında ham madde olarak küp ve toz şeker satışının yanı sıra kampanya süresince üretilen şekerli ürünler de bulunuyordu. Bonbon şekeri, karamela şekeri, piknik şekeri, çerez şekerleri, draje şekeri, jöle şekerleri ve lokum da bu fabrikada üretilerek satılmaktaydı. Çiftliklerde üretilen buğday, arpa, ayçiçeği ve baklagil tohumlukları anaç ve sertifikalı kademelerde üretilerek kamu kuruluşlarına ve pancar çiftçilerine dağılmaktaydı. Avrupa'dan

Eskişehir şeker fabrikası dün merasimle açıldı

**İsmet paşa: "Her sene bir iki
fabrika açacağız,, diyor**

Eskişehir şeker fabrikası

Eskişehir 6 (Hususi) — Eskişehir şeker fabrikasının küşat resmi dün parlak merasimle yapılmıştır. Merasimde başvekil İsmet, büyük millet meclisi reisi Kâzım paşa Hz., maarif, iktisat, ziraat vekilleri, mebuslar ve muhtelif yerlerden gelen misafirler hazır bulunmuşlardır.

Merasime istiklâl marşı çalınarak başlanmış, Recep Zühtü bey bir nutuk söylemiştir.

Bundan sonra başvekil İsmet paşa da zaman zaman alkışlarla kesilen mühim bir nutuk irat etmiştir. İsmet paşa nutkunda demiştir ki:

«Sanayii geri kalmış memleketler sanayi tesisine teşebbüs ettik-

kanın 3 milyon sermayesi ve bunu 6 milyona çıkaracak yeni işleri vardır. İşçisi 1200 kişidir. Bu fabrika 6 ayda kuruldu. Böyle büyük bir müesseseyi temelden başlıyarak kurmakla teşkilât kuvvetimiz itibarile iyi bir imtihan vermiş olduk.

Arkadaşlar şeker memleketleri her yerde içerde pahalı şeker yiyorlar, dışarıya ucuz şeker gönderiyorlar. Bu hareket yalnız sanayi için değil, ziraat için çok faydalıdır. Şeker sanayii çok mühim bir sanayidir.

İsmet paşa bir aralık etraflarını saran gazetecilere demiştir ki:

«— Şeker sanayii çok mühimdir. Bu sanayii teşkil eden herke-

getirilen Holstein ve Braunvich süt ırkı yüksek vasfı damızlıklar, şeker sanayinin çiftliklerinde üretilerek kamu kuruluşlarına ve çiftçilere verilmektedir. Ayrıca üretilen koyun ve kümes hayvanları da çiftçilere dağıtılmaktaydı. Tarımsal işletmelerdeki hayvancılık ürünlerinden süt, yoğurt, peynir, tereyağı, tavuk eti ve yumurta da şeker fabrikası çalışanları ile çevreye satılarak değerlendirilmekteydi.

12 - VAKIT 26 Ocak 1933

3. K. O.
Satınalma Komisyonu olarak

M. M. Y. Satınalma komisyonu olarak:

Eskişehirde iki efraz pavyonu ile muthaba, çamaşırhanne, hamam ve umumî kanalizasyon kapalı zarflı yapırlıktadır. Şartnamesini ve planlarını görmek isteyenlerin her gün öğleden sonraların 15-1-934 pazaritesi günü saat 10,30 da teklif ve teminat mektupları ile birlikte Ankarada M. M. Y. Satınalma komisyonuna müracaatları. (3453), (6923)

Eskişehir Şeker Fabrikası

Fabrikamızın şekerleri 1000 kilodan az olmamak şartıyla her iteyene satılmaktadır.

Fiatlarımız : Fabrikada teslim şartıyla sandıkla küp şekerin kilosu 40. Çuvalda Kr'isal toz şekerin kilosu 37 kuruştur.

Fabrika deposundan itibaren bütümlü masarifi ve sigorta ve mealiyet mübahasran müşteriyeye aittir. Nakliye fabrikamızca yapılabılır. Gönderilecek mal fabrika tarafından müşteri hesabına sigorta ettirilir. Bedelin yüzde yirmi beşi sipariş peşnesi ve mütbedeli yüzde yemmiş beşi ile diğer masraflar hamme senedi müsabihinde ödenmek üzere sipariş derhas gönderilir.

Sipariş bedelinin tamamını gönderenler için sigorta ihtiyaridir. En az beş vagon veya daha fazla miktarda alan müşterilere tenzilât yapılır.

Adres: Eskişehir Şeker Fabrikası - Telgraf adresi: Eskişehir Şeker

Tayyare Yılbaşı

PIYANGOSU

Çocuklar için en iyi Yılbaşı hediyesi b' Tayyare Yılbaşı biletidir. Çocuk bununla binlerce lira kazanabilir.

Büyük ikramiye Yarım Milyon Liradır.

Vapurculuk

Türk Anonim Şirketi
İstanbul Acentalığı

Lisanas. Telefon: 22925

Ayrıntak Yolu

SAADET vapuru 27 Birinci Kânaun Çarşamba günü saat 17 de Sirketi rihimından kalkarak gidile Gelibolu. Cankâle. Kütübhanesi

İstanbul Belediyesi İlanları:

Münasasama önum gliban 155 adet İnanur çöğenesi, 300 demir ayak, 1550 civata, 100 kilo İnanur demiri, 110 kilo pağı boyu, 5 kilo macun, 8 kilo perçin çirisi kapalı zarfla münasasama kovanımlıdır. Talip olanlar yarınama olmaksızın ötre her gün Levazım Müdürlüğüne müracaat etmeli, münasasama görmek için de 47/1934 teminat mektupları veya mütbedeli ile teklif mektuplarını 15. 1. 934 pazaritesi günü saat on beş kadar Davul Exclimene vermedilidir. (7081)

Akay İşletmesi Müdüriyetinden:

Sinema ve Tiyatroların saat 23 de fatihi İrabiyele Köprüden Hardemasa-Kadiköyüne saat 1 de kalkan otobüs batırma Köprüden

Fabrika bünyesinde birçok etkinliğin ve organizasyonunun planlanması ve gerçekleştirilmesinden sorumlu olan gönüllü birimler kurulmuştu. Çarşamba geceleri mensuplara konferans, münazara, kültür filmi, edebiyat ve "sosyete" oyunlarından oluşan bir etkinlik tertip eden bir "Tertip Kolu" vardı. Ankara ve İstanbul'dan davet edilen Devlet ve Şehir Tiyatroları sosyal tesis sahnesinde piyesler oynarlardı. Bu tiyatrolar ve batı müziği ve oda müziği icraatlarını organize eden müzik ve tiyatro kolu yanında, Şeker çalışanları ve çocuklarına İngilizce ve Almanca dili eğitimi veren Lisan Kursları Kolu, yakın ve uzak yerlere hafta sonu gezileri ve piknikleri tertipleyen Gezi Kolu, Fabrika misafirhanesinde bulunan zengin kütüphanedeki kitapları üyelerin hizmetine sunan bir de Kütüphane Kolu vardı.

Şehrin gelişiminde önemli birçok tesisin kurulmasına da bu fabrika öncülük etmiştir. Şeker fabrikalarının bulunduğu yere inşa edilen camii

ve okullar, Şeker Sanayii Mensupları Hayır Müesseseleri Kurma ve Yaşatma Derneği'nin çeşitli fabrikalar civarında üyelerin aidatlarıyla ve küspe bağışlarıyla yaptığı Es Şeker İlkokulu yanında daha birçok okul, camii ve kentte oluşan şeker mahallesi bu fabrikanın kent yaşamına kattığı önemli bileşenler olmuşlardır.

Eskişehir Şeker'in önünde bir hatıra fotoğrafı

26 Şubat 1947 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren İşçi ve İşveren Sendika Birlikleri Hakkında Kanun'un getirdiği imkânlardan da yararlanarak Şeker Sanayiinde ilk işçi sendikası 4 Mayıs 1948 tarihinde Eskişehir'de kurulmuştur. Eskişehir'de Sendika kurulduktan sonra Turhal'da ikinci sendika, Alpullu'da üçüncü Sendika ve daha sonra da Uşak'ta dördüncü işçi sendikaları hayata geçmiştir. Ardından bu sendikalar kısıtlı imkân ve mevzuattan dolayı birleşip beraber hareket etmeye başlamışlar ve Federasyon kurulmasına karar vermişlerdir. 1953 yılının Ocak ayında Eskişehir'de toplanan dört sendikanın yetkilileri hazırladıkları "Federasyon Nizamnamesi"ni Bakanlığa ve Valiliğe vermek, takiben gazetelerde ilan etmek suretiyle, 1 Şubat 1953 tarihinde Türkiye Şeker Sanayii İşçi Sendikaları Federasyonu'nu kurmuşlardır. Bu Federasyonun ilk başkanı, 2. başkanı, kâtabi, muhasip, veznedar ve üyelerin çoğunluğu Eskişehir Şeker Fabrikası çalışanlarından

oluşmuştu. Diğer bir deyişle, federasyonlu yıllarda Şeker Sanayi İşçi Hareketi'ne Eskişehir Şeker çalışanları öncülük etmiş, güç katmış ve gelişmesine yardımcı olmuştur.

Şeker fabrikalarının kurulmasının ana hedefi sadece ülkemizin şeker ihtiyacını karşılamak değil, tarımı ve dolayısıyla çiftçiyi de, fabrika işçisini de sosyal ortamlarla tanıştırmak ve kalkındırmaktı. İlk dönemlerde kurulan her Cumhuriyet tesisi gibi bu fabrika da sosyal devletin temsilcisi oldu, kentin gelişiminde çok değerli ve önemli izler bıraktı. Eskişehir Şeker, lojmanları, misafirhaneleri, lokantası, okulu, camii, öğrenci yurtları, aile toplantıları, kampanya ve yılbaşı baloları, sineması, çocuk bahçesi, spor (futbol, güreş, bisiklet, tenis, basketbol, voleybol), kültür derneği, caz topluluğu, satış mağazası, para biriktirme ve yardımlaşma sandığı, hayır müesseseleri kurma ve yaşatma derneği, park ve bahçeleri, yukarıda bahsedilen faaliyet kolları, hastanesi, yüzme havuzu ile bir bütün olarak bölgede bir 'Şeker Ailesi' oluşturmayı başardı.

Uğurlu Dev Tesislerle Şekillenen Eskişehir

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte Cer Atölyesi Eskişehir'de sanayileşmenin başlamasında çok etkili olmuş, demiryolu bakım ve onarım faaliyetleri sayesinde kentte teknik bilgi ve sanayi kültürü gelişmiş ve böylece zamanla kent önemli bir demiryolu ve sanayi merkezi hâline gelmiştir. İlâveten, demiryolu ağı, Eskişehir'i ülkenin diğer şehirlerine bağlayarak ticaret ve ulaşımı da canlandırmıştır.

Atölyede çalışmak üzere Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelenlerle bölgede bilinçli bir işçi sınıfı oluşmuş, bu şekilde nüfusun artmasıyla yeni mahalleler kurulmuş ve Şehir, demiryolu etrafında planlı biçimde büyümüştür. Cer Atölyesi'nden başlayarak çevreye doğru lojmanlar, sosyal tesisler ve etkinliklerle sosyal hayat gelişmiştir.

Eskişehir Şeker Fabrikası da tarıma dayalı sanayinin gelişmesine, kırsal kalkınmaya ve çiftçilerin modern tarımla tanışmalarına büyük katkılarda bulunmuştur. Bu fabrika çevresinde de yerleşim artmış, yeni mahalleler oluşmuştur. Kentin doğudan ve batıdan genişlemesinde bu fabrikanın etkisi büyüktür.

Ayrıca işçi sınıfı örgütlenme ve sendikalaşma çabalarında da bu iki tesisin çok önemli bir yeri vardır.

Özetle, hem Eskişehir Cer Atölyesi ve hem de Şeker Fabrikası, kentin sanayileşmesi ve şehirleşmesinde ve modern bir şehir kimliği kazanmasında çok etkili olmuşlardır. Eskişehir Cer Atölyesi ve Şeker Fabrikası, yalnızca üretim yapılan yerler olarak değil; kentin hafızasını, emeğini ve ruhunu şekillendiren yapılar olarak görülmelidir. Bu kurumlar şehre kattıklarıyla, toplumsal hayata getirdikleri düzen ve umutlarla kentin simge tesisleri olmuşlardır. Eskişehir, bu iki kurum sayesinde yalnızca ekonomik olarak değil, dayanışma, emek ve modern yaşam kültürüyle de gelişmiştir. Bugün Eskişehir'in sakin, üretken ve çağdaş kimliğinin oluşmasında bu iki simge kuruma ayrı bir sayfa açmak gerekir.

Fabrikanın Kalbinde Büyümek

Prof. Dr. Burak ASİLİSKENDER

Mimar

Bugün, mezun meslektaşlarımdan gelen bir mesajı okurken, ilk öğrencilerimizle buluşmanın heyecanını yaşadığım günlerde yazdığım öykünün bitiş cümleleri gözümün önünde belirdi; *"Son Sümerbanklı olarak bir hayalim daha var; dedemin bu hikayeyi başlattığı yerde, mimarlık okumaya gelmiş öğrencilerimle buluşmak..."* Penceremden içeri süzülen rüzgar hafif bir ıslık çalıyordu; sanki fabrikanın susturulan sireni, bu kez kampüsün yeşilinde hayat buluyordu.

Bu duygunun kökleri, çocukluğumda bana anlatılan o büyük fabrikanın hikayesine uzanıyordu...

Fabrikanın kalbine geçmiş ve geleceği buluşturan yansımalar

Fabrikayla Yeniden Kurulan Şehir; Kayseri

Çocukken bana "sanayi okulu" diye anlatılan Sümerbank, bugün elimde tuttuğum bu diplomaların çok öncesinde şehrin kaderini değiştirmeye başlamıştı. Dedem, elinde bir bobin tutup bana makinelerin senfonisini dinletirken, "*burası sadece bez dokumuyor, şehir örüyor,*" derdi; o günlerde anlamazdım, ama şimdi Kayseri'nin haritasına bakınca her çizgide o ipliği görüyordum. Sanki 1935'ten beri, kentin kalbine kurulmuş bu dev yerleşke, çarklarının her dönüşüyle, sadece pamuklu kumaş değil, yepyeni bir yaşam biçimi üretiliyordu.

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, 1935
(La Turquie Kemaliste, 9, 1935)

Temeli 20 Mayıs 1934'te atılan bu tesis, Türkiye Cumhuriyeti'nin hedeflerinin en somut simgelerinden birisiydi. Uluslararası modern mimarisi, yenilikçi hedefleri, düzeni ve üreten yapısıyla halk tipi pamuklu kumaş üreten bir fabrikadan öte bir anlam taşıyordu. Sabah düdüğü çalınca hem tezgahlar canlanır hem şehir uyanırdı; iplik makinelerinin takırtısı, boyahane buharı, paketleme hattının ritmi, Kayseri'nin yeni nabızı haline gelmişti.

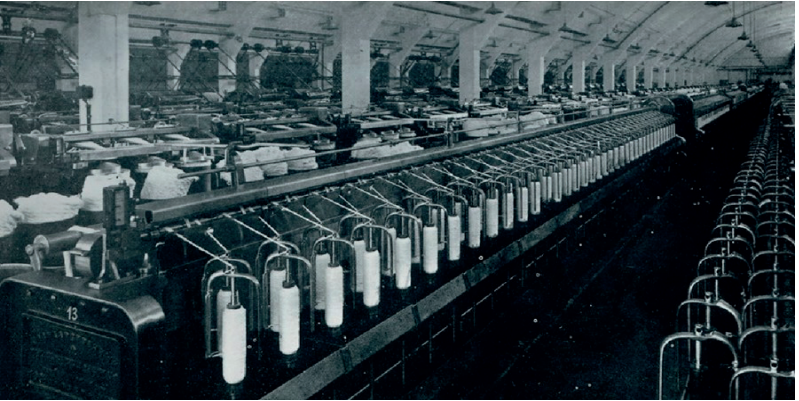
Lojmanların banyolarında ilk kez sıcak suyla tanışan aileler, çocuklarını kendi okullarına gönderen işçiler, mesai sonrası sinema salonunda aynı filmde gülen komşular; hepsi fabrikanın kalbinde atan aynı ritme bağlanmıştı. Akşam olduğunda lojmanların ışıkları birer birer yanar, şehrin geri kalanının loş karanlığı içinde geleceğin erken bir provası gibi parıldardı. Fabrika sadece kumaş değil, şehrin alışkanlıklarını ve temposunu da dokuyordu: Haftanın tek eğlencesi cuma pazarı olan insanlar artık hafta içi akşamları sinemada aynı filme gülüyor; çocuklar fabrikanın okuluna gidiyor, aileler ekonomadan alışveriş yapıyor, fabrikanın getirdiği düzeni ve çalışma disiplinini evlerine taşıyordu.

Fabrikanın bacasından yükselen duman artık sadece üretimin değil, şehrin ortak heyecanının da işaretiydi; gölgesinde açılan her dükkan, kurulan her atölye ve yükselen her yeni mahalle, Kayseri'nin adım adım kendine güvenen, üreten ve geleceğe bakan bir şehre dönüştüğünü

gösteriyordu. Kürt Hasan'ı, Laz Tahsin'i buraya getiren trenler, sadece işçi değil, yeni bir Kayseri kurmuştu; Fabrikadan geçen her el, şehre bir tuğla koyuyordu. Yıllar geçti, bu ritim Kayseri'nin içinde büyüyen yeni kanallar açtı. Fabrikadan ayrılan usta ve teknisyenlerin küçük atölyeleri, orta ölçekli işletmelere, ardından yeni fabrikalara dönüştü; Sümerbank, tekil bir üretim noktası olmaktan çıkarak Kayseri'nin girişimci ruhunu besleyen bir okul gibi çalıştı. Burada öğrenilen çalışma ahlakı, üretme cesareti ve örgütlenme kültürü, kentin sanayisinde çeşitliliği, dayanıklılığı ve dışa açılma becerisini kalıcı biçimde büyüttü.

Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası dokuma tezgâhları, 1935
(La Turquie Kemaliste, 9, 1935)

Bobinler Sarılıyor, Sümerbank Kayseri Bez Fabrikası, 1935
(La Turquie Kemaliste, 9, 1935)

Bu dönüşüm, yalnızca ekonomik değil, gündelik hayatın tamamını kapsayan bir yeniden örgütlenmeydi. Sümerbank, Kayseri'de çalışmanın ve birlikte yaşamanın anlamını yeniden tanımladı; fabrika disiplini üretim bandının ötesine taşarak mesai saatlerinden sosyal etkinliklere, çocukların eğitiminden boş zaman alışkanlıklarına kadar ortak bir zamansallık yarattı. Farklı kökenlerden gelen işçi, usta, mühendis ve aileleri; üretmeyi olduğu kadar paylaşmayı, kamusal mekanı kullanmayı ve birlikte yaşamayı da burada öğrendi. Kentin sonraki yıllarda geliştirdiği güçlü sivil ve ticari ağların arkasında, bu erken dönem ortak yaşam deneyiminin izleri açıkça hissediliyordu.

Sümerbank'ta öğrenilen disiplin, ölçü ve iş örgütlenmesi, şehrin dört yanına yayılan görünmez bir müfredat gibiydi; yeni sanayi kolları, lojistik firmaları ve ticaret ağları bu büyük tesisin gölgesinde filizlendi. "Ekonomik kalkınma kadar toplumsal kalkınma da önemseniyor," derken kastettiğim tam da buydu; çünkü fabrika, en başından itibaren yalnızca bir üretim bandı değil, bir şehir laboratuvarı olarak tasarlanmıştı. Üretimle birlikte yaşamı da örgütleyen bu model sayesinde Kayseri, birçok Anadolu kentine kıyasla mekansal olarak daha erken bir modernleşme deneyimi yaşadı. Okullar, spor alanları, sosyal tesisler, lojmanlar ve kooperatif konutlarıyla büyüyen Yeni Mahalle, Gazi Osman gibi semtler; fabrikanın kurduğu bu bütüncül düzenin kent ölçeğindeki izdüşümleriydi. Fabrikayla şekillenen yollar, mahalleler ve ticaret aksları zamanla kentin omurgasına dönüştü; Sümerbank, Kayseri'nin yalnızca ekonomik değil, mekansal aklını da dokuyan bir merkez haline geldi.

1940 başları Kayseri kent merkezi ve arka planda Sümerbank Kayseri Fabrikası (Fotoğraflarla Kayseri 1880-2006, Kocasinan Belediyesi, 2006)

Sümerbank Kayseri Lojmanlarında gündelik hayat
(İ. Babacan)

Sirenin Sustuğu, Kalbin Ritim Değiştirdiği Günler

Devlerin de yorulduğu zamanlar oluyor: Piyasa şartları değişip 90'larda üretim durduğunda, fabrikanın sireni susmuş, bacalar dumanını çekmiş,

Fabrikada sessiz bekleyiş

makineleri taşıyan titreşim, duvarlara sinmiş bir uğultu olarak kalmıştı. Bir zamanlar sabahın ilk ışıklarıyla şehri uyandıran o ritim, yerini ağır bir sessizliğe bırakmıştı. Yerleşke, bir süre Kayseri'nin tam ortasında, nefesini tutup bekleyen bir gölge gibiydi; sanki yıllarca koştuktan sonra birden duran bir devin, toparlanmak için soluklandığı bir an...

Susukun makineler, bakım onarım atölyesi

AGÜ Sümer Kampüsü

Rayların ötesinden geçen trenlerin sesi hala duyuluyordu, fakat o tanıdık çarkların sessizliği her şeyi bastırıyordu. Torna tezgahları, döküm makineleri, işçi dolapları... hepsi yerlerinde öylece duruyordu; ama artık kimse onlara dokunmuyordu. Sanki açık bir defter gibi yarım sayfada kalmışlardı; kimse son cümleyi yazmamış, kitap kapanmamıştı. Duvarlarda yankılanan eski çalışma ritimleri yavaş yavaş birer hatıraya dönüşürken, boş koridorlara sinmiş zaman, neredeyse elle tutulur bir ağırlık taşıyordu.

Ama hikaye burada bitmedi; duvarların sessizliğine rağmen hafıza konuşmaya devam etti. Karanlığa bürünen atölyelerin içinde, bir zamanlar yağ kokusuna karışan uğultu, sessizliğin içinden hala belli belirsiz duyuluyordu. Sanki mekan, geçirdiği onca yılın izini bırakmamak için inatla nefes almaya devam ediyordu. Zaman durmuş gibiydi ama hafıza, duvarlara işlenmiş bir nabız gibi yaşamayı sürdürüyordu.

Eskiden çalışanlar, emekliler, eski günleri anarken *"bu dev ölmez, başka bir şeye dönüşür,"* derlerdi; haklıydılar. Çünkü bu yerleşke yalnızca bir üretim merkezi değildi, bir kentin hafızasıydı. Yıllar içinde Kayseri'nin hatta dünyanın dört bir yanından *"burası bizim şehrimizin yüzü,"* diyenlerin sesleri çoğaldıkça, fabrika yeniden görünür olmaya başladı. Kültür varlığı olarak tescil süreci, koruma kurullarının kararları, mahkemeler, yeniden tesciller... Derken, fabrika yavaş yavaş gölgelerden sıyrıldı.

Ve sonunda, Fabrika AGÜ'yle birlikte yeniden can buldu: İkonik dev, üretimin maddesi değişse de birlikte düşünme, birlikte çalışma ve üretme ritimle ama aynı kalpten yeniden ayağa kalktı. Bir zamanlar

bobinlerden iplerin akması gibi fikirler, projeler ve araştırmalar mekansal süreklilikte birbirine eklendi, dokumaya devam etti. Geçmişin pamuk kokusunu, yerini merak ve sorgulama duygusuna bıraktı.

Yeni Kalp: Disiplinler Arası Kampüs

Sümer Kampüsü'nde öğrencilerimizle derslere başladığımız günlerde, Fabrikanın bedenine yeni bir kalp takılmış gibi hissediyordum. Ambar, İtfaiye, Fabrika Binası, Elektrik Santrali, kampüse yeni eklenen Çelik Bina'yla cilveleşiyor, oyunu yeniden kuruyordu. Ders aralarında, kolonun birine dokunduğumda; betonun tatlı serinliğinin altında, yıllar öncesinden kalan pamuk kokusu ve nemini içime çekiyordum. Artık camdan duvarları, öğrenci projelerinin sergilendiği tartııldığı panoları, deney setlerini, kitap dolu rafları, üzerinde çalışmaktan yorgun düşmüş bilgisayarların olduğu masaları taşıyan bu kolonlar, seksen yılın yükünü ve yorgunluğunu unutup gençleşmiş gibiydiler. Eski, eskiliğinden koparak yeninin ve yeniliğin can damarına dönüşmüş, sonsuz bir heyecan içinde anın ve üretimin bir parçası olmuştu. Geçmiş, derslikler, stüdyolar için birer arka plan olmanın ötesinde, yaşanan mekanın aktif bir parçasına dönüşmüştü.

Fabrikanın tek bir çatı altında iplik, dokuma, boya hatlarını barındırması gibi, kampüs de şimdi mimarlık, mühendislik, sosyal ve yaşam bilimleri gibi disiplinleri bir araya getiriyordu: Küresel sorunlara odaklanan derslerden birinde, bir grup mimarlık, mühendislik ve yönetim bilimleri öğrencisi ortak bir proje için bir araya gelmiş fabrikadaki farklı makinelerinin aynı bantta çalıştığı gibi, fikirlerini birleştirerek yenilikçi çözümler arıyorlardı. Artık, bobinlerden ipler yerine fikirler akıyor, makinelerden kumaşlar yerine projeler dokunuyordu. Fabrika'nın duvarlarında asılı Atatürk'ün o bildik özlü sözünde işaret ettiği gibi "*vatan çalışkanların omuzlarında durmakta*", destek alıp yükselmekteydi.

Kentin fabrikasından üniversitesine dönüşmek, yalnızca mekansal bir dönüşüm değil, aynı zamanda kentin ortak hafızasının yeniden biçimlenmesiydi. Bir zamanlar sabahları çalış düdüğüyle uyanan sokaklar, şimdi öğrencilerin kahkahalarıyla, jüri günlerinin telaşıyla, dersliklerden, laboratuvarlardan taşan ışıklarla canlanıyordu. Atölyelerin yerini stüdyolar almış, içerdeki çalışma disiplini, merak duygusu ve üretme

"Vatan Çalışkan İnsanların Omuzlarında Durur"
Bakım Onarım Atölyesi

AGÜ Öğrenci İşleri Girişi Sümerbank Kayseri Hatırası: "İnanıyoruz, Yapıyoruz"

isteği hiç değişmemişti. Hedefleri, yöntemi ve üretimi başka bir boyuta taşınmıştı. Fabrika, çalışmayı ve üretmeyi seven herkesin yuvası gibi sarıp sarmalamaya devam ediyordu. Eskiden pamuk rulolarının çıkıp gittiği o geniş kapılar, bugün düşüncelerin, tasarımların ve araştırmaların dünyaya yayıldığı birer eşik haline gelmişti. Kentliler, öğrenciler, araştırmacılar, tasarımcılar ve girişimciler kampüste keşişiyor, aynı çatı altında yeni bir kent kültürü üretiyordu. Kampüs, şehrin çağdaş üretim üssü olarak bilgi üretiminin, ortak aklın ve yaratıcı enerjinin merkezi niteliğini sürdürmeye devam ediyordu. Her yeni güne başlarken, eski fabrikanın duvarları, içinden yükselen bu yeni ritme eşlik ediyor, geleceğin burada yeniden örülmesiyle gururlanıyordu.

Fabrika gençlerle canlanıyor,
2024 Mimarlar Odası, Kayseri Mimarlık Festivali

Yeni Kuşak Sümerliler: Dünya Vatandaşı Gençler

2013 Eylül'ünde ilk öğrencileriyle yeniden can bulan fabrika, sanki yıllar önce duran çarklarının kaldığı yerden dönmeye başlamış gibiydi. Bir zamanların nemli pamuk kokusunu taşıyan geniş holler, bu kez gençlerin kahkahalarıyla, stüdyo toplantılarından taşan tartışmalarla ve yeni başlayan bir dönemin heyecanlı hareketliliğiyle dolmuştu. Gençlerin içten taşan enerjisi, çalışmaya ve üretmeye tutkuyla bağlı akademisyenlerle buluşunca, uzun süredir uykuda bekleyen dev, derin bir nefes alarak yeniden doğruldu.

Yıllarca sessiz kalan yapılar, yenilikçi tasarım ve uygulamalarla adeta ikinci bir ömür kazandı.

Fabrikanın kendine özgü ritmini taşıyan duvarlar; çelikten eklerle güçlendirilmiş, şeffaf yüzeylerle nefes alan birer yaşam alanına dönüşmüştü. Eklenen cam duvarlar, içerdeki üretme tutkusunu dışarıya yansıtan birer ışık paneli gibi gün boyu parlıyor, içinde sürdürülen araştırma ve tasarımın canlılığını kente geri iletiyordu. Üretim tarihsel hafızası ile çağdaş akademik enerjinin buluşması, mekanı her adımda hissedilen bir dinamizmin yuvası haline getirmişti.

İlk mezunlarını 2018'de veren AGÜ, fabrikanın üretme tutkusunu yalnızca devralmakla kalmamış, ona bambaşka bir yön kazandırmıştı. Sümerbank'ın tezgahlarında pamuk ipliklerine dönüşen ham maddelerin bir zamanlar şehirden şehre uzanan yolculukları nasıl kent dokusuna işlerse; bugün de öğrencilerin fikirleri, projeleri ve hayalleri aynı ritimle dünyanın dört bir yanına yayılıyordu.

Artık her yeni stüdyo masası eski bir tezgahın yerini alıyor; her atölye buluşması, eskiden makine sesleriyle dolan o büyük salonlara yeni bir anlam kazandırıyor. Üretilen kumaşların yerini, gençlerin tasarımları, sistemler, fikirler ve teknolojiler almış; fabrikanın ruhu yeni bir anlama kavuşmuştu. Üretim yönü değişmiş, ama özündeki tutku hiç azalmamıştı: Fabrika artık pamuktan değil, fikirlerden dokuyordu... Bir zamanlar pamuk ipliklerinin aktığı bu koridorlarda şimdi düşünceler dolaşiyor; gençlerin nefesi, duvarların belleğine karışarak mekânın içsel

AGÜ Sümer Kampüsü Büyük Ambar Binası derslikleri

ritmini her gün yeniden kuruyordu. Fabrikanın yıllara direnmiş nabızı, öğrencilerin adımlarına uyumlanıyor ve kampüs, içinde taşıdığı bu enerjiyi adeta dışarıya doğru itiyordu. Mezunlarından gelen haberler, fabrikanın bir zamanlar dört bir yana gönderdiği kumaş sevkیات raporlarına benzeyen

bir listeye dönüşmeye başladı. Bir e-posta: "*Rotterdam'da kentsel dönüşüm ofisinde işe başladım*"; bir başka mesaj: "*Şanghay'da eski sanayi alanını kültür parkına dönüştürecek projede yarışma üçüncülüğü aldık*"; bir telefon konuşması: "*Katar'da şantiye şefliğine geçiyorum, mühendislik arkadaşımınla birlikte yapısal danışmanlık yapıyoruz*". Fabrikanın kalbinden çıkan yollar, sadece Kayseri'ye değil, dünyanın dört bir yanına uzanmaktaydı. Sümerbank'ta işçilikten sanayiciliğe uzanan hikayelerin yerini, bugün öğrencilerimizin proje liderlikleri, tasarımları, girişimleri, ödülleri gibi akademik ve mesleki başarılar olsa da başlangıç noktası yine aynı kampüs, aynı duvarlar, aynı gökyüzü...

Yapılan işin nesnesi değişse de fabrika, tam vardiya üretime devam ediyordu; metre metre kumaşların yerini, dünyanın dört bir yanına yayılan Sümerli AGÜ mezunlarının ödüllü projeleri, patentleri, tasarımları almaktaydı....

Fabrikanın Kalbinde Büyüyen Şehir

Ders çıkışı kampüsün içinden geçerken, fabrikanın bir zamanlar şehrin nabzını tutan o kalın duvarlarının nefes alıp verdiğini hissediyorum. Çocukken ilk kez duyup heyecanlandığım o titreşimli uğultu, bugün başka bir biçimde yeniden karşıma çıkıyor. Bir zamanlar makinelerin ritmiyle dolan bu mekanda şimdi daha hafif bir ses var; ama sürekliliği aynı. Üretimin sesi değişmiş olsa da, üretme isteği hiç kaybolmamış.

Gün içinde stüdyolardan, dersliklerden ve atölyelerden taşan hareketlilik; fabrikanın yıllar önce kente kazandırdığı çalışma disiplininin başka bir biçimde sürdüğünü gösteriyor. Burada artık kumaş değil, düşünce üretiliyor; ama birlikte çalışma, birlikte öğrenme ve birlikte üretme kültürü aynı yerden besleniyor. Bir zamanlar tezgahların gürültüsüyle titreyen duvarlar, bugün fısıltı gibi dolaşan fikirlerle, bilgisayar fanlarının hafif uğultusuyla ve hızla karalanan eskizlerle yeniden can buluyor. Eski makine parçaları, yeni projelerin sessiz tanıkları gibi mekanda yerlerini koruyor.

Akşam olup ışıklar azaldığında, mekânın belleği daha görünür hale geliyor. Duvarlar, kolonlar ve geniş holler; geçmişte taşıdıkları emeği bugünün adımlarına ekleyerek sessizce eşlik ediyor. Garip bir sessizliğin içinde, gölgelerin arasında bir silüet beliriyor: Sırtında çantasıyla stüdyodan çıkan bir öğrencinin yanından sanki ağır adımlarıyla, ellerinde görünmez

bir bobin demeti taşıyan bir usta geçiyor... Yıllar önce aynı koridorlardan geçmiş adımlar, bugünün adımlarıyla üst üste biniyor; iki nesil aynı zeminde birbirini selamlıyor. Eski ritmin ağır vuruşu ile yeni ritmin daha hızlı temposu, hatıralarla umutları aynı nabızda buluşturuyor; mekân, gece bile bu ritmi yavaşlatmadan taşımaya devam ediyor.

Fabrika'da dün dokunan her ilmek, bugün farklı biçimlerde yaşamaya devam ediyor. Üretilen şey değişse de, bu mekânın kalbinde atan ritim aynı: çalışmak, üretmek ve geleceğe doğru birlikte yol almak. Bir zamanlar şehrin kalbini çalıştıran bu fabrika, bugün de hayatlarımızın içinden geçerek varlığını sürdürüyor.

Her yeni mezunla birlikte, "Son Sümerbanklı"nın tek bir kişi olmadığı daha da belirginleşiyor. Bir zamanlar fabrikanın ülkenin dört bir yanına gönderdiği kumaş ruloları gibi, bugün de bu mekandan yetişen mimarlar, mühendisler, tasarımcılar ve araştırmacılar kendi yolculuklarına doğru açılıyor. Üretilen şey değişmiş olsa da, hikaye aynı mekanda, aynı çalışma kültürü ile başlıyor... Kayseri'nin Fabrikası, geçmişinden güç alarak her yeni adımda, her yeni yolculukta yeniden tanımlanan, yaşayan bir miras olarak varlığını sürdürüyor.

Geçmişle geleceği buluşturan AGÜ Sümer Kampüsü

Askeri Fabrikalar ile Şekillenen Bir Kent: Kırıkkale

Mahmut KİPER
Metalurji Mühendisi

TMMOB'nin Mühendislik ve Mimarlık Öyküleri serisinin onuncu ve sonuncu kitabında yer alan "Tophane'den MKE'ye" başlıklı öyküde atıfta bulunulan Ersoy Zengin'in "Tophane-İ Amire'den İmalat-I Harbiye'ye Osmanlı Devleti'nde Harp Sanayii (1861-1923)" başlıklı doktora tezinde yer alan bilgilere göre; Osmanlı Devleti döneminde kurulan ve İstanbul'da toplanmış olan askerî fabrikalar Balkan Harbi (1912-1913) sırasında Rumeli'nin büyük oranda kaybedilmesi ve düşman hareketlerinin İstanbul'u tehdit etmesi üzerine Anadolu'ya taşınmak istenmiş ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile bu düşünce gerçekleştirilememiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti, imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması gereği askerî fabrikaları kapatmak zorunda kalmıştır. Bu arada 1832 yılından itibaren faaliyetlerini sürdüren Seraskerlik Kurumu, 22 Haziran 1908 tarihinde "Harbiye Nezareti" adı altında yeniden teşkilatlandırılmış, bir yıl sonra da bu nezarete bağlı olarak "İmalât-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğü" kurulmuş ve silah sanayinin tüm teşkilatı bu müdürlüğe bağlanmıştır. Millî mücadele sırasında gerekli görülen teçhizatları karşılamak amacıyla Ankara'da ve Anadolu'nun uygun bölgelerinde işletmeler kurulmuştur. Özellikle 1921 yılında ve sonrasında, silah sanayi Anadolu'da tekrar canlanmaya başlamıştır. Ankara Silah Tamirhanesi, Ankara Top Mühimmathanesi, Marangozhane, Eskişehir Silah Tamirhanesi, Keskin Fişek İmalathanesi, Kayseri ve Konya Tamirhaneleri, Erzurum İş Ocağı bu yıllarda İmalât-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğüne bağlı çalışan fabrika ve tesislerdir. Anadolu'nun dört bir yanında kurulan silah tamir bakım, cephane, fişek fabrikaları; yurdun dört bir yerinden gelen

subayların, işçilerin ve mühendislerin buralarda çalışmaya başlamasıyla hareketlenmiştir.

Yukarıda sayılanlardan biri de günümüze kadar binası ayakta kalmayı başarmış olan Keskin Fişekhanesidir.

Millî Mücadelede Önemli Bir Cephe Üretim Üssü: Keskin Fişekhanesi

Keskin 1859 yılında Belediye, 1891 yılında Kırşehir Sancağına bağlı İlçe olmuştur. Yakın köy ve kasabalardan yapılan göçler sonunda nüfusu artmış ve kaza merkezi büyümüştür.

O zamanlar Kırık ve Kale köylerinin de bağlı olduğu işte bu Keskin ilçesinde yer alan ve halk arasında "Fişekhane" olarak bilinen tarihi yapı, Kurtuluş Savaşı yıllarında kritik görevler üstlenmiş ve özgün mimarisiyle günümüzde hâlâ ayakta durmaktadır. Kemerli pencereleri ve üçgen alınlıklarıyla görsel bir zenginlik de sunan ve yıllara meydan okuyan bu bina yalnızca bir mühimmat üretim merkezi olarak değil; aynı zamanda bir halkın bağımsızlık uğruna gösterdiği fedakârlığın simgesi kimliğiyle de önemli bir kültürel ve tarihi mirastır.

Kırıkkale'nin Keskin İlçesinde bulunan ve halk arasında "fişekhane" olarak bilinen tarihi yapı

1907 yılında bir askeri depo olarak inşa edilen Fişekhane, 1921-1923 yılları arasında Kurtuluş Savaşı'nın en zorlu dönemlerinde cephenin

mühimmat ihtiyacını karşılamak üzere üretim merkezine dönüştürülmüş ve burada günde yaklaşık 50 bin silah mermisi üretilmiştir.

Kadın, erkek, genç, yaşlı, çocuk tüm Keskin halkı birlikte yurt savunması için gece gündüz demeden çalışmış, cephedeki askerler için cephaneye üretmiş ve mühimmat taşımışlardır.

Kurtuluş Şavaşında fişekhaneden kağını ile cephane taşıyan Keskinliler
İşte bu Fişekhane bu yörede kurulan ilk askeri tesistir aynı zamanda.

İlk kurulan sanayi tesisi (Fişek Fabrikası) ve çalışanları yani askerler

Cumhuriyet sonrası, önceleri Ankara'nın bir ilçesi olan ve Kırıkkale'nin de bağlı olduğu Keskin, Kırıkkale'nin gelişmesine bağlı olarak, 3587 Sayılı Yasa ile 17.08.1989 tarihinden itibaren Ankara İli'nden ayrılarak Kırıkkale İl'ine bağlanmıştır.

Askeri Tesislerden Doğan Şehir

Kırıkkale denince ilk akla gelen şüphesiz bu şehrin gelişiminde çok etkili olmuş olan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'dur (MKEK).

Kırıkkale'nin milli savunma sanayii ile bütünleşmesi Cumhuriyet'in ilk yıllarına dek uzanır.

İmalât-ı Harbiye-i Umumiye Müdürlüğüne bağlı çalışan fabrika ve tesisler 1921 yılı Ocak ayından itibaren yeni bir teşkilat olarak kurulan "Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğüne" bağlanmış ve daha sistemli çalışmaya başlamışlardır. Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü, Kurtuluş Savaşı devam ederken Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki düzenli ordunun askeri ihtiyaçlarını artan bir şekilde sağlamak amacıyla kurulmuştur. İşgal altındaki İstanbul'dan başta Ankara olmak üzere Anadolu'nun çeşitli kentlerine kaçırılan tezgâh ve tesisat ile buradan gönüllü olarak gelen subay, usta ve işçiler sayesinde silah, mühimmat ve diğer askeri ihtiyaçlar karşılanmaya çalışılmıştır.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasından sonra, Ankara'da temelleri atılan silah tamirhanelerinin yenilenmesi ve diğer fabrikaların da Anadolu'da kurulması için çalışmalar başlatılmış ve bu iş için en uygun yer olarak Kırıkkale belirlenmiştir.

1925 yılında Topçu Mühimmat Fabrikası'nın temellerinin atılması, Kırıkkale'nin şehirleşmesinin çekirdeğini oluşturmuştur. 1928'de Pirinç Fabrikası, 1932'de Çelik Fabrikası, 1935'te Silah Fabrikasının kurulduğu Kırıkkale'de 1937 yılında da Nitroselüloz Barut Fabrikası ve top fabrikasının temelleri atılmıştır. Bunları daha sonra diğer önemli harp araç gereç üretim tesisleri ve ilgili birimlerin hayata geçirilmesi izlemiştir.

1921'de kurulan Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne ilk olarak Miralay Asım ve muavinliğine Hasan Fehmi Bey tayin edilmiştir. Bu tarihten sonra silah ve mermi tamirat ve imalleri tek çatı altında yürütülmeye çalışılmıştır.

Askeri Fabrikalar bünyesindeki önemli tesislerden biri olan Kırıkkale Çelik Fabrikası aynı zamanda Cumhuriyetin ilk modern çelik tesisidir ve Prof. Bilsay Kuruç'un deyimiyle Türkiye'yi yaklaşık bir asır geç kalınan çelik çağına yetiştirme çabaları onunla başlamıştır.

Bu tesisin işletmeye alındığı yıl olan 1932 Kırıkkale'sini ve fabrikanın o günlerdeki durumunu; 1926 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün Ankara Garı'ndan yolcu ettiği öğrenci grubuyla Almanya'ya giden ve burada kuruluşu 1870 yılına dayanan ve dünyadaki ilk ve en önemli metalürji mekteplerinden sayılan Aachen Üniversitesi'nden mezun olarak yurda döndükten hemen sonra yeni kurulmuş olan Kırıkkale Çelik'de iş başı yapan ve zamanla bu işletmenin Müdürlüğü görevinde de bulunan-dostlarının deyimiyle ihtiyar çelikçi- Metalurji Mühendisi Selahattin Şanbaşoğlu şöyle anlatmıştı kendisiyle yaptığımız bir söyleşide;

"1932'de Kırıkkale'de askeri fabrika sahası dışında sadece 13 ev vardı. Meyhane, kahvehane ve kasap dükkânı aynı yerd. Yol yoktu. Haftada yalnız iki tren geçerd. Gazete gelmezdi. Fabrikaya ya trenle ya da çamur tarladan geçerek gidilird. İşçi tamamen oraların köylüsüydü. İki üç saatte köyünden eşekle veya yaya gelird. Fabrikada eşeklere ayrı yer vardı. Çelik fabrikasında 500-600 işçi çalışırd. İşçilere (yani çalışan köylüye) kendi getirdiği pekmez veya ayrına bandığı yufka ekmeğinden ibaret yemeğinin ve kendi elbisesinin dışında, ilk fabrika yemeği ve kıyafeti Kırıkkale Çelik Fabrikası'nda verilmiştir. Bunu yapan da devlet değildi. Kendi aramızda para toplayıp başlattık ve usul haline getirdik..."

O devirde yörede ne sebze hali, ne kabzımal ne de mezbaha vardır ve onlar, fabrika çevresindeki uygun bir arazide domates, biber, fasulye. gibi sebzeler ile tavuk, koyun gibi hayvanları doğrudan doğruya kendileri yetiştirerek, çalışanlara Cumhuriyetin ilk tabldot uygulamasını başlatmışlardır.

Selahattin Şanbaçoğlu Kırıkkale Çelik fabrikasında yapılan bazı önemli üretimleri de şöyle anlatmıştı o söyleşimizde;

"1929'da temeli atılıp, 1932'nin başında faaliyete başlayan Fabrikada iki tane 10'ar tonluk Siemens-Martin ocağı, bir tane 2 tonluk elektrikli ark ocağı ve iki tane de kupol ocağı ile beraber dökümhane, haddehane, demirhane, tamirhane vardı. 1932'de Almanlardan bir heyet geldi, bunları çalıştırmaya başladık. O vakit demiryolları Türkiye için çok önemli. Bu fabrikaları askerlerin ihtiyaçları için kurarken, İsmet Paşa'nın emriyle "...Burada ray da yapılsın." denmiştir. Türkiye'de ilk defa ray 1932 Senesi'nin Haziranı'nın 4'ünde burada yapılmıştır. Daha sonra Almanlar gittiler ve 1934'e kadar çelikhane çalışmadı; çünkü ne mühimmat ne de ray için hiçbir sipariş yoktu... 1934 senesinde Ali Çetinkaya Bayındırlık Bakanı olduktan sonra Devlet Demiryolları ona bağlandı. Devlet Demiryolları başlangıçta hiç istemiyordu; ama, Çetinkaya zorlayınca ray siparişini Kırıkkale'ye vermek zorunda kaldılar. Başlangıçta, tabiatıyla hiç tahsisat falan yok. Hepimiz acemiyiz ve doğru dürüst kütle halinde üretim yapamıyoruz. O esnada, 15'lik top imalatı için Almanya'ya tekâmül kursuna gidenler, Škoda firmasından Harlas isimli bir ustabaşı getirdiler. Bizim çelik imalatında Harlas'ın çok büyük yardımı ve tesiri oldu. Rayları ilk teslim ettiğimiz zaman DDY şüphe etmişti. İnşaat Fen Heyeti Başkanı olan İsmail Fuat Bey bizim raylardan ve Alman konsorsiyumundan gelmiş raylardan birkaç örnek alıp test etmek üzere İsviçre'ye gönderdi. Onlar rayları Thomas çeliğinden yapıyordu. Bizim raylar onlarınkinden kat be kat mukavim çıkınca herkesin sesi kesildi. 1935-1940 tarihleri arasında DDY'ye 20.000 ton ray verdik. Kırıkkale'nin esas imal görevi vasıflı çeliktir. Bunda başarılı olmuştur. 1935-50 arasında 150 kadar değişik çelik çeşidi yapılmıştır. Türkiye'de bugün (söyleşinin yapıldığı 1992 senesinde) bunun yarısı üretilmiyor. Kırıkkale'de hep yeni şeyler yapılırdı. Sıcak iş, yüksek hız, kısaca her cins takım çeliği yapıldı. Hülasa, uçak çeliği, kalem çeliği, paslanmaz çelikler, atışa dayanıklı çelikler, bütün dişli çelikleri, semantasyon çelikleri, daha birçokları yapıldı. Bizi en çok müşkülata uğratan, fişek için, platina dediğimiz çok düşük (%0,08) karbonlu ve silissiz malzeme imal etmektir. Kırıkkale'de dolomit yoktu,

ama manyezit vardı; manyezitin yakılması ve katılması ilk defa burada oldu. Sonra, Türkiye'de ilk defa çelik döküm, kuma çelik döküm de burada yapıldı. Çelik döküm kumu tanınmıyordu, bentonit hiç bilinmezdi. O vakit şamotu öğütüp döküm kumuyla karıştırma suretiyle çelik kumu imal edildi. İlk yapılan şeyler, topların tekerlek başları olmuştur. Ve ondan sonra da enteresan iki döküm yapıldı; bunlar eski Erkin denizaltı personel gemisinin bodoslamaları ve mermi çeliklerinin çekme halkaları için, iç kısmı beyaz döküm, dış kısımları gri döküm halkalardı. Kapasite 2 tonluk bir elektrik ark ocağından ibaretti. Bütün bunları kitaplardan bakarak yaptık. Patent, lisans söz konusu olamazdı. Kendi ihtiyacımızı, DDY'nin ve Milli Savunmanın ihtiyaçlarını karşıladık. Piyasaya vermedik, piyasanın ihtiyacı da yoktu..."

Selahattin Bey'in uzun süre önce mühendis sonra da Fabrika Müdürü olarak görev yaptığı Askeri Fabrikalara bağlı Kırıkkale Çelik Fabrikası'nda sürekli yeni ve önemli işler yapılmıştır. Bunlardan biri de oldukça iddialı bir üründür: TANK. Öyküsünü Selahattin Bey şöyle anlatır; "1946'da kendi girişimimizle tank yaptık. Bunun sadece Ford motoru dışardan geldi. Dizayni bizimdir, tipi kendimize mahsustur. Tasarımını Kâmil Necati de arkadaşları yaptı. Zırh levhası, topu, paleti aktarma organları, hepsi bizim üretimimizdir. Bu tank 1946'da Cumhuriyet Bayramı törenlerinde geçti. Ancak sipariş gelmedi ve tek tank olarak kaldı. Amerikan yardımı başlayınca hazırcılık ve kolaya kaçma başladı."

Askeri Fabrikalar İçin Kırıkkale Tercihi

Bu ve diğer Askeri Fabrikaların o dönemlerde ağırlıklı Kırıkkale'de kurulmasıyla ilgili de şu hikâye anlatılır;

Mustafa Kemal Atatürk'ün Askeri Fabrikaların düzenli bir şekilde teşkilatlanmasını Fevzi Çakmak Paşa'dan talebi üzerine, Fevzi Çakmak zamanın Askeri Fabrikalar Umum Müdürü Mirliya Asım Berkman'a Kızılırmak civarında ihtiyacı karşılayacak tam teşkilatlı askeri fabrikaların kurulması için emir verir. Bunun üzerine bir askeri heyet Ankara civarından başlayıp Kayseri bölgesine kadar incelemeler yapmak üzere 1924 yılı ağustos ayında Keskin kazası üzerinden hareket eder.

Kırık köylü Hüseyin Kâhya, Kaletepe'nin kuzeyinde bugünkü ofis silolarının bulunduğu yerde buğday tarlasını biçerken bir askeri arabanın geçmekte olduğunu görür ve heyetin yolculuklarının sebebini öğrenince o yöredeki geniş arazilerini ücretsiz verebileceğini söyler.

Heyet, sonunda Kırık köyü arazisinde fabrikaların kurulması kararını verir. İlk fabrikanın temeli Hüseyin Kahya'nın Kaletepe'nin kuzeyindeki tarlasında atılarak bugünkü fabrikalar kurulum ve Kırık köyü ile Kale tepe adları birleşerek önce Kırıkkale adıyla ilçe olur sonra da il olur.

Kırıkkale'nin gelişiminde çok hizmetleri olan Hüseyin Kahya adı bir mahalleye verilir, onun adını taşıyan bir de park yapılır.

Kırıkkale Hüseyin Kâhya Parkı

Kırıkkale ismine dair bir başka belgeye göre de bu bölgede tarih boyunca sırasıyla Hitit, Roma ve Bizans Devletleri egemenliği sürmüştü, 1071 Malazgirt Savaşından sonra Türklerin Anadolu'ya yerleşmeleri ile birlikte Türk hâkimiyetine girmiştir. Buralara Türkmenlerin-Oğuzların yerleştiği ve yöreye Cumhuriyet Dönemine kadar "Kırık Kal'a" denildiğinin Osmanlı arşiv belgelerinde yer aldığı belirtilmektedir.

Adını Silaha Veren İl

1950'de Askeri Fabrikaların adı değişir ve Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu olur. MKEK isminin hikayesini 1998 yılında ülkemizin ilk metalürji mühendislerinden Selahattin Şanbaçoğlu'nun vefatından sonra onun anısına çıkardığımız "Paydossuz Bir Yaşam" isimli kitapta Prof. Bilsay Kuruç şöyle anlatmıştı; *"İlk yasa tasarısında yeni isim "Çelik Kimya"dır. O sırada Selahattin Şanbaçoğlu Kırıkkale Çelik Fabrikası'nın Müdürü'dür. Komisyon Sekreteri Hıfzı Oğuz Bekata ile sohbetinde şöyle*

der; 'Çelik sanayinin içinde ufak kalır. Esası "Makina ve Kimya"dır. Kuruluşun yeni adı "Makina ve Kimya Endüstrisi" olur."

Türk savunma sanayinin temelini oluşturan MKE Kurumu, fabrika ve tesislerinin büyük bölümünün yer aldığı Kırıkkale'yi de hızla büyüterek savunma sanayii ile bütünleşmiş bir ile dönüştürür. Öyle ki; MKEK silah fabrikasında üretilen "Kırıkkale 7,65" tabanca dolayısıyla Kırıkkale, "Adını silaha veren il" olma özelliği de kazanır ve bir dönem Kırıkkale tabancası almak için sıraya girilir, hatırlı MKEK yöneticileri araya konur.

Kırıkkale'nin kuruluş sebebi olan MKEK fabrikaları hiçbir zaman sadece belli ürünleri imal eden kuruluşlar olmamıştır, aynı zamanda başta savunma sanayii olmak üzere pek çok sektöre kalifiye işgücü yetiştiren okul olma misyonunu da üstlenmiştir. MKEK fabrikalarından emekli olan veya ayrılan teknik personel de yine savunma sanayii alanında faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Fabrikalarla Hızla Büyüyen Kent

1920'lerde mühimmat fabrikasının temellerinin atılması demiryolunun buradan geçmesi gibi unsurlar bu küçük yerleşim biriminin gelişiminde önemli rol oynamıştır. Buna rağmen Cumhuriyet sonrasında, 1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında Kırıkkale adına rastlanılmamıştır. Ancak o dönemde Ankara'nın ilçesi konumunda olan Keskin'in nüfusu 48.934 kişidir. 1925 yılında Top ve Mühimmat Fabrikası'nın temellerinin atılması, Kırıkkale'nin şehirleşmesinin çekirdeğini oluşturur. İlk aşamada, fabrikaların teknik ve idari personeli için yapılan sosyal tesisler ve az sayıda lojman da hemen tren istasyonu civarında yapılır. Fazla konut yoktur. Çünkü çalışanların büyük çoğunluğu askerdir ve kışlada kalırlar. Mühimmat Fabrikasının ilk üretime geçmesiyle fabrikalarda çalışmak üzere çevre köylerden ve illerden insanlar buraya göç etmeye başlarlar ve Kırık köyü, 1929 yılında "Kırıkkale" adıyla bucak yapılır. Artık Kırıkkale 3000 nüfusa sahip kavşak noktasındaki bir Anadolu kasabasıdır. Kırıkkale, 1935 ve 1940 nüfus sayımlarında hala Keskin İlçesine bağlı nahiye statüsünü sürdürür. 1941 yılında belediye statüsüne kavuşur. Sivil işçilerin yani yöre köylülerinin işe alınmasıyla konut bölgeleri genişlemiş demiryolu istasyonu kentin merkezi olmuş, İstasyon Mahallesi adını almıştır. Sanayi kesimine ait sosyal tesis ve işletmelerde aynı yerde genişleyerek Fabrikalar Mahallesi adını almıştır.

Tren istasyonu ve demiryolu

Kaletepe ve Fabrika Lojmanları

Böylece ilk yerleşimler demiryolu güzergahında; bugün aynı adı taşıyan Fabrikalar mahallesi, Ovacık mahallesi, Kurtuluş ve Hüseyin Kâhya mahallelerinde oluşmaya başlamışlardır. Sonraları Askeri Fabrikalara bağlı işletme sayısı arttıkça personel ve işçi sayısı da artar. Görülmemiş biçimde nüfus artışı görülür, devlet daireleri, yeni okullar, hastane ve sosyal tesisler açılır. Yeni gelen işçilerin konutları ve halka halka mahalleler çevreye yayılır. Demiryolu, fabrikalarla yerleşim bölgesi arasında bir sınır oluşturur.

Kültür Merkezi ve fabrika evlerinden görünüş – 1950

Kırıkkale, özellikle 1970'li yıllardan itibaren hızlı nüfus artışıyla birlikte fiziki olarak da hızla büyür. Ve bu hızlı büyüme sonunda 1989 yılında il olur.

1925'de 12 hanelik bu köy 2017 yılı itibariyle 278 bin nüfuslu büyük bir yerleşim alanı halini alır.

Türkiye'de Süper Lig'e Çıkan İlk İlçe Takımı: Kırıkkalespor

Gelişen yerleşimde sosyal tesislere paralel olarak spor faaliyetleri de hızla artar, spor kulüpleri kurulur ve yöre halkının gözdesi olur. Bunlardan biri de Kırıkkalespordur.

Yerel haber sitelerinden Kalehaber.net'de geçmişte yer alan bir haberde bu takımla ilgili bir haberde şunlar yazılmıştı;

"Kırıkkalespor, 1977-1978 sezonunda elde ettiği tarihi başarıyla hem şehir tarihine hem de Türk futboluna adını altın harflerle yazdırdı. O sezon şampiyonluğu garantileyerek Süper Lig'e yükselen Kırıkkalespor, bu başarısıyla Türkiye'de Süper Lig'e çıkan ilk ilçe takımı olma unvanını kazandı."

Şampiyon olan takımın yer aldığı tarihi bir fotoğrafta futbolcuların önünde yer alan çocuklar, şehrin bu başarıya nasıl kenetlendiğini gözler önüne sererken, kareye damga vuran detaylardan biri de minik bir kuzu olmuştur. Dönemin kalecisi Yalçın Önal'ın, Kızılırmak kenarında bulup günlerce kampta baktığı kuzu, şampiyonluk kutlamalarına da dahil edildi ve zamanla Kırıkkalespor'un o sezonki şampiyonluğunun simgelerinden biri haline geldi.

Kırıkkale Spor'un 1978-1979 Sezonu Şampiyon Kadrosu ve Maskotları
Kuzu

Günümüzün Modern Kenti

1925'den önce 12 hanelik küçük bir köy olan Kırıkköyü ile 3-4 km. ötesindeki bakımsız, ağaçsız, boz topraklardan oluşan Kaletepe

isimlerini birleştirip, bugünün Kırıkkalesi'ni doğururlar. Bu bölgede Askeri Fabrikalar kurulmadan önce bomboş ve sadece sivrisineklerin yaşadığı bataklık arazilerde ise bugün dev tesisler uzanır.

Kırıkkale, Cumhuriyet dönemi sanayiye (özellikle savunma sanayine) bağlı olarak kurulmuş ve gelişmiş bir şehir karakteri sergiler.

Bölge tarihi çok eskilere dayanmakla birlikte, kentleşme temelleri 1925'lerde atılan bu bir asırlık Cumhuriyet şehrinin hikayesinde o dönemki ismiyle Askeri Fabrikalar ve sonraki ismiyle MKEK'nin çok önemli ve biçimlendirici etkisi olmuştur.

MKEK'nin Kırıkkale'deki varlığı, kentin sosyo-ekonomik yapısının oluşumunda belirleyici bir rol oynamış; sanayileşme süreciyle birlikte mekânsal, demografik ve kültürel dönüşümü hızlandırmıştır. Kuruluşun üretim faaliyetleri, Kırıkkale'yi yalnızca bir sanayi merkezi hâline getirmekle kalmamış, aynı zamanda nitelikli iş gücü ve endüstriyel bilgi birikiminin yerleşmesini sağlamıştır. Bu bağlamda MKE, Kırıkkale'nin kent kimliğinin şekillenmesinde hiç kuşkusuz temel bir aktördür ve kentin tarihsel gelişimi, bu sanayi mirası dikkate alınmadan çok eksik kalacaktır.

Kaynakça

VURAL, Ercan, "Kırıkkale Şehri'nin Cumhuriyetten Günümüze Mekânsal Gelişimi" İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2018.

<https://www.kalehaber.net/keskinin-fisekhanesi-bir-halkin-direnisinden-kalan-sessiz-anit>

<https://www.ilgazetesi.com.tr/keskindeki-tarihi-fisekhane-kurtulus-savasinin-sessiz-tanigi-319014h.htm>

Bitlis'te Bir Fabrika

Nadir AVŞAROĞLU
Maden Mühendisi

Üniversiteyi kazandığım ilk yıl mühendis olabilmek hayali ile birçok genç insan gibi ben de taşradan büyükşehirlere gelmiş ve bir telaş içindeydim. Acemilik, heyecan, karışıklık ve koşuşturma. İlk yıl, bizim sınıfta birlikte okuduğumuz iki arkadaşımın aynı öğrenci yurdunda kalmıştım. Onlarda benim gibi Anadolu'dan gelen ve heyecanlı gençler, Rıza ve Fikret'le hemen kaynaştık.

Fikret, Bitlis'li zeki ve yoksul bir köy çocuğuydu. İlçedeki liseden üniversiteyi kazanan 3 gençten biri. Fikret'in en büyük hayali köyünde üniversite okuyan ilk kişi olmak. Bu nedenle küçükten beri öğretmen ya da ormancı olup köyüne yerleşmek istiyordu. Lisedeki öğretmenin önerisi ile mühendislik tercihi yapmıştı. Ama azimliydi, Fikret. O yıl üniversite derslerinin yanında tekrar üniversite sınavına hazırlandı.

Bizler de hem sınıf arkadaşları hem de yurt arkadaşları olarak Fikret'e sahip çıktık. Yoksulluğunu belli etmeden, birlikte yedik, eşyalarımızı birlikte kullandık, giysilerimizi hep birlikte giydik. Bir yere gittiğimiz zaman Fikret'e para harcatmazdık. Zaten harcayacak parası da yoktu ya. Dönem arasında bile parasızlıktan memlekete gidemedi. Yıl bitti. Herkes sınıfını geçti. Bir sonraki yıl buluşmak üzere ayrıldık.

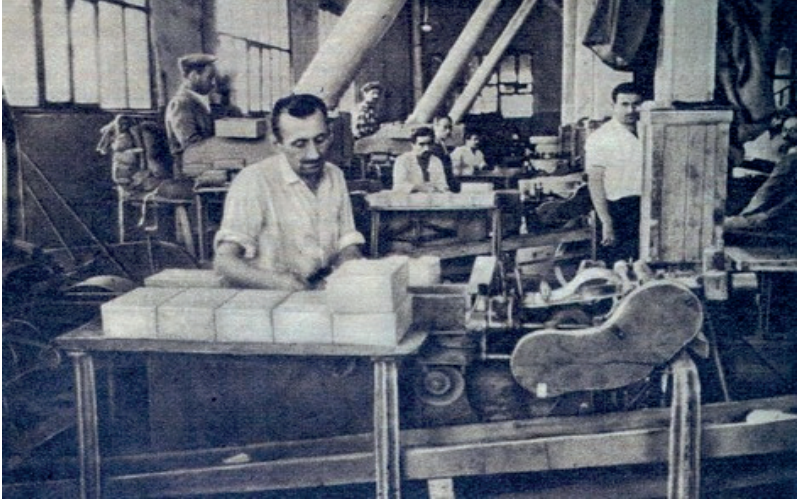
İkinci yıla geldiğimizde acemilik kalkmış, bölümde ve yurtda dostlarla buluşmuş, hasret gidermiştik. Ama bir eksik, Fikret yoktu. Yaklaşık bir ay sonra yurda geldi. Üniversite sınavına girmiş, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'ni kazanmış, hayali gerçekleşmiş, köyüne/kasabasına bir doktor olarak dönebileceği umudunu taşıyordu. Kendisine yaptığımız iyilikleri unutmadığını söyleyerek helallik istedi. Bavulundan

paketlenmiş yarım kilo Bitlis sigarası çıkardı, bizlere takdim etti ve gitti. Ancak her yıl İstanbul'a giderken bizim yurda uğrar bizleri görür, bir akşam kalarak, yarım kilo Bitlis sigarasını bırakır ve öyle giderdi.

Ondan sonra hiç görmedim Fikret'i. İletişimimiz kesildi. Yıllar sonra sosyal medyanın popüler olması ile Fikret aklıma geldi ve aradım. Kardiyolog olmuş, eşi de bir doktor kadın doğum uzmanı, ikisi de Bitlis devlet hastanesinde görev yapıyordu. Resimlerden anladığım kadarı ile iki kızı var. Birkaç fotoğrafında gördüm. Ağzında ve parmaklarında kısa ve filtresiz bir sigara. Yıllarca bize getirdiği Bitlis tütününü, o sigarayı hemen tanıdım.

Sonradan ilgimi çekti, Bitlis, Bitlis tütününü ve sigara fabrikası.

Aslında yüzyıllardır Bitlis'in en önemli geçim kaynağı olan Bitlis tütünü hem üretime hem de bölge ekonomisine çok büyük katkılar sağlamış. 400 yıldan beri Mezopotamya topraklarında yetiştirilen tütün, milyonlarca insanın geçim kaynağı olmuş. 1940 yılında destekleme kapsamına alınan tütün üretimi, 2000'li yılların başına kadar 550 bin üreticisi ile birlikte 3 milyonu aşkın insanın geçim kaynağı konumunda. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren uygulanan yanlış tarım politikaları sonucunda tarımsal üretim ve aynı zamanda tarımsal ihracatımızda önemli bir paya sahip olan tütün ve tütün üreticisi yok olma durumuna gelmiş.

Cumhuriyet dönemi gelindiğinde, Osmanlı'dan kalma ve yabancıların elinde olan Reji İdaresi kapatılmış. Reji'nin işletmeleri 1925 yılında millileştirilmiş ve devletleştirilmiş. Tütün üretiminde Reji'nin sömürüsü ve baskısı sona erdirilerek, bir kamu işletmesi olan TEKEL kurulmuş. Tütün üreticilerinin sayısı, geliri ve güvencesi artırılmış. Tütün üreticisi, siyasi alandaki etkisini ve gücünü kullanarak yükselttiği tütün fiyatlarıyla, uzun yıllar ayakta kalabilmiş.

Bitlis başta olmak üzere Siirt ve Muş tütününün gelişi 1690'lara rastlar. Çünkü 1700'lerin ilk çeyreğinde aşiretlerin idaresinde olan Bitlis tütün üreticileri birçok şehirde Tütün Gümrükleri oluşturulmuş, tüm Osmanlı sınırları içerisinde tütün ekimi ve işlemesi ile uğraşan kişi sayısı ise 1800'lerin ortalarında 150 bin kişiye ulaşmış.

Böylece Bitlis ve yöresinde hem tütün yetiştiriciliği hem tüketimi çok yaygınlaşır, geleneksel çarşı pazarlarda tütün ve tütün mamulleri, aksesuarları satışı ve kullanımı da gözle görülebilir bir şekilde günlük yaşamın bir parçası haline gelir. Bitlis çarşısı da dahil, ticaretin kalbinin attığı yerleşim yerlerinde tütün satılan ve satın alınan ilk mallar listesinde yerini alır. Halep'ten, Şam'dan, Erzurum'dan Tebriz'den gelip Bitlis'e uğrayan kervanlar her sene yüzlerce ton tütünü değişik pazar ve çarşılarla taşırlar. 1800'lere gelindiğinde, Bitlis tütününe olan talep ve bu ürünün ünü artık hem batıda hem doğuda oldukça ileri bir seviyededir.

Bitlis tütününün Bitlis ahali tarafından kullanımı da, 1700'lerin ortalarında gelindiğinde artık kültürün ayrılmaz bir parçası durumuna gelir. Bitlis çarşısı zanaatkarları ürettikleri gelün (ince uzun piposu), gümüş tütünlükler ve diğer aksesuarlar ile nam salarlar. Şehrin çarşısında onlarca kahvehanede mokka, şerbet ve kahvenin yanında, tütün ve qelûn servisi de yapılması sıradan bir hizmet olarak yerini alır.

Cumhuriyetle birlikte üretime giren Bitlis'in ilk sigara fabrikası onbinlerce kişinin geçim kaynağı olan tütün yetiştiriciliği için de büyük bir adım olur. Bitlis tütününün varolan bölgesel ünü, artık bölgelerarası ve hatta yabancı şirketler aracılığıyla ihraç edildiğinden, uluslararası bir üne kavuşur. Dünyaca ünlü bir sigara markası da çok iyi bir kaliteye sahip olan Bitlis tütününü dünya pazarlarına "Turkish Tobacco" ibaresi ile pazarlar.

Avrupa'nın tükettiği tütünün yüzde 90'ı Türkiye'den temin edilirken, bu oranın en büyük yüzdesini Bitlis ve civarı tütün sağlar.

1927 yılında Mustafa Kemal Atatürk tarafından kurulan ve o tarihten bu güne kadar Bitlis'in tek fabrikası olma özelliğini taşıyan Bitlis sigara fabrikası kurulduğu günden bu güne kadar, Bitlis ekonomisini ayakta tutan en önemli kurum olma özelliğini de taşımıştır. Bitlis sigara fabrikasının bir diğer özelliği ise sadece fabrikada ve tütün bakım atölyelerinde çalışanların, istihdamlarının yanı sıra dünyanın en kaliteli tütünü olan Virginia tipi tütün üretimi yapan Bitlis'li tütün üreticilerinin, ürettikleri tütünün alımı ve işlenmesinin sağlanması olmuştur.

Bitlis Sigara Fabrikası'nda tütün işleme makineleri, sigara sarma ve paketleme hatları bulunuyordu. Bu makineler, Bitlis yöresinde üretilen Virginia tipi tütünü işleyerek sigara üretimini gerçekleştiriyordu.

Fabrika yaklaşık 20.000 m²'lik bir alana kurulmuştu. İçinde tütün depoları, işleme atölyeleri ve paketleme bölümleri yer alıyordu. 1980'lere kadar yılda 5.000 ton civarında tütün işlenebiliyordu. Bu kapasite, Türkiye'nin sigara ihtiyacının önemli bir kısmını karşılıyordu.

Bitlis Sigara Fabrikası, sigara sarma ve paketleme makineleriyle donatılmış, yılda binlerce ton tütün işleme kapasitesine sahipti. Hem

sanayi altyapısı hem de istihdam gücü ile Bitlis'in ekonomisini uzun yıllar ayakta tuttu. Fabrikada ilk olarak tütün yaprakları önce kurutma odalarında işlenir, nem ve sıcaklık kontrollü makineler sayesinde tütünün kalitesi korunurdu.

Tütün kırma ve ayıklama bölümünde yapraklar kırılır, damarlardan ayrılır ve homojen hale getirilirdi. Bu makineler, sigara üretiminde kullanılacak tütünün hazırlanmasını sağlardı. Daha sonra

sigara sarma makinelerinde dakikada binlerce sigara sarabilen otomatik makineler kullanılırdı. Tütün, ince kâğıtlara sarılır ve standart boyutlarda kesilirdi. Daha sonra sigara filtreleri otomatik olarak eklenirdi. Daha sonra da; sarılan sigaralar paketlenir, kutulara yerleştirilir ve mühürlenirdi. TEKEL markalı "Bitlis Sigarası" bu makinelerden çıkardı. Daha sonra ülke içi ve dışına dağıtım için sevkiyat yapılırdı.

Bitlis sigarasının paketi en adi ambalaj kâğıdıydandı. Üzerine en iptidai matbaada yeşil fon ile baskı yapılmıştı. Ama tütünü diğer sigaralarinkinden farklı idi. Sigaranın dumanından etrafa mis gibi tütün kokusu yayılırdı. O yıllar Anadolu halkının Amerikan sigarası ile tanışmadığı, o sigaraların tadına alışmadığı yıllardı.

1983 yılında Bitlis'te BEST (Bitlis Entegre Tütün Sanayii) kuruldu. Şirketin hisselerinin çoğunluğu ünlü ulus ötesi sigara tekeli Rothmans Şirketi'ne, azınlığı ise Bitlis'teki girişimcilere aitti. İşletmenin yapacağı üretim ihraç edilecekti. TEKEL, Rothmans Şirketi'nin hisselerinin yüzde 25'ini satın alarak bu işletmeye ortak oldu. Şirket başarılı olamayınca üretim tesislerini 1997 yılında TEKEL'e sattı ve faaliyetten çekildi. Böylece TEKEL'in Bitlis Sigara Fabrikası ortaya çıktı. Fabrika 2008 yılında özelleştirildi ve kapatıldı.

Daha sonraki yıllarda Bitlis Sigara Fabrikası'nda Tekel 2000 sigarasının üretimine başlandı. Bitlis Sigara Fabrikası'nın Tekel 2000 sigarasının üretimine başlanmasının Bitlis'in ekonomisine ve tanıtımına katkı önemli oldu. Atatürk'ün 1927 yılında kurduduğu Bitlis Sigara Fabrikası, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde üretim yapan tek

sigara fabrikası olarak bir dönem daha varlığını sürdürdü. Fabrika uzun Samsun, Maltepe, Best ve tatlı sert tütüne ilave olarak, bölgenin ihtiyacını karşılayacak şekilde kısa Hard Bask Tekel 2000 üretimine başladı.

Bitlis Sigara Fabrikası, modern sigara sarma ve paketlenme makineleriyle donatılmış, Türkiye'nin en önemli sigara üretim merkezlerinden biriydi. Hem tütün işleme teknolojisi hem de yüksek üretim kapasitesi sayesinde uzun yıllar boyunca ülke ekonomisine katkı sağladı.

Bitlis için çok önemli olan Bitlis ekonomisinin tek belirleyicisi, konumundaki tek el sigara fabrikası özelleştirme kapsamına alınmıştır. Çürümeye terk edilen bu güzelim fabrikanın özelleştirilmesi bu haliyle gerçekleştirilmiştir. Binlerce yıllık geçmişi olan, coğrafyası, tarihi dokusu ve kültürel zenginliği ile Bitlis; işçisiyle, esnafıyla, köylüsüyle tümüyle yalnızlığa, işsizliğe çaresizliğe ve yoksulluğa itilmiş, tarihi kentimiz kaderiyle baş başa bırakılmıştır.

Bitlis bir zamanlar 32.500 tütün üreticisinin ve 100.000'i aşan aile bireylerinin gelecekleri 4-5 dönümlük ufak tarlalarına ektikleri tütünün verimine bağlıydı. Tütün üretiminin önceleri kota ile sonrasında da ekim yasakları ile sona erdirilmesinin ardından 32.500 üretici ile 100.000'i aşkın nüfuslarının yanı sıra 600 tek el fabrikası işçisi de göç etmek zorunda kaldı.

Bitlis, Batman, Muş, Adıyaman, Malatya... Bir zamanlar tütünün önemli üretim merkezleriydi. Çiftçi kendi toprağında üretiyordu, işçi işliyordu. Kadınlarsa hem fabrikada hem tarlada en öndeydi. Daha da önemlisi bölge halkı da ülke de kazanıyordu.

24 Ocak kararlarının ardından özelleştirmeler gündeme geldi, Cumhuriyetin kurduğu en önemli kurumlar, Özal politikalarıyla birlikte tek tek satılmaya ardından da kapatılmaya başlandı. 2000'lerde

TEKEL fabrikalarının özelleştirilmelerine karşı en güçlü yanıt, bölge insanından geldi. Olacakları gördüler ve aylarca "Fabrikalar vatandır" diyerek, Türkiye'ye seslerini duyurdular.

Bitlis marka sigara ve BEST artık üretilmiyor. Üretici bundan sonra kaliteli Bitlis tütünü yerine ucuz Amerikan tütünü üretmeye zorlanıyor. Tütünü tütün yapan, tohumu, toprağı, havası, mikro kliması ve üretim şartlarıdır. Bitlis tütünü ekonomimiz için önemli, Bitlis için önemli, Bitlis'te topraklarında tütünden başka ürün yetiştiremeyen aileler için önemlidir. Tütün ekilen topraklarda alternatif ürün denemesi yapıldı. Elma ve kiraz ağacı dikildi. Başarı sağlanamadı.

Bitlis'te 26 bin aile tütün üretti. TEKEL'in Bitlis fabrikasında tütün işlenir ve sigara yapılırdı. Önce tütün üretimine kota geldi. 13.500 aile tütün üretimini bırakarak başka bölgelere göç etmek zorunda kaldı. 12.500 aile kota çerçevesinde yılda 5 bin ton Bitlis tütünü üretti. TEKEL özelleştirildi. Bitlis yaprak tütün işleme tesisi ve sigara fabrikası kapatıldı. 600 çalışan işsiz kaldı. Bitlis tütününde yıllık üretim bin tona düştü. Tek alıcı yabancı sigara fabrikaları. Onlar ise sözleşme ile tütün almaya başladı.

Bitlis'te iki kuşaktır tütün yetiştiren bir üretici; "Perişanız" diye başlayan konuşmaya ve devam ediyor: "*Fabrikaları kapattılar, herkes perişan oldu. Eskiden 1 ton tütün ekerdim, 3-5 dönüme. 15 nüfus geçiniyorduk. Şimdi PTT'ye gidiyoruz, sosyal yardımlaşmanın verdiği yardımlarla geçiniyoruz. 5 kuruş verirse devlet, onunla geçiniyoruz. Bizim burada iki fabrikamız vardı BEST ve Bitlis, ikisi de kapatıldı. Fabrikamızı bize geri versinler yeter. Şeker pancarı var, buğday var, var da var. Buralarda ekilmeyecek bir şey yok ki...*"

İlk etapta TEKEL ve BEST Sigara fabrikalarının kapatılması ile 600 işçi işsiz kaldı. Devamında gelen yıllarda çiftçinin tütün "üretmemesi" ile bir zamanlar tütün ihraç eden Bitlis kenti; yaşanan kitle göçleri ile "insan" ithal eder konuma geldi. Fabrikaya tütün satamayan ancak bir şekilde tütün üretimine kendi topraklarında devam etmeye devam eden bazı çiftçiler ise Bitlis tütününün haklı ününden faydalanarak kıraç arazilerinde

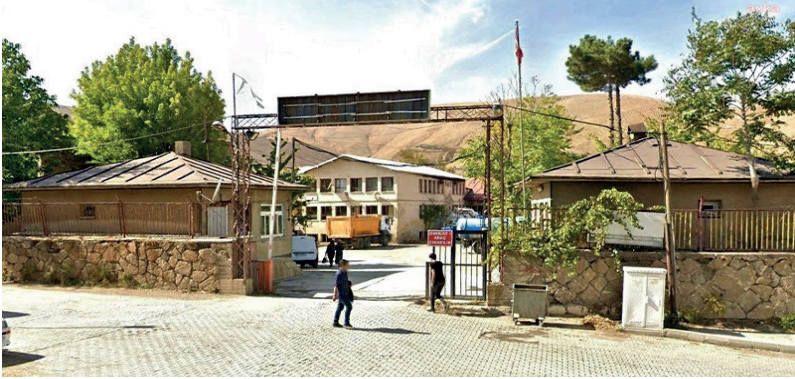

üretimlerine devam etme yolunu seçtiler. Bir aralar gömlek cebinden düşmeyen Bitlis tütününü artık tabakalarda sarma sigara olarak piyasada yeniden haklı bir ün elde etti.

TEKEL kayıtlarına göre, 1998 yılında Türkiye'de tütün üreticilerinin sayısı 622.063 idi. Tütün ve Alkol Dairesi Başkanlığı'nın 2019 yılı faaliyet raporuna göre, Türkiye'de tütün üreticilerinin sayısı 50.040'a inmişti. Diğer bir deyişle, yukarıda ele alınan özelleştirme süreci sonrasında, Türkiye'nin tütün üretimi ve tütün üreticileri büyük darbe yedi. Yüzbinlerce tütün üreticisi, TEKEL'in özelleştirilmesi sonrasında tütün üretiminden koptu ve geçim sağlayabilmek için kentlere göç etmek zorunda kaldı. Türkiye'de işsizliğin artmasında önemli etmenlerden biri, TEKEL'in özelleştirmesi oldu.

Tarhalarında ürettikleri tütününü sarma sigara olarak satmak isteyen üreticilerin umutları, yıllardır geleceklarini şekillendirdikleri tarhalarında ürettikleri tütünün "kaçak" olduğunu öğrenmeleriyle bir kez daha kırıldı. Bitlis tütün üreticisi yolda karşılaştıkları jandarmaların yakaladıkları her 1 kilo tütün için 1000 liradan fazla ceza yazmalarının yanı sıra aldıkları hapis cezaları ile tütünleri gibi kendileri de "kaçak" duruma düştü. Üreticinin kendi kullanımı için 50 kg'a kadar işlenmiş kıyılmış tütüne izin var, ancak fazlası ticari sayıldığı için yakalandığında ağır para cezası uygulanıyor. Üretici tütünü tarladan evine taşıırken, kıydırmaya, kıyıcıya götürürken jandarma üreticiyi "kaçakçı" olarak yakalıyor. Son on yılda Bitlis'te yüzlerce üretici kaçakçılıktan yargılanarak para cezasına çarptırıldı.

Bitlis Belediyesi Resmi Gazete'ye verdiği ilanla, TEKEL Bitlis Sigara Fabrikası ve arazisini satışa çıkardı. Üretimi 2010 yılında durdurulan, eski binaların halen durduğu sigara fabrikasının arazisi yaklaşık 20 bin metrekare büyüklüğündeydi. Temmuz ayında fabrikaya ait arazinin bin 84 metrekarelik kısmı ayrılarak başka bir parsel oluşturulmuştu.

Bitlis, Ecevit'in sigarasıydı

Bitlis marka sigaranın tütününün kokusu
O kadar beğenildi ki birçok tiryaki
Bitlis'ten başka sigara içemez oldu.
Sigara sadece Bitlis yöresinde satılıyordu.
Özel sipariş ile büyük paketlerle
Bitlis'ten sigara getirtilmeye başlandı.
Bülent Ecevit de Bitlis'e alıştı.

Bugünlerde çarşı pazarı gezdiğimde
Alkollü içecek ve tütün ürünleri satılan dükkanların bazılarında
İngilizce olarak "tobacco shop" ifadesini görüyorum.
Bazı dükkân tabelalarında hala TEKEL yazıyor
Gülümsüyorum...

Bitlis Sigara Fabrikası!

Cumhuriyet, üretim, paylaşım, aydınlanma demektir.
Atatürk'ün de dediği gibi her fabrika, bir kaleydi.
Atatürk'ün kalelerini yağmaladılar ve

Bölge halkını kaçakçılığa mahkûm ettiler.
Devlet Baba. Toprak Ana şiarıyla
Ülkemizin ayağa yeniden kalkacağı günle umuduyla!

"Bitlis'te beş minare, beri gel oğlan beri gel.
Yüreğim dolu yâre, beri gel canan beri gel."

Kaynakça

URAS Güngör, https://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/genel-haberler/bursaya-hizli-tren-2026da-gelior_ID1620937/ Er. Tar. 01.11.2025.

AKP'li Bitlis Belediyesi 97 yıllık tütün fabrikasını ve arazisini satıyor, <https://t24.com.tr/haber/akp-li-bitlis-belediyesi-97-yillik-tutun-fabrikasini-ve-arazisini-satiyor,1052861> - google_vignette Er. Tar. 01.11.2025.

<https://anf-news.com/toplum-ekoloji/unlu-bitlis-tutunu-akp-ile-kacak-sigara-oldu-72931> Er. Tar. 01.11.2025.

www.bitlisname.com, Er. Tar. 01.11.2025.

1937'de Nazilli Sümerbank Basma Fabrikası açılışında çekilmiştir

Beykoz'un Kadim Fabrikaları

Dr. Ayşe IŞIK EZER
Y. Şehir Plancısı

Mahmut KİPER
Metalurji Mühendisi

Bazı şehirlerin biçimlenmesi, yükselişi, dönüşümü ve hafızasında büyük fabrikaların rolünün anlatılmaya çalışıldığı, böylece aynı zamanda sanayinin kent yaratma gücünün de gösterilmesinin hedeflendiği bu yayında İstanbul'un Beykoz/Paşabahçe bölgesini de katma sebebimiz, bir dönemler bölgede yer almış bazı tesislerin çekim alanı yaratma gücünün bu bölgede neredeyse laboratuvar koşullarında izlenebilmesini mümkün kılmasıdır. İstanbul, çoğu zaman bir ticaret ve kültür kenti olarak anılsa da, bazı bölgeleri sanayi etrafında şekillenmiş, kendi ritmini ve kimliğini büyük ölçüde bu üretim yapılarından almıştır. Bu bölgelerde fabrika, yalnızca bir ekonomik aktör değil; yerleşimi başlatan, nüfusu çeken, gündelik hayatı düzenleyen asli unsurdur aynı zamanda. Dolayısıyla İstanbul'un Beykoz/Paşabahçe yöresi, dev tesislerden yükselen bölgelerin mekânsal, toplumsal ve duygusal katmanlarını aynı anda okumaya imkân tanımaktadır.

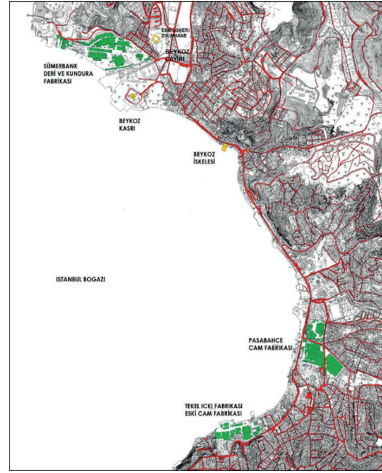
Bu yazımızda, erken Cumhuriyetin ekonomik bağımsızlık hedefi doğrultusunda kendi sanayisini oluşturma hedefini gerçekleştirmek için uyguladığı üç farklı yöntem ile, aynı mekânda, Beykoz'da kurduğu fabrikaların öyküsünü ele alındı. Sümerbank bünyesinde olan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, İş Bankası bünyesindeki Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası ve Osmanlının çöküşünü hızlandıran "inhisar" imtiyazından kurtuluşun simgesi TEKEL bünyesindeki Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrikası.

İstanbul genellikle karmaşık, çok katmanlı ve ölçsüz büyüklüğüyle anılır. Oysa kentin bazı bölgelerinde sanayi, ölççeğiyle ve sürekliliğiyle yalnızca üretimi değil, yerleşimi, gündelik hayatı, kimliği ve aidiyet

duygusunu da belirlemiştir. Bu bölge için bazı fabrikalar, kentin yoğun temposu içinde kaybolan bir unsur değil; bulunduğu bölgeyi kuran, anlamlandıran ve temposunu ayarlayan bir merkezdir. İşe gidiş saatleriyle başlayan günler, vardiya düdükleleriyle planlanan zamanlar ve hayatlar ve bu ritme eklemlenen mahalleler, sanayinin kent yaratma gücünü görmemizi sağlar ve bunun en güzel örneklerinden biri de Beykoz'dur. 1945'den 2006 yılına kadar geçen sürede mekânsal değişim ve dönüşüm aşağıdaki haritalarda açık olarak izlenir.

Beykoz Kundura Fabrikası (1945)

Beykoz'daki Sanayi Yapılarının Yerleri (2006)

(Hikmet Burak Tolga, 2003)

Beykoz, 14 belediyeye bölünen İstanbul'un 1868 yılında hizmete başlayan 6 belediyesinden birisi olur. 19. yüzyılda pastoral çiftliklere ev sahipliği yapan Beykoz, imalathane ve fabrikalarla Boğaziçi köyünden bir işçi semtine dönüşür. Cumhuriyet döneminde kendiliğinden kentleşme/gecekondulaşmadan nasibini alır. Bugün kent dokusunu, merkezde 18. yy yerleşim nüvesi, gecekonduyla büyümüş yapılaşma alanları, en dış kısımda da güvenli siteleri oluşturur. Beykoz için ilk bütüncül imar planı için 2000'li yılları beklemek gerekir. Bu yıllara kadar yapılan planlar "mevzi imar planı" "ıslah imar planı" olarak adlandırılan planlar olur. Bekir Cantemir'in "İmkânsız İmar: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Beykoz'da Mülkiyet, İmar ve Hukuk Çelişkisi" makalesinde, ruhsatlı imar

mevzuatına uygun yapı oranı %11 olarak belirtilmektedir. Bu durum imar planlarının isimlerine bakıldığında açıklığa kavuşur. Mevzi imar planları bir ya da birkaç parseli kapsayan, noktasal, parçalı ve sıçramalı büyümeyi, ıslah planları da gecekondulu/kendiliğinden yapılaşan alanlarını gösterir. Boğaziçi alanının doğal tarihi ve kültürel değerlerinin korunması amacıyla, 1983 yılında yürürlüğe giren 2960 sayılı Boğaziçi Kanunu kapsamında kalan yerleşimde, 1998 yılından sonra yapılan planların niteliği "koruma amaçlı" olarak değişir. İmar planı isimlerindeki değişme hem yapıların niteliği hem de sosyo ekonomik, kültürel yapı farklılığı ile talep çeşitliliğinin mekânsal büyümede/yayılmadaki yansımaları olarak da okunmalıdır.

Boğaziçi alanında ilk doğal sit ilanı, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 14 Aralık 1974 tarih ve 8172 sayılı kararı ile yapılır. Boğaziçi Kanununun yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra, 1984 yılında, Boğaziçi İmar Müdürlüğü kurulur. Bu yıldan sonra doğal, kentsel, tarihi sit alanı tescilleri giderek artarken İstanbul genelinde sanayi kaynaklı kirlilik, çevre sorunları da gündeme gelir. Sit kararlarıyla sanayi faaliyetleri için önemli sınırlamalar getirilir.

1986 yılında 3291 sayılı torba kanun ile Kamu İktisadî Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesinin/satışının yolu açılır. İlk özelleştirme kapsamına alınan KİT'lerden birisi de Sümerbank ve bağlı sanayi kuruluşları olur. Bu kanun ile birlikte Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile başlatılan "ekonomik istiklal" rüzgârı tersine döner. Osmanlıdan itibaren sanayinin geliştirildiği İstanbul için de başka bir dönem/sanayisizleştirme dönemi başlar. Bu dönem aynı zamanda özelleştirme müdahalesiyle Cumhuriyetin hafızası silinirken, sermaye için mega projeler adı altında kentin en mutena yerlerini ele geçirme fırsatını yaratır.

Beykoz ve Paşabahçe: Fabrikalarla Büyüyen Bölge

Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in erken yıllarına uzanan süreçte Beykoz ve Paşabahçe, İstanbul'un sanayi hinterlandında stratejik bir konum kazanmıştır. Beykoz Kundura, Paşabahçe Cam ve Tekel fabrikaları, bu dönüşümün temel taşıyıcıları olmuştur. Bu tesisler, yalnızca üretim faaliyetleriyle değil, devletin sanayileşme ve modernleşme politikalarının yerel ölçekteki yansımaları olarak da önem taşımaktadır.

Beykoz ve Paşabahçe'nin hikâyesi, bacalarından duman tüten fabrikaların gölgesinde büyüyen bir bölgenin hikâyesidir aslında. Bu nedenle Beykoz Kundura, Paşabahçe Cam ve Tekel fabrikalarına yalnızca üretimhaneler olarak değil; bir zamanlar bu semtlerin kalbi, nefesi ve gündelik ritmi olan, mekânı, toplumu ve kimliği şekillendiren tarihsel dönüm noktaları olarak da bakmak gerekir.

Bu bölgede sabahın erken saatlerinde çalan fabrika düdükları, sadece mesaiyi değil, hayatı başlatmış, zaman ve saatler bu fabrikalara göre ayarlanmış, bu fabrikalar sayesinde Beykoz ve Paşabahçe, küçük bir yerleşimden kocaman ve canlı sanayi bölgesine dönüşmüştür. Türkiye'nin her yerinden koşup, bu fabrikalarda iş başı yapan insanlar fabrika çevrelerinde evler yapmış, bölge esnaflarla dolmuş, okullar açılmış ve bu fabrikalar yalnızca ekonomik bir gelişme değil, bir topluluk duygusu, işçi sınıfı ve örgütlenme modeli de yaratmıştır. Aynı fabrikada çalışanlar, aynı dertleri paylaşmış; aynı sofralara misafir olmuş, aynı düğünlerde halay çekmiş, aynı işçi örgütünde yer almış, aynı işçi hareketlerinde haklarını almak için mücadele etmişlerdir.

Bugün Beykoz ve Paşabahçe'ye bakarken görülen sadece İstanbul'da bir bölge değil; emeğin şekillendiği bir kimliktir aynı zamanda.

Bu yüzden bu fabrikalar, Beykoz ve Paşabahçe'nin sanayi gelişiminde ve kent kimliğinin oluşumunda birer tesisten çok daha fazlasıdır. Onlar, bu semtlerin hatırası, omurgası ve kahramanlarıdır.

Kısaca, bu fabrikalar ülkenin her yerinden İstanbul'un Beykoz bölgesine insanları çalışmak için çağıran, toplayan, hayatları ve kültürü şekillendiren özetle bir bölgeyi kuran sessiz mimarlardır.

Kıyı Kasabasının Sanayi Havzasına Beykoz

Beykoz, 19. yüzyıla kadar Boğaziçi'nin kuzeydoğusunda, doğal güzellikleriyle öne çıkan bir mesire ve balıkçı köyüken 1800'lerin başından itibaren Osmanlı'nın sanayileşme çabalarını yoğunlaştırdığı sanayi havzalarından bir olur. Bu dönüşümde coğrafi konumu, su kaynaklarına ve hammaddeye yakınlığı, şehir merkezinden görece uzaklığı gibi faktörler belirleyici olmuş, art arda kurulan fabrikalar, bölgede hem mekânsal dokunun hem de toplumsal yapının köklü biçimde değişmesine yol açmıştır. Beykoz bölgesinin çanak, çömlek,

cam üretimi için seçilmesi tesadüfi değildir, Küçüksu, Göksu, Çubuklu, Riva, Tokat gibi derelerin biriktirdiği kil oranı yüksek alüvyonlar ile neojen yaşlı silis ocaklarıdır. Ayrıca orman varlığı odun ihtiyacı için de önemli bir unsur olmuştur.

Beykoz'da 1805'te Kâğıt ve Çuha Fabrikası, 1810'da Debbaghane (Tabakhane-i Amire) ve ilerleyen yıllarda cam, çini, ispermeçet mumu gibi alanlarda fabrikalar kurulmuştur.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, ulus-devlet destekli sanayileşme politikaları bu bölgede de etkili olmuş ve 1930'lu yıllarda devlet eliyle yeniden yapılandırılan Beykoz Sümerbank Deri ve Kundura Fabrikası ve Paşabahçe Tekel İspirto Fabrikası ile 1935 yılında İş Bankası iştiraki olarak kurulan ve Türkiye'nin ilk endüstriyel cam üretim tesisi olan Paşabahçe Şişecam Fabrikası bölgeyi kitlesel göçlerle büyüyen bir emek havzasına dönüştürmüştür.

Hande Ceylan, Elif Sidar Ökdemir, Ayşecan Hazal Ak, Tansel Erbil ve arkadaşları tarafından kaleme alınan " Beykoz'da Sanayi ve Emek Coğrafyasının Dönüşümü: Mekân, Emek ve Zamanın Dinamik Etkileşimi" başlıklı çalışmada Beykoz'un Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde bu yörenin yeri ile ilgili yukarıdaki satırlarla başlayan yazının devamında gelişme şöyle anlatılmıştır.

Bu fabrikalar, yalnızca üretim değil, aynı zamanda ulus-devlet inşasının sembolleri olarak da öne çıkmıştır. Sanayi tesislerinin kurulmasıyla birlikte Anadolu'dan göçle gelen işçiler, Beykoz'da gecekondu mahallelerinin oluşmasına yol açmıştır. 1950'lere gelindiğinde, fabrikaların üretimlerini artırmasıyla bölgeye yönelik göç hızlanmıştır. Bu süreçte, işçilerin barınma ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamak için kooperatifler, işçi evleri ve kendiliğinden oluşan gecekondu alanları gelişmiştir. Özellikle Beykoz Deri Kundura Fabrikası etrafındaki arsalarda Sümerbank'ın desteği ile inşa edilen işçi yapı kooperatifi evleri Beykoz'un en geniş planlı işçi yerleşimi olarak bu dönemin konut dokusunda belirgin olmuştur. Fabrikalar çevresinde gelişen mahalleler, işçi ailelerinin gündelik yaşamının merkezi haline gelmiştir. Üretimin ritmiyle birlikte sosyal hayat da fabrikaların ekseninde şekillenmiştir. Sümerbank ve Tekel'in sinema, lokal, okul gibi sosyal donatıları, işçilerin ve ailelerinin gündelik hayatının bir parçası olmuştur. Bu dönemde, işçi mahallelerinde kolektif dayanışma ve sendikal örgütlenme öne çıkmış; Paşabahçe Şişecam, Sümerbank ve

Tekel fabrikaları hem üretimin hem de sosyal hayatın merkezi haline gelmiştir. İşçilerin ve ailelerinin alışveriş yaptığı esnaf, mahalle ölçeğinde kurulan atölyeler ve hizmet sektörleri, Beykoz'un ekonomik ve toplumsal dokusunu oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Anadolu'nun farklı bölgelerinden gelen işçiler, hemşerilik ilişkileriyle fabrikalarda iş bulmuş ve mahallelerde kümelenmiştir. Bu göç dalgaları, Beykoz'da işçi sınıfı kültürünün ve kolektif bilincin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çoğulluk, işçi sınıfının kolektif belleği ve mücadele pratiği açısından önemli bir etkidir. Beykoz'da sanayileşme süreci, yalnızca üretime yönelik bir faaliyet getirmemiş, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir dönüşüm de yaratmıştır. Fabrikaların ve işçi mahallelerinin oluşturduğu kolektif bellek, bölgenin mekânsal kimliğinin temel unsuru haline gelmiştir. Paşabahçe Cam Fabrikası, semt ile özdeşleşmiş ve Paşabahçe denilince ilk akla gelen imge olmuştur. Fabrikalarda kurulan teknik okullar ve sosyal donatılar, üretim sürecinin bütününe gören bir işçi kuşağı yaratmıştır.

Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura

Kültürümüzde oldukça önemli yer tutan ayakkabı üretimi evvel zaman içinde ufak imalathanelerde yapılmış.

Ta ki, İstanbul'da, Prof. Önder Küçükerman'ın anlatımıyla, Boğaziçi'nin en güzel bölgelerinden olan Beykoz'da, dik tepelerin denizden uzaklaşıp, yerini, içinden sular akan geniş düzlüklere bıraktığı büyük bir alanda, 1810 yılında Hünkâr İskelesinde kurulan Beykoz Kâğıt Fabrikasının kullandığı değirmenin yanında bir tabakhane kuruluncaya kadar.

Beykoz'daki tabakhane 1812 yılında ordunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla II. Mahmut tarafından satın alınarak o zamanki ismiyle 'Tabakhane-i Klevehane-i Amire' diğer adıyla "Beykoz Debağat ve Kundura Fabrikaları" adını alır, orduya devredilir.

Palaska, çizme, kütükler ve koşum takımları imâl edilen fabrikada 1826 yılından sonra Asakir-i Mansure adlı modern ordu için ayakkabı ve çizme de üretmeye başlar. Aynı yıl ilâve edilen bir tesis ile ilk defa keçi derisinden yeni tip el imâli askeri kundura yapımına başlanır.

Zamanla kapasitesi, getirilen buhar teknolojisinin de katkısıyla artan fabrikada üretilen kundura, çizme, koşum takımı, kütüklük, palaska

gibi eşyalar ilk kez 1856'da Uluslararası Paris Fuarı'nda sergilenmiş ve kalitesiyle dikkati çekmiş. 1862 Londra ve 1863 İstanbul sergilerinde de beğeni toplar. Prof. Dr. Mediha Güler'in belirttiğine göre, 1877 yılında, Viyana Uluslararası Fuarında altın madalya ödülü alınır. Fabrika kapasitesi 1870 yılında günde 300 çift ayakkabıya yükselir.

Ayakkabı Standı
(<https://beykozkundura.com/tarihce>)

Üretimini sürekli artıran ve yeni yapılarla genişleyen fabrika, 1908 yılında, Beykoz Techizat-ı Askeriye Fabrikası adını aldıktan sonra, 1911'de yılda 270 bin çift çeşitli ayakkabı üretecek duruma gelir. 1912'de teknolojisi yenilenen fabrika kromlu debbağata geçer. Aynı yıl, fabrika tarihinde ilk kez askerlerin yanı sıra halk için de kundura üretmeye başlar.

Cumhuriyetin Kunduracısı

Mühendislik Mimarlık Öyküleri serisinin altıncı kitabında yer alan "Eskimeyen Ayakkabılar Yapan Fabrika: Beykoz Deri ve Kundura" öyküsünden devam edelim. İşte bu işletme, Cumhuriyetin ilanından sonra 1923 yılında, Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü'ne bağlanır. 1925'te ise yeni kurulan Sanayi ve Maadin Bankası'na devredilir. Bu bankanın sanayii kısmı 1933'te Sümerbank adıyla yeniden örgütlenirken, kurum da Sümerbank Deri ve Kundura Sanayii Müessesesi adını alır. Fabrika'ya giren ham deri, dışardan hiçbir malzeme alınmadan ayakkabı olarak dışarı çıkar. Kapasite giderek artar, tüm Cumhuriyete kundura sağlar.

Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yılında efsanevi müdürlerden Binbaşı Sabit (Tapan) Bey yönetimin başına getirilir. Mustafa Kemal Atatürk ile aynı tarihlerde Mekteb-i Harbiye'de öğrenci olan Sabit Bey, savaş döneminde askerin ihtiyaç duyduğu kundura ve deri malzemelerin üretimine öncelik verdiği gibi, İstanbul'un işgal altında olduğu Milli Mücadele yıllarında da üretimi devam ettirmeye çalışır ve Beykoz'dan Anadolu'ya mühimmat göndermeyi de başarır.

**Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası iskelesi
1944, Fabrika müdürü Sabit Tapan'ın
30ncu yıl müdürlük (1914-1944)
kutlamaları
Kaynak kundura Arşiv (alıntı)**

1914'te fabrikanın başına getirilen ve tesisin hafızasında hep müstesna bir yeri olan Sabit Tapan, görevine Cumhuriyet döneminde de devam eder ve 30 yıldan uzun süre görev yaptığı bu tesisten 1944 yılında ayrılır. Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası 1940'lı yıllardan itibaren memur ve mühendislerini dünyanın farklı bölgelerindeki ayakkabı fabrikalarına gözlem yapmak üzere gönderir. 1955 yılında 178 memur, 2317 işçi çalışan fabrikada yeni yatırım ile üretim 2 milyona yaklaşır. Günümüzde de ayakta duran Yeni Kundura Fabrikası'nın inşasına başlanır (1958), bant sistemi kurulur (1964), kundura işletmesi Çekoslovakya ile yapılan anlaşma ile modernizasyon görür (1962), lastik ve solüsyon işletmeleri (1964), enjekte taban ünitesi (1967), suni kösele işletmesi (1968) hizmete sokulur. Devlet, Beykoz Kundura'nın ürünlerini tüm memur ve askerlere dağıtmaya başlar.

Beykoz Kundura Fabrikasında da diğer Cumhuriyet fabrikalarında olduğu gibi, çalışanların sosyo kültürel hayatlarına dokunulur. 1958-1970 yılları arasında işçi lojmanları yapılır, eski Hamidiye Kâğıt Fabrika binalarının da kullanıldığı lokal, kreş, yemekhane, sinema salonu gibi sosyalleşme mekanları oluşturulur. Sinema, spor, kutlama ve şenlikler gibi faaliyetler fabrikada çalışanlarının olduğu kadar Beykoz halkının da günlük yaşamın parçası olur. Çalışanlar "Beykoz Deri Kundura Fabrikası İşçileri Yapı Kooperatifi" ni kurarlar.

Sümerbank Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası çalışanları 1946 yılında sendikalaşma sürecine girer.

(SEKA Kağıt Müzesi)

Eskiler hatırlayacaklardır. Çocuklar bu ayakkabıları hiç sevmezler, çünkü eskimez böylece yeni ayakkabı da alınmaz. Eskisin diye arsalarda o ayakkabılarla futbol oynanır, su birikintilerine girilir, nafile gene eskimez.

Cumhuriyeti Afişleyen Adam İhap Hulusi'nin Müselles (Üçgen) İmzalı Beykoz Kundura Afişleri

Belli bir yaşta olanlar mutlaka en az bir kere Beykoz kunduralarından giymişlerdir. Artan taleple kapasite de artar, 1980'lerde 2,5 milyon çifte ulaşır. Beykoz'un kârıyla Van, Tercan ve Sarıkamış Deri ve Kundura Fabrikaları kurulur. Ekipler Beykoz'da yetiştirilir.

Beykoz Kundura'nın kadın işçileri

Uğurlu Dev Tesis

Çalışan sayısı 3000'e yaklaşır. Cumhuriyet döneminin en hatırı sayılır ve bilinir kurumlarından biri olan bu tesis başta da anlatıldığı gibi o yöredeki Paşabahçe Cam, Tekel gibi diğer kuruluşlarla beraber Beykoz ve çevresinde apayrı ve canlı bir yaşam alanı oluşturur. Bölgeye Sümerbank Kundura'nın katkısını "Ayakkabının "A"sı Beykoz Kundurası" başlıklı yazısında Nazım Alpman şöyle anlatıyor;

"Türkiye'nin sanayileşme dönemine kalın bir damga vuran Beykoz kundura tesisinin Boğaziçi'nin uzak ilçesi Beykoz'da çok farklı bir anlamı vardı. Beykozlular için onun adı sadece "fabrika" idi. Her "Fabrika" kelimesinden Beykoz'daki bu uğurlu dev tesis anlaşılıyordu. Fabrikanın düdüklüğü Beykoz'un hayat cingilydı. Sabah 06.30'daki ilk düdüğü işçileri yataktan kaldırıyordu. İkinci düdüğü 07.00'de "hadi artık evlerden çıkın" anlamına geliyordu. 07.15'de çalan üçüncü düdüğü işbaşı buyruğuydu. Akşam 17.00'deki "paydos" düdüğü, Fabrika'da hayatı durdururken Beykoz'da hareket başlatıyordu. Manavlar elmaları parlatıyor, kasaplar kıyım çekmeye başlıyor, fırınlarda el yakan ekmekler tezgahlara yerleştiriliyor, ev kadınları yemeklerini ateşe koyuyorlardı.

Beykoz'un eğlence hayatının nabızı da Fabrika'da atıyordu. Ahırdan bozma "Ali Bey'in Sineması" dışında ikinci kışlık sinema 'Fabrika'daydı. Spor salonu büyüklüğündeki yemekhanenin dev duvarından Hollywood'un parlak yıldızları geçirdi. Fabrika devamlı olarak yabancı film oynatırdı. Ali Bey'de hep yerli filmler vardı.

Beykozlular sahnelerimizin en büyük yıldızlarını Fabrika sayesinde görebilme ayrıcalığına sahiptiler. Her yıl temmuz veya ağustos ayında Beykoz Çayı'nda yapılan devasa ölçülerdeki sünnet düğünlerinde Beykozlular karnaval niyetine eğlenirdi. Henüz "Sanat Güneşi" olmamış Zeki Müren, "Şahane Kadın" Sevim Çağlayan, "Radyoların Bülbülü" Muzaffer Akgün, "Taş Bebek" Gönül Yazar, "Bay Samanyolu" Berkant, "Güldürü Ustası" Celal Şahin gibi dönemin yıldızları sabaha kadar şarkıları, türküleri ve esprileriyle Beykozlular'ı mest ederlerdi.

Sünnet Düğünü tesisini hazırlamak için Fabrika'nın marangozları yaklaşık bir ay çalışırlardı. Bir futbol sahası büyüklüğündeki alanın sökümü de 15 gün alırdı. Bu şenliğin aktüalitesi de bir yıl konuşulurdu."

Hayat Fabrika Düdüğüyle Başladı

Bu işletme ile ilgili bir yazıda, çalışanlar için fabrika tarihçesiyle ailelerinin geçmişinin bile özdeş olduğu belirtiliyor. Buranın ustaları, 1810 yılında kurulan bu fabrikada, Balkan Harbi'nde, Çanakkale ve Kurtuluş savaşlarında çarpışan askerlere, yakın zamana kadar jandarma ve orduya ayakkabı hazırladıklarını anlatıyorlar gururla. Balkanlar'ın en büyük deri ve kundura fabrikasında çalışmış olmaktan mutlular. Yaşlılar, bir okul, aile yuvası olarak tanımladıkları fabrikanın eski günlerini özlüyor. Emekli bir kundura işçisi eski günlere özlemine şöyle anlatıyor: "*Dedem, babam ve annem gibi bende kundura fabrikasından emekliyim. Eskiden her şey daha zordu ama huzurluyduk. Sabahları evimizde büyük telaş yaşanır. Annem, babam ve ben birlikte hazırlanıp giderdik işe. O zamanlar Beykoz'da hayat fabrika düdüğüyle başlar, fabrika düdüğüyle biterdi. İlk düdükle uyanır, son düdükle işimizi bitirirdik.*"

Bu ustanın Beykoz'da hayatı belirlediğini söylediği fabrika düdüğüyle ilgili bir de anısı var: "*İstanbul Valisi Vefa Poyraz'ın döneminde Danimarka Kralı gelmişti İstanbul'a. Tarabya Otelinde kalıyordu. Sabah fabrika düdüğünü duyan kral hava saldırısı olduğunu sanıp pijamalarıyla sokağa fırlamış. Vefa Bey bizden rica etti, o günden sonra düdüğü dağa çevirdik.*"

Beykoz Haftası Reklamları...
(<https://beykozkundura.com/tarihce>)

Cumhuriyetin ilk dönemlerdeki sanayileşme rüzgarına büyük bir coşkuyla katılan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın batı tarzı üretim için eğitim veren bir okulu da vardı. Özellikle Fabrika'da babaları çalışan işçi çocukları ortaokuldan sonra bu okula alınırlar, iki yıl kundura işçiliği eğitimi verilirdi ardından Fabrika içinde çeşitli birimlere dağıtılırlardı. Bu şekilde bütün işçilik kalitesi aynı düzeyde tutulurdu. Toplam kalite gibi kavramlar da daha ortada yoktu.

Ülke genelinde estirilen özelleştirme rüzgârları, diğer Cumhuriyet tesislerinde olduğu gibi Beykoz Kundura fabrikasını da giderek üretimden koparır. Son işçi 1984 yılında alınır. Sümerbank, Bakanlar Kurulu'nun 11 Eylül 1987 tarih ve 12184 sayılı kararı ile özelleştirilir ve hisselerinin tamamı bedelsiz olarak Başbakanlık Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi Başkanlığına devredilir. Fabrika, 1989 yılında, "Sümerbank Holding A.Ş."ne bağlı bir işletmeye dönüştürülür ve adı "Beykoz Deri ve Kundura Sanayii İşletmesi" olur. "Sümerbank" adı, 1993 yılında "Sümer" olarak değiştirilir, bu kez fabrikaya "Sümer Holding Anonim Şirketi Beykoz Deri ve Kundura Sanayi İşletmesi" adı verilir.

Prof. Dr. Mediha Güler'in 1995 yılında yayınladığı "Türk Dericilik Sanayii ve Beykoz Fabrikası Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası" makalesinde Sümerbank Holding AŞ Beykoz Deri ve Kundura Sanayii İşletmesi'nin 1992 yılında yayınlanan raporuna atıf yaparak, "1992 itibarıyla yılda 750 ton kösele, 100 milyon dm² vidala, 1200 ton suni kösele ve 3.9 milyon çift kundura üretecek kapasitesinde olduğu, ayrıca müesseseye bağlı Çanakkale Sentetik Deri Fabrikası yılda 4 milyon metre sentetik deri; Salihli, Palamut ve Valeks Fabrikası ise 900 ton valeks üretim gücüne sahip olduğunu" belirtir. Devamında da fabrikanın yeni makinalarla modernize edildiğine, son yıllarda oldukça önemli gelişmeler gösterdiğine vurgu yapar.

Vaz Geçiş...

1993 yılında Çevre Bakanlığı fabrikanın çevreyi ve Boğaz'ı kirlettiği gerekçesiyle deri bölümünün kapatılması talimatını verir. Bu talimat, modernizasyonu da yapılan fabrika için üretimin durdurulmasına giden yolda kritik bir adım olur. Bu süreçte çevresel önlemler hiç düşünülmez, Türkiye'de Deri Sanayiinin geldiği bu kapasite görmezden gelinir.

1999 yılında ise Bakanlar Kurulu kararıyla fabrikanın üretimine son verilir.

Yusuf Koç Aydınlık Dergisinde "Beykoz Deri Kundura Direnişi" başlıklı yazısında satış kararının işçilere bildirilişini anlatır; Beykoz Deri ve Kundura Sanayi İşletmesi tarafından, 20 Ekim 1999 tarihinde, işyerinin çeşitli yerlerine asılması için Deri-İş'e "T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığının 13.10.1999 tarih ve 5136 sayılı yazısı ekinde alınan Özelleştirme Yüksek Kurulu'nun 12.10.1999 tarih ve 99-

73 sayılı kararlarında işletmemizin kapatılarak 4046 sayılı Kanununun 2/ii maddesine istinaden İstanbul Teknik Üniversitesine tahsis edilmek üzere Maliye Bakanlığına devri kararlaştırılmıştır. Bu durumda işyerimizde 1475 sayılı İş Kanununa tabi olarak çalışan işçilerin ihbar önellere ait ücretlerinin peşin verilmesi suretiyle hizmet akitleri fesh edilecek ve çalıştıkları süreye ilişkin kıdem tazminatları ile toplu iş sözleşmesi gereği tüm hakları ödenecektir." yazısı gönderilir. Yazının ardından işçilerin işyerini terk etmeme eylemleri başlar. 750 işçi, eylemde yalnız kalmazlar, başta aileleri ile Beykoz olmak üzere destek tüm ülkedeki çalışanların desteğini alırlar. Eylem iki gün sürer toplu işten çıkarılma durdurulur. 2001 yılına gelindiğinde, birkaç yıl önce 3000'den fazla olan işçi sayısı 580 düşer, üç ay maaş alamazlar.

TBMM'nde 2003 yılında yapılan tartışmalarda, özelleştirme kapsamındaki fabrikanın üretiminin nasıl adım adım azaltıldığı anlatırlar. Buna göre; deri, sunî deri ve lastik-solüsyon üretim birimlerinde 1999 yılında üretim durdurulmuştur. Fabrikanın kapasite kullanım oranı, 2000 yılında 429.000 adet ile yüzde 11'e, 2001'de 483.000 adet ile yüzde 12'ye, 2002'de 250.000 adet ile yüzde 6'ya düşürülür, 2003 yılında da hiç üretim yapılmaz. 2003 yılında üretim olmadan çalışan ücretleri ödenir.

Fabrikaya ilişkin bilgiler TBMM Tutanaklarına yansır; Fabrikanın toplam alanı 182.000 m²'dir. Alan askerî güvenlik bölgesi içinde kalmaktadır. Mevcut imar planına göre, 62.000 m² yeşil alan olarak ayrılmış, diğer kısım Boğaziçi Öngörüm Bölgesinde, aynı zamanda Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu kararları bulunan 120.000 m² alan için toplam inşaat alanı 42.000 m²'dir (yapılaşma koşulları: yapı emsali 0,5, yapı yüksekliği en fazla 9,5 m). Tutanakta 120.000m²'lik alanın imar planında hangi kullanıma ayrıldığına ilişkin bilgiye yer verilmemiştir.

Osmanlı döneminde devletleştirilen, Cumhuriyet döneminde de sanayi istiklali olarak görülen fabrika, kuruluşundan 193 yıl sonra, 2003 yılında satılır.

Şirket yetkilileri; 182 dönüm alana yayılan tesisi turizm amacıyla değerlendireceklerini ve bir tatil köyü kurmayı planladıkları açıklamasını yapar ⁽¹⁾.

(1) Hikmet Burak Tolga, 2003, s.97.

Boğaziçi Öngörünüm Bölgesi içinde kalan Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası alanının doğal ve tarihi niteliği/kimliği nedeniyle imar planının ne şekilde değiştirildiğine ilişkin açık veri bulunmamakla birlikte, Derya Yazman Arkitera'daki yazısında, Beykoz Kundura Gayrimenkul Geliştirme Projesi'nin üst gelir grubuna hitap edeceğini, proje kapsamında, "oteller, apart daireler, apart villalar, loftlar, sanat atölyeli evler gibi konaklama birimlerinin yanı sıra spa, sağlık ve spor kulübü, kongre merkezi, temalı alışveriş, yeme içme, eğlence ve gezinti yerlerini içerdiğini, 370 metrelik Boğaz cephesine sahip fabrikaya ait etnografik değerleri olan makine ve ekipmanların ise restore edilip müzede sergileneceği"ni belirtmektedir.

Satıştan bir yıl sonra, İstanbul III Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 27.7.2004/14823 no'lu kararı, geçmiş 200 yıla dayanan fabrikanın, içinde bulunduğu alanın ve yapıların geleceğini belirler.

Koruma Kurulu, 1810 tarihinde kurulmuş Fabrikanın, **Endüstri Arkeolojisi** açısından, gerek üretim süreci ve gelişmesi, gerekse bunları oluşturan mimari yapıların yoğunluğu ve tarihsel katmanlaşması dikkate alınarak İstanbul'daki **önemli endüstriyel miras örneklerinden biri** olduğu, bu nedenle parselin tamamının tescillenmesine; ayrıca bahçe düzeninin ve tüm yapıların analitik rölevelerinin ve yapıların içindeki aletlerin envanterinin çıkarılmasına; yeni kullanım ile ilgili restorasyon projeleri hazırlanmadan hiçbir müdahalede bulunulmaması gerektiğine; bu gerekliliğin eski ve yeni tüm mülkiyet sahibi ve kullanıcıları için geçerli olduğuna; **Endüstriyel üretim tarihinin aşamaları** ve bu alanın tarihi ile ilgili **bir müze alanının bulunması** gerektiğine; Endüstri Arkeolojisi açısından önemli olan alet ve donanım ile tüm ağaçların korunmasına karar verir.

Fabrikanın özgün kimliğinin tescillenmesiyle Gayrimenkul Geliştirme Projesi şimdilik hayal olarak kalır.

Bu karardan sonra, "Beykozkundura" resmi web sayfasında, Beykoz Kundura'nın yeni kimliğinin, fabrika alanına ve yapılarına yüklenen yeni işlevlerinin "özellikle Cumhuriyet tarihinde sanayileşmenin ve yerli üretimin en önemli simgesine dönüşmüş Sümerbank Deri ve Kundura Sanayi Müessesesi'nin hatırasından ilham alarak tasarlandığının" belirtilmesi, "yaratıcı endüstriye hizmet vermeye devam ediyor" yaklaşımı elbette tesadüfi değildir.

2005 yılından günümüze geçen sürede, fabrika alanı film setlerine bölünür, fabrika düdüğü yerini motor seslerine bırakır. Gözde Yıldız "Beykoz Kundura'nın Dönüşen Mekânsal Kimliği: Kamusal, Erişilebilirlik ve Endüstriyel Mirasın Yeni Biçimleri" makalesinde fabrika alanında yapılanları aktarır; "Kundura Hafıza" başlığında sözlü tarih çalışmalarına başlanır, eski fabrika çalışanlarının da dâhil edildiği sözlü tarih çalışması sonucunda "Kundura Hafıza Arşiv ve Araştırma Merkezi" kurulur. "Kundura'nın Hafızası: Bir Fabrikaya Sığın Dünya" sergisi yapılır, Kundura Hafıza adlı sosyal medya platformu oluşturulur. Kazan Dairesi'nin fırın kısmı "Kundura Sinema" adı ile sinema salonuna, marangozhane sergi alanına, aynı yapıya bağlı eski depo endüstriyel makinelerin sergilendiği bir müzeye, demirhane restorana dönüştürülür. Endüstriyel makinelerin, eski üretim teçhizatlarının sergilendiği müze ziyaretleri eski fabrika çalışanlarının rehberliğinde yapılır.

Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası sadece deri ve kundura fabrikası değildi, diğer emsalleri gibi "her fabrika bir kale" idealinin, Türkiye'nin sanayi istiklalinin bir parçasıydı. Bu fabrikalarda üretim, sadece mamul madde değildir, yaşamı kültürel, sanatsal, sportif, eğitim, barınma ihtiyacını bir bütün olarak gören, bu ihtiyaçları sadece fabrika sınırlarına hapsedmeyen, bulunduğu şehirler ile bütünleştiren bir toplumsal dönüşümün parçasıdır.

Üretirken bu sürece kuşaklar boyunca tanıklık edenler, Fabrikaya "hayat cıngılı" ile değil "rehber şemsiyesi" eşliğinde girer...

Diğer emsallerinde olduğu gibi, bu kez üretimden vaz geçenlerin hazin öyküsünün tanıklığını yaparlar...

Beykoz Camları

Cam insanoglunun keşfettiği ve ürettiği en eski medeniyet ürünlerinden kabul edilir. Literatürde, şimdiye değin arkeolojik kazılarda bulunan en eski cam ürünün M.Ö. 5500 yıllarına ait olup, Mısır'da bulunduğu yazılmaktadır.

Cam obje imalatında önemli devrimin ise M.Ö. 8. ve 9. yüzyıllarda Güneydoğu Anadolu'da gerçekleştiği ve M.S. 9. ve 10. yüzyıla kadar Anadolu'da ve kuzey Suriye'de merkezlenen cam sanayiinin özgün örneklerinin bugün sualtı arkeolojisi buluntuları olarak özellikle Bodrum Müzesi'nin vitrinlerini süslediği belirtilmektedir. M.S. 10.

yüzyılda Venedik kenti yöneticilerinin uzak görüşüyle Güneydoğu Anadolu'nun cam teknolojisinin Murano adasına transfer olduğu, Venedik cam endüstrisinin Avrupa'nın gereksinimini karşıladığı, 15. yüzyıldan sonra ise mercek teknolojisinin geliştirilmesi sonucu gözlük ile teleskop ve mikroskop icat edilerek Avrupa "Bilimsel Devrimi"nin tetiklendiği vurgulanır.

Özellikle Anadolu'nun cam tarihi açısından çok önemli bir yere konan "Çeşm-i Bülbül" geleneğinin hem Bizans hakimiyetinde hem de Osmanlı yönetimi boyunca Paşabahçe yöresindeki cam atölyelerinde kesintisiz sürdürüldüğü bildirilmektedir.

Cama Hayat Veren Nefesler

I.Mahmut döneminde Fransa'dan cam ustaları getirildiği, sonraki dönemde Mehmet Dede isimindeki bir Mevlevi Derviş'i'nin III. Selim zamanında 1790'larda cam yapım tekniklerini öğrenmek üzere İtalya'ya gönderildiği bilinmektedir. Söylenildiğine göre, söz konusu Mevlevi usta Beykoz'da, Paşabahçe'de bir atölye açmış ve çalışmaları arasında Çeşm-i Bülbül çok ön plana çıkmıştır. En çok bilinen ve geleneksel Türk cam ürünü olan Çeşm-i Bülbül ya da Venedik biçimi ile üretilen Türk filigranosu Beykoz işi olarak da bilinir. Çeşm-i Bülbül yapımının esas olarak kalıp içine önceden dikkatlice imal edilmiş olan renkli veya renksiz cam çubukların düşey biçimde yerleştirilerek potadan üfleme çubuğu yardımıyla üflenerek sıcak cama yapışması ve üzerine tekrar cam tabakası sarılması ardından ustanın üfleme çubuğunu belirli hızla çevirmesiyle çubukların burkulmasının sağlanması şeklinde yapıldığı ve bu tekniğin hiçbir hata kabul etmediği belirtilir.

Çeşm-i Bülbülün kelime anlamının "bülbül gözü" olduğu, sona doğru daralan harelere bülbül gözüne benzediği için bu isimle anıldığı vurgulanır.

Mühendislik Mimarlık Öyküleri'nin sekizinci kitabında Prof. Önder Küçükerman'ın aynı başlıkla ve Özgür Tarih Dergisi'nden alıntıyla yer verilen ve bu tesis ile ilgili buraya alınan fotoğraflara da kaynaklık eden öyküsünde Beykoz cam sanayinin kurulması ve gelişmesi ise şöyle anlatılır.

İstanbul'da başlatılmış olan Beykoz camcılığı aslında, Akdeniz camcılığının 3000 yıllık tarihi kimliği ile de bağlantılıydı. Camcılığın başlangıç noktası olan Doğu Akdeniz ve daha sonra da olağanüstü

bir şekilde parlayan Venedik camcılığı, tarih içine bizim "Beykoz işi" kimliği olarak tanınan cam eserlerin yaratılmasında büyük ölçüde etkili olmuştu. Aslına bakılırsa, özellikle Venedik ve Murano camcılığı, bu eski tekniği olağanüstü yorumlara ulaştırmıştı. Bu üretim tekniğinin temeli olan hassas kimya bilgisi ve camcılık ustalığı ile Venedikli usta camcılar 18. yüzyılda dünya camcılığına kendi kimliğini vurmuştu. Ancak aynı yıllarda, "Sanayi Devrimi", bütün ülkelerdeki bu gibi geleneksel üretim merkezlerini ciddi darboğazlara sokmuştu. Murano'lu camcılar da o güne kadar bütün bilgilerini büyük bir titizlikle koruyarak kendilerine saklamışlardı. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19. yüzyılda kurmaya çalıştığı cam sanayiinin en önemli rakipleri olan Venedik ve Bohemya camcılığının ve ürün kimliğinin, Beykoz camcılığının gelişmesinde önemli etkileri vardır. Venedik, neredeyse yüzlerce yıldan beri önemli bir camcılık merkeziydi. Sürekli olarak geliştirilen yenilikler, en usta cam sanatçıları eliyle yeni ve olağanüstü ürünlere dönüştürülüyordu. Ama Venedik camcılığının belki de en ilginç yanı, cam formlarının üretilmesinde hiçbir kalıp kullanılmaması ve daima "orijinal" ürün elde edilmesiydi. Bütün ürünler "el ile ve sınırlı sayıda" üretiliyordu. Cam sanayiindeki her şey, "binlerce yılın deneylerini, usta ellerle bir araya getirme" düşüncesine yönelmişti. Akdeniz camcılığının bu eski geleneği, Venedik cam ustaları tarafından birçok şekilde, günün cam sanatının gerektirdiği yeni yorumlarıyla birlikte, her zaman geliştirilerek uygulanmıştır. Ne kadar ilginçtir ki, bugün birer "el ustalığı eseri" olarak kabul ettiğimiz "Beykoz camları", gerçekte "dönemin en ileri sanayi kuruluşları" arasındaki uluslararası rekabet yarışının ürünleri olarak yaratılmıştı.

III. Selim Dönemi'nde Beykoz'da çalıştırılan ilk cam fabrikasından daha sonra, "Tanzimat" Dönemi'nin en ünlü isimlerinden olan Ahmet Fethi Paşa'nın girişimleriyle, yine aynı bölgede bir "Cam ve Billur Fabrikası" kurularak üretime başlatılmıştı. Beykoz bölgesindeki III. Selim Dönemi'ndeki fabrika gibi, şimdilik, hakkında çok fazla bilgi ve belge bulunmayan bu girişimde de "Beykoz işi camlar"a ek olarak ünlü "Çeşmibülbül"ler yaratılmıştı. "Mühimmat-ı Harbiye Nazırı" ve "Tophane Müşiri" olmuş Ahmet Fethi Paşa bu gelişmede çok etkili olmuştur.

Sarayın iç mimarisinde kullanılan etkileyici Fransız "Sevres" vazoları, "Baccarat" kristalleri, İtalyan "Venedik" camları, Alman-Çekoslovak "Bohem" avizeleri III. Selim Dönemi ardından sönmeye yüz tutmuş

cam sanatının tekrar canlanmasının esin kaynakları olmuş ve Ahmet Fethi Paşa'nın gayretleri, daha sonra Beykoz'da kurulacak olan yeni bir cam fabrikasının da temellerini oluşturmuştur. Ahmet Fethi Paşa'nın, "Tophane Nazırı" iken (ki bu kuruluşun tarihi Fatih'in toplarına kadar gider ve ardından değişen isimleriyle İmalat-ı Harbiye, Askeri Fabrikalar ve bugün ki Makine Kimya Endüstrisi Kurumu'na kadar uzanır) cam sanayiinin ve sanatının geliştirilmesi açısından yaptığı en önemli işlerden birisi, o tarihlerde büyük bir sanayi bölgesi olarak gelişen Beykoz'da, Abdülmecid'in buyruğuyla bir "Çini ve Billur Fabrikası"nı kurmuş olmasıydı. Üstelik bu fabrika, o tarihe kadar yapılmış olan, ülkede bir cam sanayii kurma girişimlerinin arasında en uzun süren bir etki yaratacaktı. Çünkü bu girişimin desteğiyle, Beykoz çevresinde geliştirilen camcılık, hemen hemen hiç kesilmeden uzun yıllar boyunca sürdürülmüş ve bir bakıma, günümüzün cam sanayiinin bile içinde yerleştiği verimli bir gelenek ortamı oluşturulmuştur.

Beykoz Osmanlı'da en önemli sanayi merkezlerinden biriydi ve bu özelliğini Cumhuriyetin ilk yıllarında da sürdürmeye devam etti. Cumhuriyetin en önemli yatırımlarından biri olan Paşabahçe Cam Fabrikası da 1935 yılında Beykoz'da kuruldu.

1850'li yıllarda, Dolmabahçe Sarayı yapımı sırasında yeni teknikler ülkeye girer, Beykoz camcılığının ikinci adımını başlatır. Bu dönemde yapılan camlar teknik ve sanatsal olarak çok gelişmişti. Yeni üretimde, batı teknikleri ile geliştirilen Beykoz camları sadece züccaciye ürünleri değildir, Çeşm-i Bülbül Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimlerinin sembolü olur.

"Çeşmibülbül"ler, İstanbul cam sanatı içinde çok özel bir konuma sahiptir

Osmanlı Devleti'nin Batı ile Beykoz camcılığının üçüncü adımı, 1884 yılında Paşabahçe'de, bugünkü Tekel İçki Fabrikası ile vapur iskelesi arasında, deniz kıyısında kurulmuş olan ve kısaca "Modiano Cam Fabrikası" olarak bilinen fabrika ile başlamıştı. Bu cam fabrikası "Saul D. Modiano" isimli bir İtalyan girişimci tarafından "Fabbricca Vetrarni di Constantinople" adıyla kurulmuştu. Bu önemli kuruluş o tarihlerde Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tek cam fabrikasıydı. Yaklaşık olarak 10.000 m²'lik alanda kurulmuş olan fabrikada sosyal bölümler dışında, değişik bölümler halinde, fırınlar, makina daireleri, kesimhane, marka işleme, tornalar, ambalajlama, marangozhane, depolama tesisleri bulunduğu anlaşılıyor. Ayrıca fabrikanın yakınında da 4.000 m² kadar bir alanda da lojman ve sosyal tesisler bulunuyordu. Nurşen Özkul Fındık 1903 tarihli belgede çalışanlara ilişkin bilgiler verir; "kendine has kişiliğiyle ünlü" olan Saul Modiao'nun cam fabrikasında 100'ü Avrupalı olmak üzere 600 kişi çalışan vardır. Bunların 500'ü doğrudan cam üretimiyle ilgili işçilerdi. Kaynaklara göre 1906 yılında fabrikanın 4 cam fırını ve 80 üretim tezgâhı vardı. Bu tezgâhların 24 adedi, gelecekteki gelişmelere dönük olarak kurulmuştu. O döneme kadar seramik kap kullanan ülkede ilk çay bardağının, su bardağının üretimi yapılır. Bugünkü çay bardaklarının temeli burada atılır. 21 yıl çalıştıktan sonra fabrika kapanır.

Paşabahçe'de cam işçileri...

Önder Küçükerman'ın bahsedilen çalışmasında anlatılanlara göre 1930'lu yıllarda Paşabahçe bölgesinde çok sayıda camcı ailesi bulunuyordu. Türk cam sanayiinin yeni baştan kurulması konusu gündeme geldiği zaman da bu önemli gerçeğin ilk olarak akla gelmesi çok doğaldı. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1800'lü yılların ilk günlerinde başlatılmış olan eski "Boğaziçi Camcılığı", Türkiye Cumhuriyeti'nin 1935 yılında kurulacak olan yeni projesi olan Paşabahçe Cam Fabrikası'na, büyük ve zengin bir miras bırakmış oluyordu.

Cumhuriyet Cam Sanayimiz ve ŞİŞECAM

Kurtuluş Savaşı sonrası genç Cumhuriyet'in ilk sınai girişimlerinden biri de cam sanayinin kurulması olmuştur. 1931'de hazırlanmaya başlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda cam sanayinin kuruluşu da öngörülmektedir.

Bundan sonraki gelişmeleri, TMMOB'nin Mühendislik Mimarlık Öyküleri-II kitabında, Dr. Baha Kuban'ın yazdıklarını esas alarak anlatalım.

İş Bankası 1932 yılında, İstanbul'da şişe ve cam üretimi amacıyla Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamında 25 yıl süreyle imtiyaz verilmesini İktisat Vekâlet'inden talep eder. Talep kabul edilir, Türkiye'de cam sanayisini

Ülkenin ilk cam üretim tesisinin temeli 14 Ağustos 1934 tarihinde, Başvekil İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celal Bayar'ın katılımıyla Beykoz Paşabahçe'de atılır. Törene devlet yetkililerinin dışında çok sayıda vatandaş, öğrenciler katılır. Paşabahçe iskelesinden fabrika bahçesine kadar yollar bayraklarla donatılır. İnönü ve beraberindeki heyet aynı gün İzmit Kâğıt fabrikasının temel atma törenine de katılır. Aynı hafta içinde bu iki fabrika ile birlikte Bakırköy'deki Bez Fabrikası, Zonguldak Kok Kömürü Fabrikası olmak üzere dört fabrikanın da temeli atılır.

Necmeddin Sadık 15 Ağustos 1934 tarihli Akşam Gazetesindeki başyazısında "Türkiye'nin iktisadi tarihinde mühim bir hafta" başlığını atar, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı için, *"Millet için refah, bilhassa köylü için refah, ancak bu milli ve devletçi sanayi sayesinde olacaktır... Türkiye'nin iktisadi tarihinde, gelecekte nesillerin şükranla anacakları bir haftadır... Beş senelik program, tam bir istiklal, planlı bir çalışmanın ifadesi olacaktır. Tam bir pamuklu istiklali, tam bir yünlü istiklali, tam bir demir istiklali ilah... programın ana hedefleridir..."* diye yazar.

Cumhuriyet Gazetesinde, temel atma töreninden sonra İnönü'nün Hamdullah Suphi Bey'in Paşabahçeli olan kayınpederi Ahmet Efendi ile konuşması aktarılır; Ahmet Efendi, Türkiye'de Çeşm-i Billur denilen ilk kristal üretiminin 60 yıl önce yapıldığını, en son İtalyan cam müessesesinin olduğunu, onun da Trablusgarp harbi dolayısıyla kapandığını, bu konuda işsizlik ortaya çıktığını ifade eder. Bu fabrikanın yerini İnhisarlar İdaresi (TEKEL) alır.

14 Ağustos 1934 tarihli Türk Dili Gazetesinde; fabrikada renkli renksiz içki şişeleri, mürekkep, losyon, ilaç, boya, kolonya şişeleri, bardak, kadeh, sürahi, reçel tabakları, konserve ve ilah, lamba şişesi, züccaciye eşyası yapılacağı belirtilir.

Beykoz Paşabahçe'de 14 Ağustos 1934 tarihinde temeli atılan Paşabahçe Cam, Fransız Fours Stein firmasından getirilen ilk kalıplar ve bazıları 1902'de kapanan Modiana fabrikasından gelen cam ustaları ve 400 çalışanı ile 1 Temmuz 1935'de üretime başlar. O yıllarda hem ham madde hem de üretilen camlar yelkenli tekneler ile taşınır.

Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikasının resmi açılışı 29 Kasım 1935 tarihinde Başvekil İsmet Paşa tarafından yapılır. Böylelikle bir tür tekel (yarı-kamu) niteliğinde Paşabahçe Şişecam Fabrikası resmen faaliyete başlar.

Fabrika Açılış Günü
(29 Kasım 1935 Cumhuriyet Gazetesi)

O dönemlerdeki tüm tesisler gibi, Paşabahçe Cam Fabrikasının kuruluşu ile de Atatürk yakından ilgilenmektedir. Karşılaşılabilecek zorlukların aşılması için en yakın arkadaşlarından Kılıç Ali, Hacı Mehmet, Cavit ve Mustafa Mecdi Boysan Beyleri İdare Meclisine koyar. Bu arada kendisi de tam üç kez fabrikayı ziyarete gelir.

Burcu Özcan Erdal, Mustafa Kemal Atatürk 27 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı ziyarette, kesme kristal cam üretiminin yapılmadığını öğrendiğinde *"Ben bundan böyle soframda kendi fabrikamızın kristal bardaklarını kullanmayı isterdim. Yapılabilir ise, memnun kalırım"* demesi üzerine, üretime geçildikten kısa bir süre sonra "K.A." baş harflerini taşıyan kesme ve oymalı kristal bardak takımları üretilir ve Çankaya Köşküne gönderildiğini aktarır.

En önemli sorun, yerli yetişmiş eleman bulunmasıdır. Bu sorun, fabrikada üretime geçmeden önce, Türk mühendislerin yanında çalışacağı, cam ve şişe işini bilen Avrupalı uzmanlar getirilerek çözülmeye çalışılır. Ayrıca, Avrupa'da staj yapmak üzere öğrenciler gönderilir. Dönem dönem farklı ülkelere uzmanlar getirilir, en

büyük sıkıntı ikinci dünya savaşı sırasında yaşanır (10 Aralık 1934 Cumhuriyet Gazetesi).

Fabrikada işlenecek hammadde Karadeniz kıyısında, Çatalca kazasına bağlı Podima (Yalıköy) köyünden getirilir. İşlenmiş kum için köyde ocaklar kurular. Diğer ihtiyaç duyulan hammaddeler de kireçteşi, manganez, grafit, manyazit vb maddeler de iç kaynaklardan temin edilir. 13 Ağustos 1934 tarihli Cumhuriyet Gazetesine verilen ilanda, hammadde ihtiyacını karşılamak için, Türkiye İş Bankası Şişe ve Cam Fabrikası Müdürlüğü, şişe ve cam kırıkları/hurda cam satın almaya başladığı duyurulur.

İmalathaneden Dünya Markasına...

1936 yılında Paşabahçe Fabrikası, ilk işletme yılının sonunda ülkenin tüm şişe ve cam eşyası talebini 3 bin ton ile karşılar hale gelir. Fabrikanın en önemli üretim kalemlerinden biri, günde 30.000 adet ile idare lambası camlarıdır. O dönemin Türkiye'sinde elektrik dağıtımının durumu hatırlanırsa bu durum daha iyi anlaşılabilir. 1936'da kuruluşunun ikinci yılında 6.884.174 şişe yapan fabrika 1937 yılı başında bu kapasiteyi 11.704.643'e çıkarmış ve bir yıl sonra ise 3 milyon daha artmıştı.

Fabrikanın kuruluş yılında yaşananları Burcu Özcan Erdal "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Çerçevesinde Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası'nın Kuruluşu ve İlk Yılları" başlıklı makalesinden aktaralım; 1935 yılında, Avrupa'nın cam ürünlerinde uyguladığı damping nedeniyle, rekabet gücünü korumak amacıyla bütün bakanlıklara bir tamim gönderilir, bundan böyle resmi daireler her türlü şişe, kavanoz vb. cam ihtiyaçlarını Türkiye İş Bankası Cam ve Şişe Fabrikası'ndan karşılanmasına karar verilir.

1931 yılında yürürlüğe giren Ölçüler Kanununun 1936 yılından itibaren kademeli olarak uygulamaya konulması sırasında "şişe buhranı"na ilişkin haberler gazetelerde yer alır. 2 Ocak 1937 tarihli Tan Gazetesinde, Kanunda belirtilen ölçülerde yeterli şişe bulunamayacağı, standart dışı şişelerin kullanılabilmesi için izin zorunluluğu nedeniyle piyasada rakı, bira, şarap, likör, gazoz satılamayacağına ilişkin haberlerin doğru olmadığını, Nizamnameye uygun şişelerin Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası tarafından üretildiğini, Ölçüler Başmüfettişliğinin iznine bağlı olarak sınırlı sayıda ölçü standartlarına uymayan şişelerin kullanılmasına izin verildiğini yazar.

1942 yılına gelindiğinde Paşabahçe fabrikasında 500-600 çeşit kalıp vardır ve bir günde 60,000 adet farklı mamul çıkmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında ülke ihtiyacının karşılanmasında yaşanan darboğazı aşmak amacıyla, cam üretimi konusunda imtiyaz hakları İş Bankasında olduğu için, savaş süresi ile sınırlı kalmak, Umumi Hıfzıssıhha Kanununa uygun koşullarda, "Milli Korunma Kanunu"⁽²⁾ muhalif olarak fabrikanın işçilerini istihdam etmemek koşullarıyla lamba şişesi, adi kavanoz ve benzeri cam eşya üretimi için basit fırınlı küçük cam imalathanelerin açılmasına izin verilir.

İlklerin Fabrikası...

Paşabahçe Cam Fabrikası cam sanayiinde ilk müessese olmasının yanında, teknolojik gelişmede de ilklerin müessesesi olarak Türkiye'nin cam sanayisini inşa etmekle kalmaz bugün küresel bir işletmeye dönüşür. ŞİŞECAM web sayfasında tarihcede belirtildiği üzere özetle; cam üretimi

Paşabahçe Satış Mağazası
(<https://www.sisecam.com.tr/tr/hakkimizda/tarihce>)

(2)Milli Korunma Kanunu, İkinci Dünya Savaşı döneminin ekonomik koşulları nedeniyle Ocak 1940'ta çıkarılan ve hükümete olağanüstü hâllerde fiyatları saptamada, ürünlere el koymada, zorunlu çalışma yükümlülüğü getirmede birtakım yetkiler veren kanun.

lideri olur. İlk mekanik üretime 1955 yılında, 6 pota ile kristal üretimine (1969), cam tasarım çalışmalarına (1971) başlanır. Paşabahçe'de ilk sertleştirilmiş pres ürün üretimi (1974), ilk çift damla pres makinasının devreye girmesi (1976), Paşabahçe Cam Sanayii A.Ş.'ye bağlı olarak Beykoz Öğümce Köyü'nde Dekor Fabrikasının kurulması (1977), ilk kontinü elektrik kristal fırının devreye girmesi (1986), cam ev eşyası üretiminde ilk cam robotun kullanılması, ilk yerli H28 makinesinin devreye alınması (1988), yerli üretim tam otomatik makine ile ilk savurma üretiminin yapılması (1994), fırından ilk kez renkli üretim yapılması (1996) gerçekleştirilir.

Paşabahçe ABD'den ilk ihracat talebini 1961 yılında alır. İlk ürünler, ABD'ye deniz yoluyla bir ayda gönderilir. Paşabahçe, yurtiçi fiyat istikrarını sağlamak ve cam eşya kültürünü yaygınlaştırmak amacıyla ilk olarak 1957 yılında İstanbul'da 2 ve Ankara'da 1 mağaza ile perakende satışına başlanır. 1982 yılında cam ev eşyası ürünlerini toptan ve perakende kanalda pazarlamak üzere Paşabahçe Tic. Ltd. Şti. bünyesinde yürütülen zincir faaliyetleri, yeni kurulan Paşabahçe Perakende Satışlar Ltd. Şti.'ye aktarılır.

Cam Dünyasının ilk ve tek Türkçe bilimsel yayını olan Teknik Bülten Dergisi 1972 yılında yayın hayatına başlar. 1985 yılında da ilk "Cam Problemleri Sempozyumu" düzenlenir, Uluslararası Cam Komisyonu'nun yıllık toplantısı da Araştırma Merkez'inde yapılır.

Paşabahçe Cam, özellikle kuruluş yıllarında ülkenin her yerinden çok sayıda cam ustasını bir araya toplamış ve Türk cam tarihi için önemli bir cam yapım merkezi haline gelmiştir. 1980'li yıllarda, bir dönem çeyizlerin olmazsa olmazı, kristal cam kesme ürünler konusunda ustalığa ulaşılar.

Fabrikaya üretim tarihi boyunca verilen bazı imtiyazlara ve bu tesisin kurulduğu ilk yıllardan itibaren Cumhuriyetin yoksunluk çektiği ürünlere odaklanmasına bakarak bu işletmenin özel bir işletme olmasına karşın bir milli fabrika iddiası taşıdığı söylenebilir.

Milli Fabrikadan Turizm Konaklamaya...

Cam fabrikalarında üretim diğer fabrikalardan farklı olarak 24 saat 3 vardiya olarak çalışılır. Fabrika üretim düzeninin devamlılığı için çalışanların yakın yerde ikameti zorunludur. Bu nedenle ya fabrika şehire yakın kurulur ya da fabrikanın yanına şehir kurulur. Beykoz'da da öyle olur, fabrikanın üretime geçmesiyle Beykoz yeniden kurulur, fabrikanın etrafı şehir olur. Bu sıklıkla, fabrika üretim kapasitesindeki artış nedeniyle hem hammaddenin fabrikaya ulaştırılmasında hem de ürünlerin sevkiyatında ihtiyaç duyulan dağıtım altyapısı yetemez olur. Fabrikanın kendi yarattığı nüfus ve mekânın sıklığına, çevre kirliliği söylemleri de eklenir. Bu kez yine çevre önlemleri akıllara gelmez...

Fabrikanın Boğaz kıyısındaki konumu başka söylentilere de yol açar, fabrikanın kurulduğu yılların altından çok sular akmış, Boğaz kenarındaki fabrika arazisi için otel vb. kullanımlar yapılacağına ilişkin söylentiler çıkar.

(<https://dostbeykoz.com>)

Üretime 1935 yılında başlayan ve 67 yıl üretimin aralıksız sürdürüldüğü Paşabahçe Fabrikasında üretim, verimsiz olduğu ve 1998 - 2001 yıllarında 4 yıllık zararının 71,5 milyon dolara ulaştığı gerekçesiyle durdurulur. Yönetim fabrikadaki panolara astığı duyuru ile de üretimin 22 Temmuz 2002 Pazartesi günü saat 10.30'dan itibaren durdurulduğunu ve çalışanlara 15 gün ücretli izin verildiğini ilan eder.

İşçiler 18 gün sürecek fabrikayı terk etmeme eylemi yapar, Beykoz esnafı da destekler. Ancak sonuç alınamaz. Fabrika kapanır, kaderine terk edilir. Ta ki, fabrikanın kapanmasından 24 yıl sonra satış ilanına kadar...

Fabrikanın kurulması ve ihtiyacı olan rıhtımın yapılması amacıyla hazineye ait bu arazilerin İş Bankası'na satıldığını hatırlamak gerekir. Fabrika alanının, arazi rantının biçimlendirdiği piyasa koşulları içinde Boğaz'a sıfır 300 m uzunluğunda kıyıya sahip bir arsa olarak görülmesi de kaçınılmaz olur...

Satış ilanı verilir, alan içinde 319 m² tescilli bir yapının bulunduğu ilanda belirtilir. Şişecam (Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş.), Beykoz İncirköy Mahallesi'nde bulunan ve kamuoyunda "Paşabahçe Gayrimenkulleri" olarak bilinen toplam 117.000m² büyüklüğündeki arsanın, 171.500 000 dolar bedelle Çelikler Taahhüt İnşaat ve Sanayi A.Ş.'ye satışı gerçekleşir.

Boğaziçi İmar Planı öngörünüm bölgesinde kalan fabrika alanının 1983 yılında onaylanan imar planı kararları değiştirilir "Turizm ve Konaklama" kullanımına dönüştürülür...

Fabrikadan turizme dönüşürken, Fabrikanın, Cumhuriyet'in "istiklal" hamlesi olarak tasarlanan sanayi tarihindeki önemi, Beykoz'un cam imalatı ile özdeşleşen kimliği, kültürel miras, sanayi mirası niteliği ne imar planını yapanların ne de İş Bankası'nın akıllarına gelmez.

Şişecam web sayfasında yer verdiği şekilde, Şişecam, cam sanayiinde 90 yıllık tecrübeyle, dört kıtada, 12 ülkede üretim, 150'den fazla ülkeye de satış yapan küresel ölçekte bir firmaya dönüşürken;

Beykoz Paşabahçe fabrikasının hiç olmazsa bir kısmının Cumhuriyet cam müzesine dönüştürülmesi, cam imalat kültürünün yaşatılması düşünüldü mü?

O da bilinmez...

Erken Cumhuriyetin "istiklal" sembollerinden birinin daha, fabrikanın hayat bulduğu, adını aldığı coğrafyadan bağı koparılır, küresel marka logosunda "Paşabahçe" adı kalır.

Paşabahçe Tekel İçki Fabrikası

Mürüvvet Gülcan Şahin'in aktarımıyla, Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrika alanı, Osmanlı döneminde de iki fabrikanın bulunduğu alandır. Fabrikalardan birisi 1884 yılında kurulan ve 1922 yılında kapatılan Modiano cam fabrikası, diğeri de Osmanlı-Fransız ortaklığınca kurulan eski İşpermeçet Mumu Fabrikasıdır. İşpermeçet Mumu Fabrikasının sahibinin ölümü üzerine, varislerinin olmaması nedeniyle hazineye devredilen fabrikayı 1923'de Hasan Hulki Bey satın alır, "İspirto ve Mustahzarat-ı Kimyeviye Fabrikasını" kurar ve 8 işçi ile rakı üretimine başlar.

Cumhuriyet öncesinde alkollü içecek üretimi Osmanlı döneminde çok sayıda küçük işletme tarafından yapılmaktadır. Milli Mücadele sırasında Ankara Hükümeti tarafından savaş koşullarında sarhoşluğun önlenmesi amacıyla içki yasağı öngören, Cumhuriyet tarihinin ilk ve tek içki yasağı getiren, "Men-i Müskirat Kanunu" 1920 yılında yürürlüğe girer⁽³⁾ önce Anadolu'da uygulanır. Cumhuriyet'in ilanından sonra İstanbul'da da uygulanması üzerine üretim durdurulur.

Tekel, yani "Reji" şirketi ile anılan "inhisar"lar, Osmanlının çöküşünü hızlandıran, Cumhuriyet için, iktisadi bağımsızlık için kurtulunması gerektirir. Sinan Demirebilek "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)" makalesinde ayrıntılı olarak inceler. Cumhuriyet döneminde alkollü içkileri devlet tekeli altına alınması 22 Mart 1926 tarihinde kabul edilen yasa ile gerçekleşir. İmalathaneler devletleştirilir. Bu yasa ile 1926 yılında inhisar hakkı Türkiye İş Bankası ve Polonyalı Naçelna Organizaçya Pişemislogojelni Rolinçih Poise Şirketi ortaklığına ihale edilir. Fabrika 1926 yılında İspirto ve Meşrubatı İnhisarı'nı üstlenen bu şirkete devredilir. Şirketin ürettiği içkilerin kalitesizliği kaçakçılığı arttırır, şirket ödeme yükümlülüğünü yerine getiremez iflas eder, 1927 yılında inhisar tekrar devlete geçer. Bu süreçte tekrar Hulki Bey tarafından satın alınan fabrika, 1930 yılında devletleştirilinceye kadar üretime devam eder.

Fabrika 1930 yılında Müskirat (Tekel) İnhisarı İdaresine dâhil edilir. 1 Ekim 1933 tarihinde devlet, tesisi, Hasan Hulki Bey'den 160 bin

(3) Kanun 1924 yılında yürürlükten kaldırılır.

liraya satın alınca, tesis Paşabahçe Müskirat İnhisarı (Alkollü İçki Tekel) İdaresi Tekel Fabrikası olarak resmen çalışmaya başlar, Modiano Cam Fabrikası binaları yıkılıp rihtim yapılarak yerleşke genişletilir.

Mürüvvet Gülcan Şahin, "Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesinde Bir Sanayi Yapısı Örneği: Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrikası" tez çalışmasında fabrikanın yapısal değişimini anlatır. 1937 yılında, üretim kapasitesini iki kat artıracak olan yeni fabrika binası için İnhisarlar Umum Müdürlüğü İnşaat Fen Heyeti çalışanı mimar Ahsen Yapanar tarafından rakı fabrikası binası tasarlanır ve bu bina 1939 yılında hizmete açılır. Fabrika alanı içinde, lojman, yemekhane (lokal) binası, üzüm kırma, tahammür (fermantasyon) dairesi, kazan dairesi, makine dairesi ve ispirto tasfiye dairesi, kart dairesi ve itfaiye dairesi de vardır. Ayrıca 1960 yılından sonra üretim ve depolamaya yönelik çok sayıda bina yapılır, revir ve santral eklenir.

İnhisarlar...

Hukuk Ansiklopedisi ve İslam Ansiklopedisinde Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde inhisarlara ilişkin verilen bilgilerden devam ederse; bugünkü adıyla TEKEL, 1862 yılında "İnhisar" adıyla kurulur. Osmanlı'nın borçlarını ödeyemeyeceğini açıklayınca, 1883 yılında tütün, tuz ve alkol imtiyazı 3 yabancı banka ortaklığında (Die Österreichische Kreditanstalt - Viyana, Banker S. Bleichröder - Berlin ve Bank-ı Osmani-i Şahane - İstanbul) Memalik-i Şahane Duhanları Müşterekül Menfaa Reji Şirketi veya kısaca "Reji" şirketine verilir. Osmanlı üreticisi ürettiği tüm tütün, tuz ve alkollü Rejinin belirlediği fiyattan Reji idaresine vermek zorundaydı. Bu şirket, Lozan Antlaşması'ndan sonra, 1925'te Fransızlardan satın alınır, devletleştirilir.

Rakı üretimi önceleri iki milyon litre iken, 1967'de yedi buçuk milyon litreye, son yıllarda ise yirmi iki milyon litreye ulaşmıştır. Tekel'in özelleştirilmeden önce ülke çapındaki rakı üretiminin yüzde 37'si, votkanın da tamamı bu fabrikada üretilmiştir. Ayrıca yılda yaklaşık dört milyon litre saf ispirto üretimi de gerçekleştirilmiştir.

TEKEL olarak sembolleşen müessesenin tarihine kısaca bakacak olursak, tütün, alkollü içkiler, tuz, barut ve patlayıcı maddelerle ilgili "İnhisar" hizmetlerini yürütmek üzere 1932 yılında İnhisarlar Umum Müdürlüğü kurulur. İnhisarlar Umum Müdürlüğü 1946 yılında

TEKEL Genel Müdürlüğü olarak değiştirilir. 1984 yılında Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkındaki Kanun ile Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü adını alır.

Tülay Özerman'ın aktarımıyla, Özelleştirme Yüksek Kurulunun 5.2.2001 tarih 2001/6 sayılı kararı ile özelleştirme kapsam ve programına alınır. 3.1.2002 tarih ve 4733 sayılı kanun ile Özelleştirme İdaresi Başkanlığına (ÖİB) devredilir. ÖİB tarafından 1.1.2003 tarihinde Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Anonim Şirketine dönüşür. Bu devasa yapı birden fazla anonim şirkete bölünür. Üretim bölümü Alkollü İçkiler Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi ve Sigara İşletmeleri Anonim Şirketi olmak üzere ikiye ayrılır. Paşabahçe Rakı fabrikasının bağlı olduğu şirket Alkollü İçkiler Sanayi ve Ticaret Anonim Şirkettir. Pazarlama kısmı da aynı şekilde iki ayrı şirkete ayrılır.

Ancak ÖİB'liği özelleştirme için verdiği ilanlarda Alkollü İçkiler Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketine ve Sigara İşletmeleri Anonim Şirketi'nin blok satışı yapılacağı belirtilir.

Özelleştirme kapsamında alınmadan önce, 20. 1. 2001 tarihinde 4619 sayılı, İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun ile TEKEL'in bira ve şarap dışında kalan alkollü içkiler için tek üretici olma/imitiyaz durumuna son verilir.

TEKEL'in Alkollü İçkiler Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin hisselerinin blok satış yöntemi ile özelleştirilmesine ilişkin Rekabet Kurulunun 15.12.2003 tarihli Kararında yer veriler bilgilere göre; 2002 yılında Paşabahçe Rakı Fabrikası %59 kapasite ile 12.908.084 litre üretim yapar. Kapasite altı üretim yapılmasına rağmen pazarda dikkate değer satış rakamlarına ulaştığı belirtilir. Distile alkollü içki pazarında "rakı"nın konumu değerlendirilmiş, tek üretici olan TEKEL A.Ş.'nin satış hasılatı içerisinde %82,2 payıyla en yüksek geliri sağlayan ürünü olduğu vurgulanmıştır. Rakı, Türk kültürünün bir parçası olarak "milli içki" sıfatını haiz olduğundan pazarda diğer içkiler karşısında oldukça güçlü bir konumdadır. Nitekim 2002 yılı itibarıyla, distile alkollü içkiler pazarında, tüketim miktarı ve pazar paylarına bakıldığında rakı %76 ile en büyük paya sahiptir.

Ayrıca Raporda, 2001 yılında faaliyete geçen Bilecik Fabrikası dışında kalan bazı TEKEL A.Ş. fabrikaları eski teknolojiyle çalıştığı ve yatırıma ihtiyaç duyulduğu, bazı fabrikaların ise şehir merkezi içinde kalmaları nedeni ile işletilmeleri iktisaden uygun olmadığı da vurgulanır. Paşabahçe Rakı Fabrikası şehir merkezi içinde kalan fabrikalardan birisidir.

TEKEL'in özelleştirilmesine ilişkin işlemin iptali ve yürütmenin durdurulmasına ilişkin açılan davada Ankara 8. İdare Mahkemesinin 05.11.2003 tarihli 2003/1197 sayılı Kararı ile dava sonuna kadar yürütmenin durdurulması kararı verilmesine karşın blok satış izni verilir.

Alkollü İçkiler Sanayi ve Ticareti A.Ş. 27.02.2004 tarihinde 70 milyon lira değerindeki içki stoku ve tüm varlıklarıyla ilk iki yılı ödemesiz olarak taksitle, MEY A.Ş. (Nurol, Limak, Özeltin, Tütsab konsorsiyumuna) 292.000.000 \$'a, satılır, hisse devir işlemi 2008 yılında tamamlanır. Konsorsiyum 2 yıllık ödemesiz dönem bitmeden, 2006 yılında, TEKEL'in içki bölümü yaklaşık 3 katı fiyatla (810.000.000\$) American Teksas Pasific Group'a satılır. Bu satış ile devri yapılan 17 fabrikadan birisi de Paşabahçe Rakı Fabrikasıdır, 2008 yılında kapatılır. 2009 yılına gelindiğinde 17 fabrikanın 9'u üretim yapmaktadır.

İkinci el değıştirme 2011 yılında yaşanır, Teksas Pacific de 5 yıl işlettikten sonra 2011 yılında İngiliz Diageo şirketine 2.1 milyar dolara satar. Satışta alıcı firmaya yük olmasın diye devlet kıdem tazminatlarını da yüklenir.

Bu satış işleminde İstanbul, Ankara ve İzmir Fabrikalarının, fabrika sahaları ve yapıları satış dışı bırakılır, 5 yıllık kullanma hakkı verilir. Beş yıllık kullanım süresi 2004 yılında başlar. Ancak, kullanım süresi 2009 yılında dolmasına rağmen Mey İçki fabrikanın üretimini 2006 yılında durdurur, 2007 yılı sonunda taşınmazları ile birlikte tekrar TEKEL'e devredilir.

Özelleştirme kapsamına alınan fabrikalarda çalışanların, kamu kurumlarına nakillerinin yapılmayacağı, iş akitleri feshedilerek geçici kamu personeli statüsü (4/C) ile geçiş yapacakları açıklanır. 2009 yılının Aralık ayında 4/C'ye geçiş kararının iptali için hak arayışına, eylemlere başlarlar. Türk-İş'e bağlı TEKGIDA-İş Sendikası'na kayıtlı TEKEL işçileri önce Başbakanlığa yürümek isterler, karşılaştıkları müdahale ile başaramazlar, sonrasında konfederasyonlarının, Türk-İş'in önüne, Ankara'nın tam merkezinde, Sakarya caddesinde çadır kurarlar. TEKEL direniş çadırları ülkenin en önemli gündemi olur, kısa süre içinde toplumun büyük kesiminin desteğini görür.

2009 yılının Mart ayında, Danıştay'ın 4-C'ye geçiş süresini 30 gün olarak tanımlayan düzenlemenin yürütmesini durdurunca, direnişe 1 Nisan 2010'a kadar "ara verme" kararı alınır, ancak TEKEL direnişinin simgesi çadırlar bir daha kurulamaz.

Bu süre içinde, Tek-Gıda İş Sendikası'nın, ÖYK'nun, Cevizli Tekel arazisinin Maliye Hazinesi'ne bedelsiz olarak devrine, yani bedelsiz özelleştirilmesine ilişkin kararının yürütmesinin durdurulması ve iptali istemi ile açtığı davada, Danıştay 13. Dairesinin 11.09.2009 gün ve 2009/3326 Esas sayılı kararı ile "Kanun'da öngörülmeleyen bir yöntemle Maliye Hazinesi'ne devredilmesi" gerekçesiyle yürütmesini durdurması kararı vermesine rağmen, Sendika "davadan feragat" eder.

ÖİB, 2012 yılında, Tekel İspirto Fabrikası, eski içki fabrikasında bulunan taşınmazlar ile bu taşınmazlar üzerinde bulunan binaların satışı ve iskele-rıhtım ve dolgu alanınının 49 yıllığına kullanım izni için ilana çıkar. Satışa konu araziler/taşınmazlar, 54.870m², 16.212 m² ve 827 m² yüzölçümüne sahip araziler ile bunların üzerindeki yapıları kapsar. Bu arazi satışı aynı zamanda, arazinin kıyı kesimi olan, kıyı uzunluğu 500m'ye ulaşan toplam 3.935 m² büyüklüğündeki iskele-rıhtım ve dolgu alanının da 49 yıllığına üst kullanım hakkının devredilmesi/tahsisidir.

Paşabahçe Rakı fabrikası yıkımdan önce
(Birgün Gazetesi 29 Ocak 2025)

İhale 2012 yılında gerçekleşir. Rakı fabrikası Beykoz Kundura kadar şanslı değildir, 2012 yılında yıkılır.

Beykoz Gazetesinde, araziyi satın alan, kıyı kesiminin kullanım hakkı verilen Torunlar GYO'nun, Paşabahçe projesi kapsamında alanın 44.154,82m² 129 odalı otel, 7.317,21m², 5 bloklu yalı ve 11.387,53m² de 5 bloklu rezidans yapılacağına yer verilir.

Paşabahçe Rakı fabrikası yıkımdan sonra
(<https://www.beykozgazetesi.com>)

Mimar Emrah Bal, 2012 yılında fabrika sahasında yaptığı gezide izlenimlerini anlatırken, *"Bu eser Beykoz'un giriş kapısıdır, kenti anlatır. Binaya bakınca Beykoz görülür. Dar geçitten (Burunbahçe) geçerken burnunuza hafifi bir anason kokusu gelirdi ve "Beykoz'a geldik, rakı fabrikası görüldü derdik", diye anlatıyor. Şöyle devam eder; "Artık ne anason kokusu ne de fabrika var", eski mum fabrikasının birçok binasının halen durduğunu, içinde eski bir kilise olduğunu söyler. Görevli kişinin ifadesiyle, bazı yapıların mum fabrikasından da eski olduğunu belirtir. "Burası adeta alkollü içkilerin üretiminin her aşamasını okuyabileceğiniz bir okul" diye tanımlar. Rakı fabrikasının, mum fabrikasının, çok değerli makineleri, binalar ve bina kalıntılarıyla karşılaşır.*

Fabrikaların kapanmasından sonra Beykoz'da tek bir kültür merkezi, sinema, tiyatro, düşün salonu, sosyal faaliyetlerin yürütüleceği tesisin olmadığını belirtir. Bir zamanlar fabrikalarda usta, ustabaşı ve işçi olan Beykozluların, şanslılarsa villalarda hizmetçilik, temizlik, güvenlik, çocuk bakıcılığı gibi işler yapmak zorunda kaldıklarını belirtir. Beykozluların ruhsatlı evlerinde tadilat yapılmasına izin verilmezken Boğaz kıyısına sıfır olan fabrika arazisinde yüksek katlı yapılara nasıl izin verildiğini sorar.

TEKEL'in üretim ve pazarlama bölümlerini içki ve tütün olarak bölünmesi, arazi rantının yüksek olduğu İstanbul, İzmir, Ankara'daki arazilerinin ayrıca satışa konu edilmesi, sadece çalışanları ve ailelerini değil, TEKEL Fabrikalarına üretim yapan tütün ve bağıcılık ile uğraşan çiftçileri de etkiler. Bu durum, TEKEL'in satışının toplumsal etkisini basit bir fabrika ve arazi satışının çok ötesine taşır.

Arazi rantının en yüksek olduğu yerlerden Beykoz fabrika arazisinin Fabrika satışları dışında tutulması, üretimden vazgeçişin, özelleştirme ile başlayan ekonominin arazi rantı üzerinde şekillenen özgün koşullarının da aynasıdır.

Tütün Eksperleri Derneği'nin 2020 yılı raporuna göre, Türkiye 2020 yılında 279 milyon dolarlık ihracata karşılık 562 milyon dolarlık tütün ithal eder. Bugün, Türkiye yabancı tütün ve sigaraya bağımlı bir ülke haline geldi. 1984 yılında tütün ithalatı "0" olan Ülkede tütün ithalatı ihracatın iki katına ulaşıyor.

TEKEL herhangi bir sanayi müessesesi değildir. Osmanlı devletinin çöküşünü hızlandıran, yabancı devletlere verilen imtiyazların sonlandırılmasının, Cumhuriyetin gerçek iktisadi bağımsızlık sürecinin sembol kuruluşudur.

100 yıllık bağımsızlık öyküsünü yazarlardan teslimiyete giden yol... Tülay Özerman'ın da belirttiği gibi; TEKEL'in özelleştirme süreci, bağımsızlık savaşı sonrası, Osmanlı döneminde başlayan ve Cumhuriyetin ilk yıllarında da devam eden sömürünün simgesi REJİ'yi bağımsızlık sorunu olarak gören ve coşkuyla tasfiye eden bir ülkeden, tüm bunları hafızasından silerek benzer coşku ile yabancı denetimine terk eden bir ülkeye dönüşmek...

Sona Doğru

Her 3 fabrika da, Beykoz/Paşabahçe'de sosyal-kültürel-ekonomik gelişme odağı olur. Fabrika yönetimleri de işçi sendikaları da yaptığı uygulamalarla semti canlı kılar. Sinema-tiyatro ve eğlence tertipleri, spor kulüpleri, spor müsabakaları, toplu/geleneksel çayır etkinliklerinin merkezleri hep bu tesislerdir. Beykoz Spor Klübü (1908) Kundura Fabrikası'nca desteklenirken Paşabahçe Spor Kulübü de Şişecam Fabrikası tarafından desteklenir. Fabrika içi teknik eğitim merkezleri açılır, semt okulları da bu fabrikaların destekleriyle kurulur. 1980'lere kadar olan dönem, fabrikaların üretimlerini artırmaya başladığı ve emeğin, Türkiye emek tarihine yer yer paralellikler göstererek hakları etrafında örgütlü mücadeleye başladığı dönemdir de. Dolayısıyla hem fabrikalar hem de havza büyümekte, genişlemektedir. Gündelik hayatın ritmi üretimin ritmiyle birlikte akmakta, sosyal faaliyetler fabrika

merkezinde örgütlenip, çevreye yayılmaktadır. Emeğin mekânı olarak Paşabahçe 3 vardiya, 24 saat hareketli bir semttir. Paşabahçe semti aynı zamanda çok sayıda önemli greve de ev sahipliği yapmaktadır. Fabrikalar büyümekte, üretim artmaya devam etmektedir. Fabrikalar üretimi dışarı verirken, mahalle araları Beykoz'da saya ve Paşabahçe'de cam dekor-tezyinat atölyeleriyle dolar. Bu dönemde Beykoz/Paşabahçenin işçi havzasına dönüştüğünü tanık olunmaktadır.

Hande Ceylan, 2025 yılında verdiği "Boğaziçi'nde Bir İşçi Semtinin Görünümleri: Farklı Faillik Eksenlerinde Beykoz/Paşabahçe'de Mekânın Örgütlenmesi" başlıklı Doktora tezinde yukarıdaki açıklamalar ardından gelinen durumu şöyle özetler;

Beykoz Deri Kundura Fabrikası, 1986'ya kadar aynı statüde bir devlet fabrikası olarak üretime devam eder. 1986 yılında işçi eylemliliklerine karşın özelleştirme ile holdingleşme sürecine girer ve 1999 yılına gelindiğinde ise Deri Kundura Fabrikası'nda üretim durur. 2003'te kapanan fabrika, 2005'te özel bir şirkete satılır.

Paşabahçe Tekel'de ise üretim devam ederken 2002'de özelleştirme kararı alınır, 2006'da Mey'in üretim yaptığı fabrikada da üretim durur. 2009'da Ankara, Tekel Direnişi'ne sahne olur. 2013'te Tekel'in Paşabahçedeki üretim tesisleri yıkılır. Güncel olarak özel bir şirkete ait alanda otel inşaatına ilişkin çalışmalar sürmektedir.

2002'deki kapanışına dek sosyal hayatın olduğu kadar bölge grevlerinin de merkezi olarak tanımlanan Paşabahçe Cam ise artık suskundur.

Kısaca, 1980'lere gelindiğinde bilinen senaryolar tekrarlanır. Pek çok Cumhuriyet tesisi gibi bu fabrikalar da ilk kez "zarar" etmeye başlarlar, sonra da özelleştirme kapsamına alınırlar.

Önceki kısımlarda atıfta bulunulan ve Hande Ceylan, Elif Sıdar Ökdemir, Ayşecan Hazal Ak, Tansel Erbil ve arkadaşları tarafından kaleme alınan "Beykoz'da Sanayi ve Emek Coğrafyasının Dönüşümü: Mekân, Emek ve Zamanın Dinamik Etkileşimi" başlıklı çalışmada ise fabrikaların kapanmasıyla yaşananlar şöyle dile getirilmiştir.

Yıllarca canlılığını üretim ve emek üzerinden sürdüren Beykoz ve Paşabahçe'de ki mahalleler, fabrikaların kapanmalarıyla 1980'li

yıllardan itibaren mekânsal, toplumsal ve kültürel olarak köklü bir çözülme süreci yaşamaya başlarlar. Bu çözülmenin temelinde, Türkiye genelinde olduğu gibi Beykoz'da da büyük ölçekli kamu ve özel sanayi yatırımlarının özelleştirilmesi, taşeronlaşma ve nihayetinde fabrikaların kapatılması yer alır. Cumhuriyetin ilk dönemlerindeki bütünleşik üretim modelinin çözülmesiyle birlikte, Beykoz'da üretim ve emek coğrafyası hızla dağılmış; boşalan büyük sanayi alanları, yeni yatırım ve rant arayışlarının odağı haline gelmiş, bölge ıssızlaşan ve toplumsal ilişkilerin zayıfladığı alanlara dönüşmüştür. Sosyalleşmenin bir parçası olan meyhaneler, kahvehaneler ve mahalle esnafı, ekonomik çözümlenmeyle birlikte birer birer kapanmıştır. Bu yalnızlaşma ve çözülme, Beykoz'un toplumsal dokusunda derin bir kırılma yaratmıştır. Sanayisizleşme ve üretimin taşınması, yalnızca işçilerin değil, mahalle ölçeğindeki küçük esnafın ve yan sektörlerin de çözülmesine neden olmuştur.

Saha verileri, özellikle dekor atölyeleri, saya atölyeleri ve küçük imalatçıların hızla kapandığını, kalanların ise büyük ölçüde güvencesiz ve düşük gelirli işlerde tutunmaya çalıştığını göstermektedir. Fabrika kapanmalarının ardından gündelik yaşamın ritmi tamamen değişmiş, bölgede genç işsizliği ve emekli nüfusu ciddi oranda artmıştır. Eski işçi mahallelerinde dayanışma pratikleri zayıflamış, toplumsal aidiyetler çözülmüştür.

O çalışmada bir fabrika çalışanı gelinen durumu şu sözlerle özetlemiştir; *"Beykoz yöresindeki fabrikalar kapatıldıktan sonra hani bir süngeri iyice sıkarsın ya! Beykoz halkı öyle fakirleşti. Esnafından tut, halkına kadar çok mağdur durumlara düşüldü. Şu anda Beykoz'da eğer emekliler olmasaydı, işyeri bile kalmazdı."*

Evet, artık Beykoz'da makineler sustu, bacalar tütmez oldu, fırınlar soğudu. Fabrikalar kapandığında sadece iş kapıları değil, bir dönemin sesi de kapandı. Ama o döneme ait sesler hâlâ sokak aralarında, yaşlıların anlattığı anılarda ya da o fabrikaları ziyaret eden bir muhabirin anlattıklarında, terk edilmiş binaların duvarlarında yankılanıyor.

İşte o seslerden birkaçı...

Nazım Akman bahsedilen yazısında, işçilerle sohbetlere de yer vermişti.

Beykoz Kundura'nın eski işçisi Seyfullah Öztürk hislerini şöyle anlatmıştı: *"Bu fabrikanın düdüğü sesiyle gözümü açtım, onunla büyüdüm."*

Şimdi o düdüğ artık yok. Sanki boğazlandık ama nedense kimse bizi duymadı!"

Fabrika'nın eski bir yöneticisi kendilerini "hançerlenmiş" gibi hissettiklerini söylemiş ve devamında şöyle dökmüştü içini; "Bu tesiste 3 bin kişiye iş imkânı vardı. Orta Asya pazarı açıldı. Biz bilgi birikimimizi oralara götürebilirdik. Ne izin verildi ne de bizim için bir bağlantı arandı. En son 1989'da Almanya'ya ayakkabı verip yeni teknoloji ürünü makineler aldık. Biz hem ürün hem de teknoloji satabilecek düzeydeydik. Ama "siz öldünüz" dediler. Oysa nefes alıp veriyoruz. Biraksalar özerk olsak kimse bizle rekabet edemezdi. Beykoz'u bilerek batırıp başkalarını ihya ettiler."

Prof. Önder Küçükerman yaptığı bir çalışmada burasının 1311 Kanunevvel'de yapılan "Sırmakeş Çeşmesi", tarihi havuzu, yaşları saptanamayan çınar ağaçları, kurulduğundan bugüne kundura örneklerini barındıran koleksiyonu ile gerçekten sahip çıkılması gereken koca bir tarihe ve sanayi ve kültür mirasına sahip olduğunu belirtiyor.

Muhabir Musa İğrek orada yapılan bir şiir etkinliği ardından yazısında duygularını şöyle dile getiriyor; "Fabrikadaki mahşeri kalabalığın izleri, işçilerin ve buharlı makinelerin sesleri, yığın yığın ayakkabılar, duvarlar, aynalar... Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası'nın öyküsünü şairlerin portresinden okumak biraz dokunaklı olabilir. Belki de Sait Faik'in "Şehri Unutan Adam" adlı öyküsündeki gibi siz de bu fabrikayı riyasız kucaklamak için yollara düşersiniz"

Binlerce yıllık Anadolu cam uyarlığını yaşatan, 250 yıllık Çeşm-i Bülbüllerin yakın tarihteki evi olan Beykoz'daki Paşabahçe Cam'ın, diğer bir deyişle camcılığın en değerli kültürel mirasının zarar ettiği belirtilerek kapatılmasından en fazla oranın yaratıcı cam ustaları etkilendi kuşkusuz.

O ustalar ki, yüzlerce yıl, onlarca nesildir, 1800 derecelik ateşten fırınların karşısında kor alevlerde kumların cama dönüşümünü izledi, borularının ucuna aldıkları bir parça cama üfledi, o nefesler, Çeşm-i Bülbüllere, cam ibriklere hayat verdi. Cam ustası Esat Demirkaya hasret kaldığı sanatını şöyle anlatmış bir söyleşide; "...Ben ilkokul mezunuyum. Bana kalemle kuş çiz desen yapamam ama elimle, nefesimle camdan kuş yaparım..."

O ustaların maharetleri, ortaya çıkan ürünlerin güzellikleri pek çok sanatçıya ilham kaynağı olmuştur. Bunlardan en anılması gerekenlerden

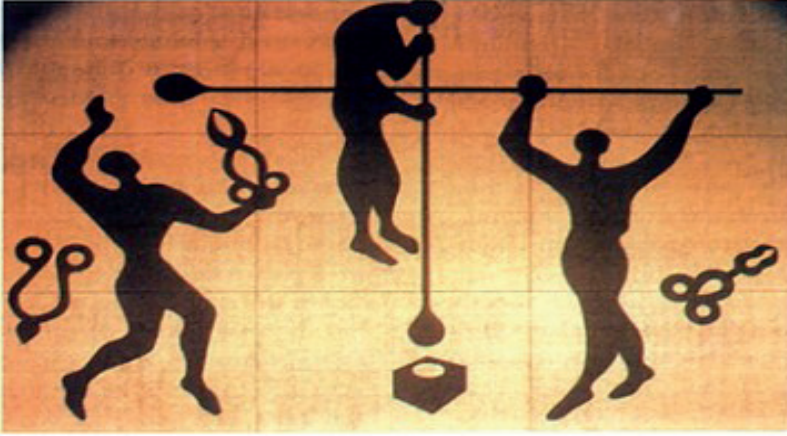
Binlerce yıldır kum, ateş, nefes birleşir, cam hayata gelir

biri de Abidin Dino'nun "Cam İşçileri" dir.

Bugünün hızla tüketilen teknoloji dünyasının aksine el imalatı cam yapımında, cam sanatında kullanılan yöntemler, binlerce yıldır pek az değişikliğe uğramıştır. Yani, binlerce yıllık geçmişten gelip, geleceğe uzanan, hayatımızın her köşesine soktuğumuz bir üründür cam. Ülkemiz de onun anavatanlarından biriyken geçmişine de geleceğine de gereken saygıyı gösterebildik mi?

Ama nerde... Binlerce yıldır aynı ateşte şekillenen bu kadim sanat, Osmanlıdan miras kalan kundura fabrikası, insanların kendini güvende hissettiği, o bölgeyle anılan tek ve ispirto fabrikası ranta kurban edildi. Aslında kurban edilen sadece o fabrikalar olmadı, onlarla birlikte onlarla hayat bulan bir bölge, emek kültürü ve daha birçok değer de yok oldu gitti. Başta da geleceğe dair umutlar. Beykoz'un bu üç fabrikası geçmişten gelip geleceğe uzanan umutların temsilcisiydi, her fabrika bir gelecek vaadiydi.

Bu tesislerin kapatılmasını yalnızca üretimin ve sanayinin yok edilmesi olarak değil, aynı zamanda bölge halkının umutlarının yıkılması olarak; en çok da Cumhuriyet'in ideallerinden bir vaz geçiş olarak görmek gerekir.

Abidin Dino'nun "Cam İşçileri"

Kaynakça

ALPMAN, Nazım. "Beykoz Deri Kundura Fabrikası, Ayakkabının "A"sı Beykoz Kundurası" (23 Aralık 2002 AKŞAM gazetesi)

Anonim, "İçinden Demiryolu, Üstünden Özelleştirme Geçen Tekel", Kent ve Demiryolu, 11 Mart 2010. <https://kentvedemiryolu.com/icinden-demiryolu-ustunden-ozellestirme-gecen-tekel/>.

BAL, Emrah. "İstanbul İçki Fabrikası Yıkılıyor!", 2012.

Akitera.com <https://www.arkitera.com/gorus/istanbul-icki-fabrikasi-yikiliyor/>.

Bayramoğlu, F. Türk Cam Sanatı ve Beykoz İşleri, İstanbul, 1974.

Beykoz Gazetesi, Beykoz'un yerlileri iptal edilen imar planları ile uğraşip dursun... 25.01.2025, <https://www.beykozgazetesi.com/beykozun-yerlileri-iptal-edilen-imar-planlari-ile-ugrasip-dursun/>

CANTEMİR, Bekir, "İmkânsız İmar: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Beykoz'da Mülkiyet, İmar ve Hukuk Çelişkisi" Beykoz 2019 Sempozyumu Tebliğler Kitabı, Beykoz Belediyesi Kültür Yayınları: 35, 6,7,8 Aralık 2019, 2020.

CEYLAN, Hande. "Boğaziçi'nde Bir İşçi Semtinin Görünümleri: Farklı Faillik Eksenlerinde Beykoz/ Paşabahçe'de Mekânın Örgütlenmesi", Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2025.

CEYLAN, Hande; ERBİL Tansel; ERCAN Fuat; HATİPOĞLU İsra; İNGİN Betül; KOÇAK Mahmut Hakan; ÖKDEMİR Elif Sidar; ÖNGEL Ferit Serkan; YALÇINTAN Murat Cemal; AK YILDIRIM Ayşecan Hazal, "Beykoz'da Sanayi ve Emek Coğrafyasının Dönüşümü: Mekân, Emek ve Zamanın Dinamik Etkileşimi", Mimarist mimar.ist 2025;25(83):59–72.

DEMİRBİLEK, Sinan. "Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1946)", ÇTTAD, XII/24, (2012/Bahar), s.s.203-232.

GÜÇHAN, Ayşegül, "Bir Hafıza Mekânı Olarak Paşabahçe Cam Fabrikası Beykoz", Akademi Dergisi, 2024; 12(1), 216-232.

GÜLER, Mediha. "Türk Dericilik Sanayii ve Beykoz Fabrikası", Gazi Üniv. End. Sant. Eğt. Fak.Der, S.3, Haziran 1995, ss :71-75.

GÜNDOĞDU, Özge. "Kundura Hafıza Arşiv ve Araştırma Arşive Yeniden Bakmak: Dijital Arşiv Projesi".

KOÇ, Yıldırım. "Beykoz Deri Kundura Direnişi" Aydınlik Dergisi, 21 Kasım 1999, <https://www.yildirimkoc.com.tr/userfile/1541359063b.pdf>.

KÜÇÜKERMAN, Önder. Türk Cam Sanayii ve Şişecam, İstanbul, Türkiye Şişe ve Cam Fabrikaları A.Ş. Yayını, 1998.

ÖZCAN ERDAL, Burcu. 2022. "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı Çerçevesinde Paşabahçe Cam ve Şişe Fabrikası'nın Kuruluşu ve İlk Yılları". Türk Dünyası Araştırmaları 132 (261): 389-412.

ÖZERMAN, Tülay. "Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları". Mülkiye Dergisi, c. 33, sy 262, Mart 2014, ss. 293-11, <https://izlik.org/JA66FK73HY>.

ÖZKUL FINDIK, Nurşen. "Son Dönem Osmanlı Cam İmalatı Sektörünün Oluşumu ve Avrupa Etkisi", Dinî Araştırmalar, Mayıs-Ağustos 2007, Cilt: 10, s. 28, ss. 163-189

SADIK, Necmeddin. Türkiye İktisadi Tarihinde Bir Mühim Hafta", Akşam Gazetesi (15 Ağustos 1934).

ŞAHİN, Mürüvvet Gülcan. "Erken Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesinde Bir Sanayi Yapısı Örneği: Paşabahçe Rakı ve İspirto Fabrikası", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2011.

YAZMAN, Derya. "Kundurama set doldu", arkitera, 7 Mayıs 2012, <https://www.arkitera.com/haber/kundurama-set-doldu>.

YILDIZ, Gözde. "Beykoz Kundura'nın Dönüşen Mekânsal Kimliği: Kamusallık, Erişilebilirlik ve Endüstriyel Mirasın Yeni Biçimleri", mimar.ist, 2025, 25(83), ss: 73–78.

BURAK, Tolga Hikmet. "Endüstriyel Alanların Dönüşümü, Kentsel Mekâna Etkileri: Beykoz Kundura ve Deri Fabrikası İçin Bir Dönüşüm Senaryosu", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, YTÜ FBE, 2003).

T. B. M. M. Tutanak Dergisi, C: 31,18. Birleşim, 13 Kasım 2003. Birgün Gazetesi (29 Ocak 2025)

Cumhuriyet Gazetesi (13 Ağustos 1934)

Cumhuriyet Gazetesi (10 Aralık 1934)

Cumhuriyet Gazetesi (29 Kasım 1935)

Tan Gazetesi (2 Ocak 1937)

Türk Dili Gazetesi (14 Ağustos 1934)

<https://beykozkundura.com/tarihce>

<https://bianet.org/haber/kundura-fabrikasi-hayat-damariydi-3123>.

<https://dostbeykoz.com>

<https://hukukansiklopedisi.com/tutun-inhisari-kanunu/>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/duyun-i-umumiyye>

<https://www.sisecam.com/tr>

Kapakta Kullanılan Görseller

- “Ekmek Kapısı ‘Sümerbank’ ”, blogspot.com
“Şişecam Tarihçe”, şişecam.com
“Binbir Emekle Kurulan İlk Yerli Kâğıt Fabrikası SEKA'nın Buruk Hikâyesi”, listelist.com
“Sümerbank Reklam Afişi”, artiummodern.com
“Türkiye'nin yarım kalan hikâyesi: Devrim otomobili”, fikriyat.com
“SEKA Kâğıt Fabrikası”, kulturenvanteri.com
“Alpullu Şeker Fabrikası”, kureansiklopedi.com
“25 Aralık 1933 Tarihli Milliyet Gazetesi Sayfa 7”, gastearsivi.com
“Karabük Demir Çelik Fabrikası”, “kardemirascalisanlari” Instagram hesabı
“Malatya Sümerbank ve o yazı”, malatyagazetecilercemiyeti.org
“Sümerbank Afiş”, hanemuzayede.com
“Sümerbank Afiş”, Nazilli Sümerbank Facebook Sayfası
“Efsanevi Logonun Hikâyesi”, beykozkundura.com
“İzmit Kâğıtspor Kulübü”, sekakagitmuzesi.com
“Beykoz Kâğıt Fabrikası'ndan Beykoz Kundura'ya”, mimarizm.com
“Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Logo”,
sekakagitmuzesi.com
“10 Madde ile Türk Cam Sanatının Dönerek Burulan Çizgileri
Çeşm-i Bülbül”, Halkbank Kültür ve Yaşam, kulturveyasam.com
“TEKEL Logosu”, tr.wikipedia.org